

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
UNIVERSITY OF PÉCS

IMPRESSZUM

Romológia folyóirat

A lap megjelenik negyedévente

11. szám

Főszerkesztő: Cserti Csapó Tibor

Szerkesztőség: Beck Zoltán, Orsós Anna, Varga Aranka

A számot szerkesztette: Forray R. Katalin – Cserti Csapó Tibor

Tervezőszerkesztő, arculat és tördelés: Kiss Tibor Noé

A borító Kiss Tibor Noé fotójának felhasználásával készült.

A Galéria rovatban elhelyezett fotók Mánfai György fotóművész alkotásai,
a szerző engedélyével

Kiadja: Wlilocki Henrik Szakkollégium, PTE BTK NTI Romológia és
Nevelésszociológia Tanszék, Romológiai Kutatóközpont, Pécs

Felelős kiadó: Orsós Anna

A szerkesztőség címe, elérhetőségei: PTE BTK NTI Romológia és
Nevelésszociológia Tanszék, 7624 Pécs, Ifjúság útja 6.

E-mail: romologiafolyoirat@pte.hu

Web: www.romologiafolyoirat.pte.hu

Készült a Bolko-Print nyomdájában (7631 Pécs, Füzes dűlő 23., ügyvezető:
Szabó Péter)

ISSN 2064-1257

Megrendelhető a szerkesztőség címén, elérhetőségein

*„TESZ-WHSZ” Tevékeny közösség, Egyéni gondoskodás, Személyes tudomány
a Pécsi Tudományegyetem Wlilocki Henrik Szakkollégiumában.*

EFOP-3.4.1-15-2015-00009

TARTALOM

ALAPPONT

10 Cserti Csapó Tibor: Elillant évtized?

ÜTKÖZŐ

30 Bernáth Gábor: Másképp beszélni az emberi jogokról?

SZÉLRÓZSA

42 Fetzer Györgyi: Horvátországban élő cigányok/romák helyzete

49 Óhidy Andrea, Natascha Hofmann: A németországi szintő és roma kisebbség helyzete az oktatási rendszerben

60 Siobhan Spencer: The road looks bleak for Gypsy and Traveller community in the UK

63 Sándor-Schmidt Barbara: Cigányok, romák Bulgáriában

SPOT

76 Buzás Géza: Beszámoló az albániai romák helyzetéről

NAPLÓ

81 Amalie Wolf: Suttog az öcsödi erdő

82 Csalog Zsolt „alulnézeti pozíciója”

87 Emberi erőforrásaink 21. százada

INTERJÚ

94 Forray R. Katalin: Egy élettörténet a pécsi cigányság köréből: Kőszegi Lajos története

GALÉRIA

MÁNFAI GYÖRGY fotóművész hazai és nemzetközi diaporáma fesztiválokon, fotópályázatokon, ill. kiállításokon több mint 100 díjat nyert. Közülük a jelentősebbek: 1990-ben Párizsban a Nemzetközi Fotóművészek Szövetsége (FIAP) a „Fényképezés művésze” címet (AFIAP), majd ugyanitt 1993-ban a FIAP a „Fényképezés kiválósága” (EFIAP) címet adományozta számára. 1994-ben elsőként nyert Nagygyörgy Sándor-díjat. 1990-ben és 1993-ban Nívódíjban részesült. Fotóit 19 országban állították ki. Képei megtalálhatók a hazai és nemzetközi archívumokban, számos könyvben, mint pl: Az Atlantikum világa, Az emberiség útjai, A Mediterráneum világa, Különleges tájak és szigetek. 1983 óta tagja a Mecseki Fotóklubnak, 1990-től elnökségi és vezetőségi tagja. 1993 óta tagja a Magyar Fotóművészek Szövetségének, ezen kívül a Nemzetközi Fotóművész Szövetségnek is.

Elsősorban a teremtett világ szépségeit fényképezi, az ókori történelem iránt is érdeklődik, de a portréfotózás is kedvenc témái közé tartozik, az emberi sorsok és élethelyzetek iránt is érzékeny. 1989-től a Janus Pannonius Tudományegyetem Természettudományi Kara Földrajzi Intézetének munkatársa, fotódokumentációval, videofilmeléssel, kiadványok illusztrálásával foglalkozik.

Munkáit több önálló és számos közös kiállítás keretében láthatta a közönség. A PTE karain, a város kórházaiban megközelítőleg 2000 fotója látható a folyosókon. Munkásságából az ormánsági falvakban, cigány közösségekben készített fotói közül válogattunk, melyek illeszkednek lapunk arculatához.

ALAPPONT

6 Cserti Csapó Tibor: Elillant évtized?

Cserti Csapó Tibor

Elillant évtized?

A cigány, roma csoportok társadalmi integrációjának alakulása a kelet-közép-európai régió országaiban az oktatás területén a Roma Integráció Évtizede eredményeinek tükrében

A kelet-közép-európai rendszerváltásoktól – mikor is a térség kormányzatainak figyelem az egyes országokban élő roma, cigány népesség markánsa és jól láthatóvá váló problémáinak megoldása irányába terelődött – a kormányzatok és azután Európai Unió központi irányító testületei is számos kezdeményezést indítottak, jelentős forrásokat fordítottak a leszakadó csoportok felzárkóztatására, integrálására, a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklésére. Ezek közül az egyik legátfogóbb kezdeményezés a nemrégiben lezárult Roma Integráció Évtizede program volt. A kérdés, hogy ezek az erőfeszítések át tudták-e formálni érzékelhető mértékben az egyes országokban élő romák életkörülményeit, javítani tudták-e társadalmi-gazdasági esélyeiket, csökkentették-e a lemaradásukat. Nehezen mérhető és számszerűsíthető kérdésekre keressük a választ. S miközben benyomásaink vannak arról, hogy például Magyarországon a különböző projektek és kezdeményezések napjainkig nem hoztak átütő sikert, s a hazai cigány népesség többségének mindennapi életében nagy fejlődés nem érzékelhető, statisztikai szinten, objektív módon ez nehezen igazolható.

E tekintetben is fontosnak nevezhetjük a Roma Integráció Évtizede programot, illetve az azt irányító iroda tevékenységét, mert pontosan e nehezen számszerűsíthető folyamatok tekintetében tettek arra kísérletet, hogy mérhetővé tegyék az egyes országokban élő cigány, roma csoportoknak a társadalom egészéhez viszonyított lemaradását, valamint az e téren érzékelhető változásokat. Tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy a Dekád időszaka alatt a cigány népesség társadalmi integrációját erősítő kezdeményezések hatását mérő módszer adatai alapján – annak problémáira és buktatóira is felhíva a figyelmet – képet kapjunk a 2005 és 2015 közti évek változásairól.

A Roma Integráció Évtizede Program

A Roma Integráció Évtizede Program ötlete a 2003-ban Budapesten megrendezett *“Romák a bővülő Európában – A jövő kihívásai”* című regionális konferencián merült fel. Ezt követően a résztvevő országok (nyolc közép- és kelet-európai ország: Bulgária,

Csehország, Horvátország, Magyarország, Macedónia, Románia, az akkori Szerbia-Montenegró, valamint Szlovákia) miniszterelnökei 2005. február 2-án Szófiában írták alá az Évtized Nyilatkozatot, és a Világbank és a Nyílt Társadalom Intézet képviselőivel közösen a 2005-2015 közötti időszakot a Roma Integráció Évtizedévé nyilvánították.¹

A Roma Integráció Évtizede Program (RIÉP) 2005-2015, a roma emberek társadalmi-gazdasági helyzetének, társadalmi befogadásának erősítése céljával létrejött nemzetközi kezdeményezés a jelentős roma lakosságú európai országok között. Célja, hogy felgyorsítsa a romák társadalmi és gazdasági integrációját, és egyben hozzájáruljon a róluk alkotott kép pozitív irányú átalakulásához, továbbá, hogy közelebb hozza egymáshoz a kormányokat, kormányközi és nem kormányzati szervezetet, valamint a roma civil szervezeteket az életkörülmények – átláthatóan és mérhetően történő – javításának felgyorsítása érdekében.² Az Évtized négy prioritási területre fókuszált: az oktatás, foglalkoztatás, egészségügy és lakhatás területeire³. Továbbá a szegénység, diszkrimináció és a nemi esélyegyenlőség problémáira is válaszokat kívánt nyújtani.

Később már 11 ország vett részt a programban, ugyanis ahhoz Albánia, Bosznia-Hercegovina, valamint Spanyolország is csatlakozott, illetve legújabban az Amerikai Egyesült Államok megfigyelői státuszt kapott. A tagországok mindegyike kialakította RIÉP Akciótervét, amely célokat és indikátorokat határozott meg a prioritási területeken. 2012-ben Koszovó és Moldávia is jelezte csatlakozási szándékát.

A résztvevő tagállamok vállalták, hogy szakpolitikáikat a RIÉP céljainak megfelelően alakítják, ennek érdekében kétéves akcióterveket állítanak össze. A program működéséhez szükséges forrásokat elsősorban a résztvevő tagállamoknak kellett előteremteniük. A program központi eleme az ún. Roma Oktatási Alap (*Roma Education Fund, REF*), amelyet 2005-ben hoztak létre azzal a céllal, hogy szélesítse a roma emberek oktatási lehetőségeit Közép-Kelet-Európában.

2006-ban hozták létre az *Évtized Titkárságát*, melynek székhelye Budapest lett. A Titkárság segíti a mindenkori soros elnökséget a program megvalósításában. A *program elnöksége* évente rotálódott, július 1-től következő év június 30-ig tartott egy ciklus. Magyarország 2007-2008 között volt az Évtized elnöke, illetve a 2003 és 2005 közötti előkészítő szakaszban önkéntesen vállalt „informális előkészítő elnökséget”.

Természetesen fontos vállalása volt a partner kormányoknak, hogy „a közösen elfogadott célkitűzések megvalósítási folyamatát rendszeresen ellenőrzik (monitoring), és a stratégiai terveket szükség szerint módosítják.” Ehhez adekvát és jól használható mérőmódszert kellett kialakítani.

1 http://www.romadecade.org/cms/upload/file/g317_file3_decade_of_roma_inclusion_hu_fin.pdf

2 http://www.romadecade.org/cms/upload/file/g317_file3_decade_of_roma_inclusion_hu_fin.pdf

3 A négy kiemelt terület közül e tanulmányban az oktatással kapcsolatos tendenciákra fókuszálunk. A foglalkoztatás terén bekövetkezett változásokkal a Romológia folyóirat 12. számában foglalkozunk, míg a lakhatással és az egészségüggyel kapcsolatos információkról a lap későbbi tematikus számaiban számolunk be.

GALÉRIA

A mérés problematikája

Az Évtized nemzetközi partnerei között részt vevő kormányok különböző módokon igyekeznek képet kapni a romák társadalmi helyzetéről. A legfontosabb statisztikai eszköz természetesen minden országban a népszámlálás, amely értékes adatokat nyújt a háztartások, az iskolai végzettség és a foglalkoztatás vonatkozásában. Ugyanakkor nem biztosítja a fejlesztéshez, az érdemi politikák kidolgozásához szükséges adatokat. A censusok során minden résztvevő ország törekszik arra, hogy a népesség etnikai hovatartozására vonatkozóan is gyűjtsön információkat, azonban ez a Roma Évtized Programban részt vevő országok esetében sem szisztematikusan történt. Ennek különböző okai vannak, kezdve az etnikai alapon gyűjtött adatok jogi akadályaitól, a hivatalos statisztikai adatgyűjtés önkéntes identitásvállaláson alapuló jellege miatti adathiányig. Ez a roma integrációs politikák kidolgozása során is gondot jelentett, hiszen ezekhez teljesebb, s a romák különböző társadalomstatisztikai mutatói tekintetében pontosabb adatokra volt szükség. A dekád tíz éve alatt is biztosítani kellett a folyamatos monitorozást és a változások követhetőségét, erre a népszámlálási statisztika már csak ritka (általában 10 éves) rendszeressége miatt sem alkalmas. Olyan hatékony és a romák társadalmi beágyazottságának különböző területein mérni tudó kvantitatív mutatórendszer kidolgozására volt tehát szükség, amely az időbeli változás irányát és nagyságát is jelezni képes.

Természetesen az egyes kormányok más statisztikai forrásokból is fontos információkat nyernek a társadalom aktuális viszonyairól, ilyen adatbázisok például a háztartási jövedelmi statisztikák, az ún. SILC (EU statistics on income and living conditions) a bevételek és az életkörülmények alakulása vonatkozásában, a munkaerő-felmérések (LFS – Labour Force Survey) és más források. Néhány esetekben ezek a felmérések tartalmaznak etnikai azonosítókat is vagy reprezentatív mintákat a roma népességre vonatkozólag, de

nem minden esetben van lehetőség a romákra irányuló adatok külön gyűjtésére, bontására. Ezért az ilyen felmérések eredményei csak ritkán használhatók az integráció szintjének mérésére, esetenként aktualizálni kell azokat, hogy alkalmasak legyenek e célra is.

A felhasznált statisztikai adatok egy következő köre a különböző szakterületeken működő állami intézmények által gyűjtött adminisztratív adatbázisokból származik. Ezek gyűjtési köre, módja, metodikája azonban nem csak országonként, de egyes országokon belül is jelentős mértékben eltérhet egymástól regionális vagy települési szinten. Különösen, ha a helyi önkormányzatok, vagy intézmények úgy kezelik ezeket az adatbázisokat, hogy az állam az adatgyűjtés erős központi standardizációját nem írja elő. Ilyen példák lehetnek a biztosítással rendelkezőkről az egészségbiztosítók által kezelt listák, az iskolai részvételről, vagy a lemorzsolódásról az oktatási intézmények által gyűjtött adatok, vagy a munkaügyi szervezetek által kezelt adatok a foglalkoztatottsági, munkanélküliségi mutatókról. Ezek a nyilvántartások nem reprezentatívak, és számos esetben egymással nem összevethetőek, mégis hasznosak lehetnek más adatbázisokkal kombinálva, különösképpen a becslések adatsorainak kiigazításában. Az ilyen adminisztratív nyilvántartásokat, különösképpen az ún. folyamat- indikátorokat gyakran használják fel a kormányok, amikor a romák helyzetéről szóló beszámolókat készítik a nemzetközi szervezetek részére.

A Roma Integráció Évtizede programban részt vevő partnerek a felsorolt statisztikai módszertani problémák és dilemmák miatt olyan módszertani mérési gyakorlat kidolgozására törekedtek, amely az Európai Unió statisztikai szolgálata, az Eurostat számára is átvételre javasolt gyakorlatként, s a romák társadalmi integrációjának mérhetővé tételét és az egyes országok közötti összehasonlításokat, valamint az időbeli változások nyomon követését is lehetővé teszi. A Dekád nemzetközi partner szervei, különösen az Egyesült Nemzetek Fejlesztési Programja (UNDP), a Világbank, és az utóbbi időben az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége (FRA) törekedtek arra, hogy a partner kormányokat iránymutatásaikkal segítsék az indikátorok gyűjtésének és elemzésének tekintetében. A cél nem az volt, hogy átvegyék azok szerepét a program eredményességének bizonyítási kötelezettsége terén, hanem, hogy egységes és összehasonlítható adatbázisok jöjjenek létre.

Az egyes országok roma és nem roma civil szervezeteinek nemcsak az évtized célkitűzéseinek megvalósítása során, de konkrétan az eredményességi mutatók gyűjtése tekintetében is fontos szerepe volt. Bár a civil szektor szervezeteinek nincs olyan erőforrása, hogy átfogó adatgyűjtéseket, vizsgálatokat bonyolíthasson le, de a kormányok által rendelkezésre bocsátott mennyiségi mutatókat saját tapasztalataikra vonatkozó beszámolóikkal és jelentéseikkel árnyalták.

A Roma Integrációs Index

A jelzőszám elnevezésének angol terminusát (Roma Inclusion Index) magyarra fordítani nem problémamentes. Tudjuk jól, integráció és inklúzió – legalábbis a nevelésszociológiai megközelítésekben – korántsem azonos tartalmú kifejezések. Ám a magyar terminológiába nem ment át e mutatónak a használata. A témakörben magyar nyelven megjelent források szűk köre⁴ integrációnak fordítja a kifejezést. Emiatt, s azért, mert a

4 Pl. Polónyi I. 2016

Roma Évtized program magyar nyelvű dokumentációi is az integráció terminust alkalmazták (ld. alapvetően a Dekád elnevezését: *Decade of Roma Inclusion/Roma Integráció Évtizede*), e tanulmány is ezt a nyelvhasználatot veszi át a társadalmi távolság, kirekesztődés értelmezése során. A legtöbb partner ország esetében is kevésbé jelenik meg ez az elvi dilemma – Szerbiában: *Dekada za inkluziju Roma*⁵, Bosznia-Hercegovinában: *Dekadom inkluzije Roma*⁶, de más forrásokban *Dekada uključenja Roma*⁷ (befogadás), hasonlóképpen Macedóniában *Декадата за Вклучување на Ромите*⁸, Romániában *Deceniul Incluziunii Romilor*⁹, Spanyolországban *Década para la inclusión gitana*¹⁰, vagy *Década para la inclusión de los romá*¹¹.

Az Évtized keretében kidolgozott és használatra javasolt index nem adatgyűjtési eljárás, inkább a már meglévő adatoknak a kezelésére, összehasonlítására, értelmezhetőségére fókuszáló adatközlési forma. Ennélfogva magában hordozza a felhasznált adatbázisok összes problémáját, azok adathiányait, reprezentativitási hibáit. Négy területen 27 indikátort foglal magában. Minthogy az Évtized célja a hátrányos helyzet mérséklése és a többségi társadalom valamint a roma közösségek közt fennálló, illetve a roma nők esetében még inkább érezhető szakadék csökkentése az oktatás, a foglalkoztatás, a lakhatás és az egészségügy területein, az index ezen területekre vonatkozóan tartalmaz mutatókat, ezen kívül olyan átfogó, horizontális szempontokat vizsgál, mint a szegénység, a hátrányos megkülönböztetés.

Az adatbázisok megalkotásának gyakorlata azonban országonként különbözött. Montenegró például a legtöbb esetben hivatalos statisztikákat és szakmai becsléseket bocsátott rendelkezésre, ritkán használt alternatív adatforrásokat. Szerbia, Bulgária és Magyarország esetében a kormányzati statisztikákat és a statisztikai hivatal adatbázisait más adatforrásokkal (mint a UNDP és a UNDP / Világ Bank / FRA regionális vizsgálataival, vagy más nemzeti felmérések eredményeivel) kombinálva alkalmazták. Csehország szintén a hivatalos statisztikákra építette beszámolóit, de anélkül, hogy közvetlen hozzáférést biztosított volna azok nyers adataihoz. Románia nem engedte át központi hivatalos adatbázisait, de esetében eredményesen fel lehetett használni a főleg nemzetközi, nem hivatalos források információit. Albániában statisztikai szolgálat szinte nem létezik ezért itt főleg alternatív forrásokat, nemzetközi szervezetek felméréseit és a helyi szervezetek közléseit lehetett alapul venni. A másik végletet Macedónia és Szlovákia képviseli, ahol szinte kizárólag ezen másodlagos források adták a mutatók képzésének alapját. Ezek azonban kisebb mintán készültek és meghatározásaikban, mérőmódszereikben eltérhetnek a standard hivatalos adatfelvételek gyakorlatától. Ám ez utóbbiak Macedóniában

5 <http://www.mc.rs/dekada-roma.1095.html> (letöltés: 2016.12.01.)

6 <http://www.slobodnaevropa.org/a/sarajevo-zavrse-na-dekada-inkluzije-roma/27241081.html> (letöltés: 2016.11.30.)

7 http://bhric.ba/?page_id=11 (letöltés: 2016.11.30.)

8 <http://www.mtsp.gov.mk/?ItemID=6FC822BBA79A61429117F41943673AE4> (letöltés: 2016.11.30.)

9 Guvernul României, Agenția Națională pentru Romi: *Deceniul Incluziunii Romilor 2005–2015. Un an de președenție românească [A roma integráció évtizede 2005–2015. Egy év román elnökség]*. 10–11. ld [http://www.anr.gov.ro/docs/rapoarte/Raport_un_an_de_Presedentie-deceniul%20\(ro\).pdf](http://www.anr.gov.ro/docs/rapoarte/Raport_un_an_de_Presedentie-deceniul%20(ro).pdf)

10 https://es.wikipedia.org/wiki/D%C3%A9cada_para_la_inclusi%C3%B3n_gitana (letöltés: 2016.12.01.)

11 <http://presenciagitana.org/romadecade.html> (letöltés: 2016.12.01.)

GALÉRIA

teljes mértékben hiányoztak, Szlovákia pedig ezekhez nem engedett közvetlen betekintést. Bosznia-Hercegovinában nem publikálták a legutolsó népszámlálás eredményeit, ám a Dekádhoz való csatlakozáskor speciális roma surveyt bonyolítottak le, s ennek adataira alapozták a statisztikákat. Spanyolországban, ahol erős partneri viszony áll fenn a kormányzati és civil adatgyűjtés között, számos felmérést a kormányzat kezdeményez és támogat, de a civil szektor hajt végre. Ezek eredményei hivatalosan elismert és a szakpolitikák kidolgozása során is használatos adatbázisok. Bár ezek módszertani szempontból, fogalomhasználatukban, indikátoraik tekintetében gyakran nem harmonizálnak a hivatalos adatfelvételi rendszerekkel, s nem átfogó, hanem szórványos adatbázisok, eredményeik pedig kizárólag a roma csoportokra vonatkoznak, s a teljes társadalom mintáival így nehezen vethetők össze, mégis ezek kerültek felhasználásra az Évtized eredményességének vizsgálata során. Ez az összetett módszertan természetesen számos problémát hordoz, például azokat a következtetlenségeket is, amikor az egyes kormányok szociális szakszolgálatokra bízták a kért adatok összegyűjtését és feltöltését.

Az oktatás területén használt mutatók közül az alapfokú oktatás befejezési arányának vizsgálata a 25-64 év közötti korcsoportra vonatkozik, ám a legtöbb mutató a 3-6 éves korcsoport beiskolázási arányára, vagy az oktatásban való részvételi arányára áll rendelkezésre. Ráadásul öt országban ezek is hiányoztak a 2005-ös bázisra és három országnál a záróévre vonatkozóan. Az általános, középfokú és felsőfokú oktatásban való részvételi arányra vonatkozó adatok rendelkezésre álltak, de a legtöbb esetben a legmagasabb iskolai végzettség mutatójába ágyazottan jelentek meg. Helyettesítésükre felmerült a sikeresen befejezett iskolai osztályok számának beemelése a vizsgálatba, de ez az informatív és sokkal egyszerűbb mutató a statisztikai és kutatási gyakorlatok sztenderdizációjának igényét vetette volna fel. Az írástudók arányára vonatkozó értékek egy ország bázisadatainak kivételével rendelkezésre álltak. A speciális iskolákba

járó tanulók esetében öt ország bázisadatai és négy ország kimenő adatai nem álltak rendelkezésre. Két ország pedig csak a roma tanulókra vonatkozóan szolgáltatott adatot. Albánia adatai e tekintetben teljesen hiányoznak, bevallásuk szerint itt nem okoz gondot a roma tanulók speciális iskolákban való felülreprezentáltsága. Az iskolai szegregációra vonatkozó bázisadatok is hiányoznak öt országnál, a záró év adatai pedig kettő esetében, s a szegregált iskola, szegregált oktatás fogalma országonként különbözik a roma integrációs index számítása során alkalmazott megfogalmazástól.

A fenti módszertani dilemmák miatt a vizsgálat eredményeit mindenképpen óvatosan kell kezelni. Arra biztosan nem alkalmasak, hogy az országok közötti összevetéseket megtehessek a társadalmi beilleszkedés értelmezéséhez, viszont véleményünk szerint jól felhasználhatók arra, az egy-egy országon belül a Dekád ideje alatt tapasztalható változásokra, azok nagyságára, valamint pozitív, vagy negatív tendenciákra rávilágítsanak.

A Roma Integrációs Index oktatási mutatói

Az oktatás terén kimutatható társadalmi távolság mérésére a 27 alkalmazott indikátorból 7 szolgál. Ezek az alábbiak:

Iskolai előkészítő oktatás befejezési aránya – Az iskolai előkészítő foglalkozások bármely formáját látogató gyermekek száma elosztva a 3-6- éves korcsoportba tartozó gyermekek számával. Százalékban kifejezve azok arányát, akik legalább 2 évig, hetente legalább kétszer egy órában vesznek részt foglalkozáson.

Alapfokú oktatás befejezési aránya – A 25-64 éves korcsoportból azok aránya, akik befejezték az általános iskolát (8-9 éves kötelező oktatást).

Középfokú oktatás elvégzési aránya – A 25-64 éves korosztályból azok aránya, akik rendelkeznek középfokú végzettséggel (végzettségük megfelel az általános 3-4 éves középiskolai, vagy szakközépiskolai végzettségnek).

Felsőoktatás elvégzési aránya – A felsőoktatás bármely szintjét elvégzett (Ba, Ma, PhD) populáció viszonyítva a 25-64 éves korcsoporthoz.

Írástudók aránya – A 15 éves és idősebb korcsoporthoz viszonyítva fejezi ki az írni-olvasni tudók arányát. Írni-olvasni tudó, aki a mindennapi élet egyszerű állításait tartalmazó szöveget értő módon tud elolvasni és leírni, beleértve az egyszerű matematikai műveletek elvégzésének képességét is.

A diákok elkülönítése a speciális, gyógypedagógiai iskolákban – Az iskoláskorú gyermekek közül azok aránya, akik speciális iskolákban tanulnak. A speciális iskola meghatározása országonként eltérő, itt olyan intézményt értenek alatta, amely sajátos nevelési igényű, vagy fogyatékkal élő gyermekeket fogad alap-, vagy közép-szinten.

A szegregált iskolákban elkülönített tanulók aránya – A roma gyerekek közül azok aránya, akik szegregált iskolában tanulnak. Szegregált intézménynek azt tekintik, ahol a tanulók legalább 35%-a roma származású. Ehhez a meghatározáshoz az adatszolgáltató országok többé-kevésbé tudtak igazodni. A mutató a többségi társadalom esetében természetesen nem értelmezhető.

Eredmények, tendenciák

Az értékelés során táblázatos formában közöljük a 2005-ös bemeneti bázisév adatait az egyes mutatók tekintetében a teljes népességre, a roma népességre, valamint, ahol rendelkezésre állt ilyen adat, ott a roma nőkre vonatkozóan külön is. Az évtized zárásakor felvett 2014-es kimeneti adatokat ugyanilyen bontásban ismerhetjük meg. A táblá-

zat utolsó oszlopai A roma népességnek a teljes népességhez vetett lemaradását mutatják a bázisévben és a záró évben, a végső adat pedig arra világít rá, hogyan változott az időszak alatt ez a társadalmi távolság. Az adatközlés jellege miatt az utolsó oszlop adatai negatív előjel esetén fejlődő folyamatról, pozitív változásokról tanúskodik, hiszen arra mutat rá, hogy a szakadék csökkent. Pozitív érték viszont a roma csoportnak a többséghez viszonyított lemaradásában a negatív, rosszabbodó tendenciára hívja fel a figyelmet!

Albánia

A szakadék a teljes populáció és roma népesség közt az oktatás minden területén még mindig nagyon jelentős, különösen nők lemaradása. Az óvodai előkészítésben eleve alacsony a teljes albán népesség részvétele, ez a vizsgált időszakban némileg, a roma közösség esetében kicsit nagyobb mértékben javult. Így a különbség csökkent. Nagyon kevesen fejezik be általános és középfokú iskolát, a felsőoktatásban pedig szinte nem jelennek meg. Az alapfokú oktatásban való részvétel miközben 2014-re már az albán iskoláskorúak nagy többségére kiterjedt, a cigány közösségek gyermekeinél alig érzékelhető a 2%-os javulás. A középiskolai szinten a teljes társadalomban növekedett azon fiatalok aránya, akik középiskolai végzettséget szereznek, a roma fiatalok amúgy is elenyésző érettségit kapó köre még redukálódott is. A társadalmi esélyek tehát nem igazán közeledtek egymáshoz. A kedvezőtlen oktatási folyamatok az albán lakosság írni-olvasni tudók arányában is némi csökkenést eredményeztek, de ez a roma közösségek esetében jóval markánsabb. Ráadásul az iskolai szegregáció fokozódott, a leszakadás a dekád tíz éve alatt növekedett. A roma nők lemaradása egy picit nagyobb csak.

Mutató	2005 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			2014 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2005) (saját számítás)	A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2014) (forrás: Polónyi I., 2016.)	Változás 2005-2014 a roma népesség lemaradásában (saját számítás)
	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők			
OKTATÁS									
Iskola előkészítő	45	19	18	50	26	24	26	24	-2
Alapfokú oktatás	85	25	21	93	27	25	50	66	+16
Középfokú oktatás	41	4	3	48	3	3	37	45	+8
Felsőoktatás	8	0	0	14	0	0	8	14	+6
Írástudók aránya	99	68	65	97	58	53	31	39	+8
Speciális iskolák	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.
Szegregált iskolák	na.	5	5	na.	15	15	5	15	+10

Bosznia-Hercegovina

Az országban a roma népesség lemaradása az oktatás területének minden dimenziójában továbbra is fennáll. Az iskola előkészítő nevelés befejezési arányának alakulásáról ugyan nincs összehasonlító adatunk, de az látszik, hogy az országban élő romák csak harmada a bosznia-hercegovinai népességre köztölt eleve nagyon alacsony értéknek (az adott korosztály 18%-a járt óvodába). Habár az általános iskolát befejezők arányának különbségét mérő mutató esetében némi javulás mutatkozik 2014-re, ez jelentős részben abból adódik, hogy a teljes népesség megfelelő korú csoportjában csökkent az arány, eközben a roma gyerekek végzési aránya ugyanekkorát növekedett, a különbség tehát mérséklődött. A középiskolát azonban továbbra is csak 10%-uk végzi el, miközben az ország össznépessége viszonylatában 15%-nyit javult ez a mutató. A felsőoktatásban gyakorlatilag esélytelenek az itt élő romák. Az írástudók aránya ugyan nem mutat nagy lemaradást, de ez a rés a két vizsgált populáció között picit növekedett. Közben egyre jellemzőbbé vált a roma gyerekek elkülönített intézményekben történő oktatása (ez korábban a tanulók 5%-át, 2014-re már háromszoros tanulói kört érintett). A roma női szerepekről azonban – úgy tűnik – hagyományosabban gondolkodik a bosnyák társadalom, mert nagyobb a lemaradásuk (már amennyire a nemi megoszlásra vonatkozóan köztölt néhány adatból ez leszűrhető).

Mutató	2005 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			2014 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2005) (saját számítás)	A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2014) (forrás: Polónyi I., 2016.)	Változás 2005-2014 a roma népesség lemaradásában (saját számítás)
	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők			
OKTATÁS									
Iskola előkészítő	na.	na.	na.	18	6	na.	na.	12	na.
Alapfokú oktatás	99	33	na.	92	40	34	66	52	-14
Középfokú oktatás	42	10	na.	57	10	7	32	47	+15
Felsőoktatás	9	0	na.	10	0	na.	9	10	+1
Írástudók aránya	97	82	na.	98	80	na.	15	18	+3
Speciális iskolák	na.	0,5	na.	na.	na.	na.	0,5	na.	na.
Szegregált iskolák	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.

Bulgária

A Roma Integráció Évtizede alatt az országban a korábbi különbség az általános oktatásban való részvétel és az írni-olvasni tudás terén fennmaradt. Az előbbi mutató valamivel meghaladja a többségi népesség mutatójának felét, az utóbbi indexnél a teljes népesség csaknem teljes körű írásbeliségéhez képest a 13%-os lemaradás megmaradt az évtized

GALÉRIA

során. A középiskola befejezési arányaiban, illetve a felsőfokú oktatásban való részvétel tekintetében pedig növekedett a lemaradás, habár a korábbi helyzethez képest valamivel több roma fejezi be ezeket az iskolai szinteket. A teljes népességhez viszonyítva ötször több roma diák jár speciális iskolákba (itt az évtized végére mérséklődött a roma diákoknak ezen iskolatípusba történő átirányítása), a tanulók negyede pedig szegregált intézményekben tanul. A roma nők esélyei még rosszabbak, és ez tartós tendenciának tűnik.

Mutató	2005 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			2014 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2005) (saját számítás)	A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2014) (forrás: Polónyi I., 2016.)	Változás 2005-2014 a roma népesség lemaradásában (saját számítás)
	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők			
OKTATÁS									
Iskola előkészítő	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.
Alapfokú oktatás	95	53	45	96	53	46	42	43	+1
Középfokú oktatás	72	8	5	82	10	7	64	72	+8
Felsőoktatás	22	0	0	26	1	1	22	25	+3
Írástudók aránya	98	85	82	98	85	81	13	13	0
Speciális iskolák	1	6	na.	0	2	na.	5	2	-3
Szegregált iskolák	na.	na.	na.	na.	26	na.	na.	26	na.

Cseh Köztársaság

Az országban az összes oktatásra vonatkozó mutató tekintetében javulás figyelhető meg a roma népesség helyzetében (kivéve az óvodai nevelést, ahol nem állt rendelkezésre indikátor), a társadalmi távolság pedig csökkent a többségi lakossághoz képest. Különösen említésre érdemes javulás mutatható ki az olvasáskészség és a felsőoktatási részvétel terén. A statisztika szerint az analfabetizmust szinte teljes egészében sikerült felszámolni a csehországi roma lakosság körében. A diplomát szerzők aránya látványosan (hétszeresére) nőtt a megfelelő korú csoportban, így a felsőoktatási részvétel tekintetében a teljes népességhez képest már csak 5%-nyi a lemaradás. Természetesen ez csak a frissen diplomázó korévekre, s nem a teljes roma populációra vonatkozó arány. Ám a cseh iskolák mind a normál, mind a speciális intézmények vonatkozásában erősen szegregáltak. A roma diákok majd fele (44%) 2005-ben speciális igényű tanulóknak fenntartott iskolákban végezte tanulmányait, 2014-re némi javulás után már csak harmaduk. A diákok 40%-a azonban továbbra is szegregált intézménybe jár. Míg a lányok előrehaladása az iskolarendszerben az alapfokig biztosított, addig a közép- és felsőfokon érezhető a hagyományos roma női szerepek miatt kialakuló üvegfalon jelensége. Egyetemre pl. csak fele annyi roma nő jut el, mint férfi társai közül.

Mutató	2005 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			2014 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2005) (saját számítás)	A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2014) (forrás: Polónyi I., 2016.)	Változás 2005-2014 a roma népesség lemaradásában (saját számítás)
	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők			
OKTATÁS									
Iskola előkészítő	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.
Alapfokú oktatás	95	80	79	93	83	84	15	10	-5
Középfokú oktatás	70	23	18	68	24	17	47	44	-3
Felsőoktatás	14	2	1	19	14	7	12	5	-7
Írástudók aránya	99	44	na.	99	97	96	45	2	-43
Speciális iskolák	na.	44	na.	5	32	na.	45	27	-18
Szegregált iskolák	na.	na.	na.	na.	40	na.	na.	40	na.

Magyarország

Az oktatás területén a RIÉP keretében zajló programok célja a hátrányos helyzetű, roma gyermekek, tanulók óvodai, iskolai sikerességének elősegítése, az oktatási szolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférést biztosítása. Hazánkban ezt a célt a hátrányos helyzetű, 0-4 éves korú gyerekeket és családjaikat célzó *Biztos Kezdet Programmal, az óvodába nem járó, leginkább rászoruló gyerekek intézményekbe kerülését célzó*

GALÉRIA

Óvodáztatási támogatással, az iskolán kívüli foglalkozás keretében elsősorban a halmozottan hátrányos helyzetű tanulók, főként a romák iskolai sikerességét, továbbtanulását elősegíteni hivatott Tanoda programmal, a tehetséges, de nehéz körülmények között élő, hátrányos helyzetű diákok iskolai előrelépését segítő Útravaló Ösztöndíjprogrammal, a hátrányos helyzetű, a formális iskolarendszerből lemorzsolódott roma fiatalok, felnőttek számára a képzés foglalkoztatási elemmel való összekapcsolása révén alternatív tanulási útvonalakat nyújtó Képzésbe Ágyazott Foglalkoztatással igyekezett a kormányzati stratégia elérni.

Az eredmények csak korlátozottan látszanak egyelőre a számok tükrében. Miközben az írni-olvasni tudás kérdése nem probléma Magyarországon (alig van elmaradás a romák esetében) és az óvodai inklúzió terén is jelentős javulás figyelhető meg a vizsgált időszakban, az oktatás többi mutatója terén romló tendenciák rajzolódnak ki. Sokat (4,2%-ról 70%-ra) javult a roma, cigány óvodás korú gyerekek közt azok aránya, akik részt vesznek az iskolai előkészítésen. A társadalmi távolság azonban összességében növekedett az oktatás-nevelés összes színterének értékeit figyelembe véve. A cigány népesség jelentős része nem fejezi be az oktatás különböző szintjeit. Valószínűleg a tanköteles kor csökkentése is hozzájárul ahhoz, hogy míg az évezred elején az általános iskolát befejezők arányában alig volt elmaradás a hazai átlagos mutatókhoz viszonyítva, addig 10 év elteltével a cigány, roma családok gyermekei közül ez csak 77%-nak adatik meg, s 10 diák közül kettő úgy került ki az iskolapadból az utóbbi tanévekben, hogy nincs meg a 8 általános iskolai bizonyítványa sem. Hasonlóan nőtt az esélyegyenlőtlenség a középiskolai végzettség megszerzése terén is. Ez a mutató a dekád során látványosan nőtt a teljes népességre nézve, a roma gyerekek közül is többen szereznek már érettségit 2014-re, de körükben jóval mérsékeltebb ez a javuló tendencia, így a különbség a teljes és a roma népesség közt végül is nőtt. A felsőfokú végzettség meg-

szerezése terén nem lépett előbbre a roma közösség, ám a hazai összműutatók növekedtek (korábban 13%, 2014-ben már a megfelelő korcsoportok 18%-a kapott diplomát), így a leszakadás növekedett. Az iskolai szegregáció is nőtt, s a speciális iskolákra vonatkozó egyetlen adat jelzi a romák folyamatosan kimutatható felülreprezentáltságát.

A két nem oktatási részvételében alacsony különbség mutatkozik a cigány, roma lányok kárára a középfokú végzettségig, ez a hátrány azonban a felsőoktatásba történő bekerüléskor eltűnik.

Mutató	2005 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			2014 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2005) (saját számítás)	A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2014) (forrás: Polónyi I., 2016.)	Változás 2005-2014 a roma népesség lemaradásában (saját számítás)
	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők			
OKTATÁS									
Iskola előkészítő	88	42	na.	69	70	67	46	1	-45
Alapfokú oktatás	99	96	na.	96	77	73	3	19	+16
Középfokú oktatás	51	15	na.	69	19	16	36	50	+14
Felsőoktatás	13	1	na.	18	1	1	12	17	+5
Írástudók aránya	na.	na.	na.	98	95	94	na.	3	na.
Speciális iskolák	na.	15	na.	na.	na.	na.	15	na.	na.
Szegregált iskolák	na.	13	na.	na.	20	na.	13	20	+7

Macedónia

Az oktatási rendszer kötelező szintjeinek a teljesítési arányai a romák esetében alacsonyak, bár a távolság kis mértékben csökkent a vizsgált tíz évben a macedóniánál. Alapfokon egy kicsi előrelépés figyelhető meg, mára a roma diákok csaknem háromnegyede már elvégzi az alapfokú tanulmányait. Középfokon alig észrevehető előrelépés látszik az amúgy is tartósan alacsony részvételi arányokban. Nagy viszont a lemaradás a lányok esetében, ők erősebben kiszorultak az oktatási rendszerből mind alap, mind középfokon. A felsőoktatásból itt is abszolút kiszorultak a romák. Az írástudók arányában mutatkozó különbségnek a kicsi csökkenése nem pozitív változásokra utal, hiszen ez a mutató a többségi társadalomban 2% pontnyit, míg a roma populációnál csak egyet esett vissza, ez kelti a lassú felzárkózás érzetét. Ráadásul a roma nők közt csak 3/4 az írástudók aránya. A diákok speciális iskolákba való átirányítása az adatok szerint korábban sem volt jellemző eszköz a roma tanulók elkülönítésére, e téren gyakorlatilag nincs változás. Az iskolai szegregáció mutatójának jelentős visszaesése talán pozitív folyamatot jelez (a korábbi durván egyharmadhoz képest ez ma már csak a tanulók majdnegyedét érinti). A többi tekintetben inkább romló tendenciák figyelhetők meg az országban. Az iskola előkészítő foglalkozások látogatottsága mind-

két vizsgált csoportnál hasonló mértékben csökkent, így a társadalmi lemaradás ezen a téren nem változott, de közben a roma gyerekek is egyre kisebb arányban kapnak kellő felkészítést majdani tanulmányaikra. A gender hátrány az oktatás-nevelés alsóbb szintjein mérsékelte, a középfokra csaknem felére csökken a roma lányok részvétele, fiú társaikhoz képest. Felsőfokon, miután itt nem tanulnak roma fiatalok, az esélytelenségben már nincs különbség nem alapon.

Mutató	2005 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			2014 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2005) (saját számítás)	A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2014) (forrás: Polónyi I., 2016.)	Változás 2005-2014 a roma népesség lemaradásában (saját számítás)
	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők			
OKTATÁS									
Iskola előkészítő	76	57	na.	57	38	35	19	19	0
Alapfokú oktatás	96	71	61	96	73	64	25	23	-2
Középfokú oktatás	54	11	6	60	12	7	43	48	+5
Felsőoktatás	11	0	0	12	0	0	11	12	+1
Írástudók aránya	98	84	75	96	83	75	14	13	-1
Speciális iskolák	0	2	1	1	2	2	2	1	-1
Szegregált iskolák	na.	31	35	na.	23	24	31	23	-8

Montenegro

Bár az országban élő romák helyzete kisség javult, továbbra is nagyon kevesen fejezik be a többséghez viszonyítva az oktatás egyes szintjeit, ez a közép- és felsőfok területén még markánsabban megfigyelhető. Alapfokú iskolai végzettsége az átlag polgárhoz képest csak a romák negyedének, a roma nők nyolcadának volt 2005-ben, érettségig alig, diplomát egyáltalán nem szereztek. A javuló tendencia abban látszik, hogy az alapiskolázottság általában növekedett Montenegróban, s ez az ottani romákat is ugyanúgy érintette, mint a nem roma gyermekeket. Hasonlóképp javult a középfokú oktatásban való részvétel is általánosságban, de itt a roma diákoknál kisebb a növekedés, mint nem roma társaik esetében. Összességében tehát a pozitív folyamat ellenére nőtt a leszakadás. Ugyanez figyelhető meg az évtized során a felsőoktatásban elvétele megjelenő roma származású hallgatók adatát vizsgálva. Az esélyegyenlőtlenség a diplomaszerezésnél is növekedett. A társadalmi lemaradás tehát a szubjektív helyzet javulása mellett is növekszik, hiszen a többségi népességnél erőteljesebbek a javuló mutatók. A gyógypedagógiai intézmények szegregatív eszközként való alkalmazása itt sem jelent problémát. A szegregált oktatás azonban a normál iskolai keretek között nagyon elterjedt az országban. A roma nők még erősebb hátránya érezhető.

GALÉRIA

Mutató	2005 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			2014 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2005) (saját számítás)	A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2014) (forrás: Polónyi I., 2016.)	Változás 2005-2014 a roma népesség lemaradásában (saját számítás)
	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők			
OKTATÁS									
Iskola előkészítő	29	8	13	46	24	19	21	22	+1
Alapfokú oktatás	85	23	11	91	29	18	62	62	0
Középfokú oktatás	66	3	1	75	8	5	63	67	+4
Felsőoktatás	10	0	0	15	2	1	10	13	+3
Írástudók aránya	97	54	41	99	73	61	43	26	-17
Speciális iskolák	0	1	0	0	2	1	1	2	+1
Szegregált iskolák	na.	43	39	na.	42	43	43	42	-1

Románia

Az oktatással kapcsolatos mutatók javuló tendenciát rajzolnak ki a romák helyzetében, arányaiban többen végeznek az általános oktatásban (itt látványos a felzárkózás, ám még nem maradéktalan), de a közép- és kicsit a felsőfok terén is emelkedett a mutató. Markáns a felsőoktatás terén látható esélykülönbség. Míg a 10 év során a diplomások mutatója megkétszereződött Romániában a megfelelő korú csoportban, a roma hallgatók éppen csak megjelentek az egyetemeken, de áttörés a felsőfokú részvételben nem történt. Ezeken a területeken tehát a többségi társadalomhoz viszonyított lemaradás növekedett. A többi indikátor a felzárkózás jeleit hordozza, így az írástudók arányának látványos növekedése a romániai cigányok között, vagy a szegregált iskolák visszaszorulása. Az iskolázottság terén enyhe hátrányban vannak a roma leányok.

Mutató	2005 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			2014 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2005) (saját számítás)	A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2014) (forrás: Polónyi I., 2016.)	Változás 2005-2014 a roma népesség lemaradásában (saját számítás)
	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők			
OKTATÁS									
Iskola előkészítő	na.	na.	na.	63	37	39	na.	26	na.
Alapfokú oktatás	94	66	60	97	80	77	28	17	-11
Középfokú oktatás	47	6	4	56	10	8	41	46	+5
Felsőoktatás	7	0	0	14	1	1	7	13	+6
Írástudók aránya	97	74	69	99	86	83	23	13	-10
Speciális iskolák	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.
Szegregált iskolák	na.	53	na.	na.	27	na.	53	27	-26

Szerbia

Pozitív változást mutat fel az eltelt 10 év az óvodai nevelés terén (2005-ben még gyakorlatilag nem jártak a roma gyerekek óvodába, s 2014-ben már 63%-uk igen), de ez a mutató a teljes szerbiai lakosság körében még többet javult, ezért a roma gyerekek lemaradása e téren mégis növekedett. Az országban némileg javult a romák részvétele az alap- és középfokú oktatásban, de a többséghez viszonyított lemaradás nem változott, középfokon még nőtt is. A felsőfokú oktatás gyakorlatilag elérhetetlen a romák számára. Az írni-olvasni tudók arányában nagy az emelkedés, így a lemaradás e téren csökkent, de továbbra is érzékelhető. A szegregáció sem látszik az adatok tükrében komoly problémának. A roma nők erőteljesebb kiszorulása vehető észre a rendelkezésre álló néhány adatból.

GALÉRIA

Mutató	2005 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			2014 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2005) (saját számítás)	A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2014) (forrás: Polónyi I., 2016.)	Változás 2005-2014 a roma népesség lemaradásában (saját számítás)
	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők			
OKTATÁS									
Iskola előkészítő	33	4	na.	98	63	62	29	35	+6
Alapfokú oktatás	79	40	30	88	46	45	39	42	+3
Középfokú oktatás	56	9	5	69	13	7	47	56	+9
Felsőoktatás	56	9	5	69	13	7	47	56	+9
Írástudók aránya	96	52	na.	99	80	na.	44	19	-25
Speciális iskolák	na.	na.	na.	1	40	na.	na.	39	na.
Szegregált iskolák	na.	na.	na.	na.	7	na.	na.	7	na.

Szlovákia

A romák helyzete az óvodai nevelés terén romlott, egy kiszoruló tendenciát rajzolnak ki az adatok. Az általános iskolai szinten javult a helyzetük, 20%-kal többen végzik el már az alapfokú oktatást, így a szakadék zárul. Némileg a középfokú oktatásban is érezhető ez, de valószínűleg a támogató intézkedések hatása az évtized alatt még nem ért fel a középiskolai szintig. E két oktatási szinten a többséghez viszonyított lemaradás is mérséklődött. A felsőoktatási részvétel azonban továbbra is problémás. Az írni-olvasni tudás mutatója látványosan javult, s az évtized végére majdnem teljeskörűvé vált a romák körében is. Azonban a speciális iskolákba történő elkülönítés és a szegregált iskolák jelenléte terén romlás figyelhető meg. Az előbbi csaknem kétszeresére nőtt, az utóbbi szegregációs forma pedig már a tanulók több, mint felét érinti. Szlovákiában viszont nem észlelhető látványos lemaradás a roma nők esetében.

Mutató	2005 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			2014 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2005) (saját számítás)	A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2014) (forrás: Polónyi I., 2016.)	Változás 2005-2014 a roma népesség lemaradásában (saját számítás)
	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők			
OKTATÁS									
Iskola előkészítő	88	61	59	88	53	51	27	35	+8
Alapfokú oktatás	98	61	60	98	81	79	37	17	-20
Középfokú oktatás	82	15	15	82	19	17	67	63	-4
Felsőoktatás	7	0	0	7	0	0	7	7	0
Írástudók aránya	99	79	78	100	97	97	20	3	-17
Speciális iskolák	4	12	12	5	20	20	8	15	+7
Szegregált iskolák	na.	31	31	na.	52	51	31	52	+19

Spanyolország

A helyzet értékelését nehezíti az adathiány, mind az óvodai nevelésre, mind a speciális és szegregált iskolákra vonatkozóan, ugyanúgy a nemek szerinti bontásban. Az oktatás egyes szintjeinek befejezési arányai látványosan különböznek a teljes népességhez képest, s a szakadék továbbra is létezik, a középiskolát végzettek arányában még növekszik is. Csak az íráskészség terén mutatható ki felzárkózás. A felsőfokú diplomások arányában a társadalmi távolság jelentős záródása sokkal inkább köszönhető annak, hogy ez a mutató erősen csökkent a teljes spanyol lakosság megfelelő korcsoportjában, s alig növekedett a spanyol cigányoknál.

ROMOLÓGIA

Mutató	2005 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			2014 (Forrás: Roma Inclusion Index 2015.)			A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2005) (saját számítás)	A roma népesség lemaradása a teljes populációhoz viszonyítva (2014) (forrás: Polónyi I., 2016.)	Változás 2005-2014 a roma népesség lemaradásában (saját számítás)
	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők	Teljes népesség	Roma népesség	Roma nők			
OKTATÁS									
Iskola előkészítő	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.
Alapfokú oktatás	na.	na.	na.	78	45	na.	na.	33	na.
Középfokú oktatás	19	5	na.	39	10	na.	14	29	+15
Felsőoktatás	22	1	na.	12	2	na.	21	10	-11
Írástudók aránya	98	86	81	98	93	90	12	5	-7
Speciális iskolák	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.
Szegregált iskolák	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.	na.

Összegzés

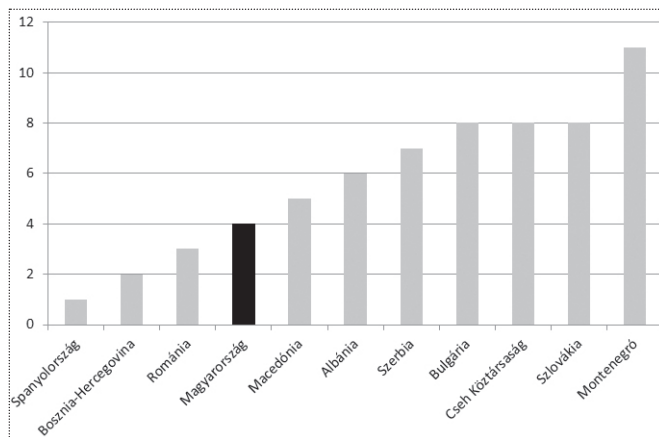
A Roma Integrációs Index számítása során használt 27 mutató 2005-ös és 2014-es értékei abszolút jelzőszámok, alkalmasak az egyes országokban élő roma csoportok tényleges társadalmi helyzetének felvázolására az egyes indikátorok területén. A belőlük képzett összesítő index azonban nem az. Már nem a csoport tényleges helyzetére, hanem a többségi társadalomtól való leszakadás mérésére használható.

Az indikátorok értelmezésénél tehát azt is figyelembe kell venni, hogy a többségi népesség és a cigány lakosság társadalmi távolságát jelző értékek nem az abszolút életkörülményekről adnak tájékoztatást. Sokkal inkább szubjektív adatok, amelyek a viszonylagos lemaradásra mutatnak rá a cigány csoport, vagy azon belül a roma nők esetében. Például előfordulhat, hogy egy viszonylag fejlettebb ország össztársadalomra vonatkozó mutatóihoz képest erőteljes lemaradást képviselő roma populáció helyzete objektív szinten sokkal rosszabb, mint egy a teljes népesség esetében alacsonyabb fejlettségi értékekkel jellemezhető szinthez képest viszonylag kisebb lemaradást elszenvedő roma népességé. De természetesen az is lehetséges, hogy egy kedvező társadalmi mutatókhoz képest erős lemaradással leírható roma közösség helyzete objektíven még mindig kedvezőbb, mint az eleve rosszabb összértékkel jellemezhető össznépességtől alig elmaradó roma közösség abszolút mutatói.

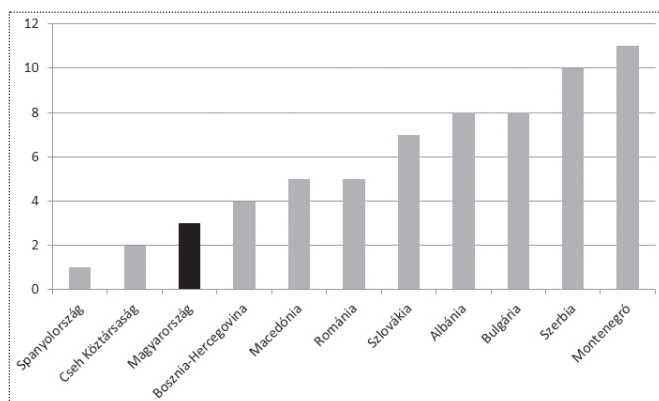
A következőkben emiatt a Roma Integrációs Index értékeinek összehasonlító vizsgálata során csupán a nagy társadalomhoz képest kimutatott elmaradásban tapasztalható rangsor rajzolódik ki, ahol az alacsony értékek a társadalomba való relatív integráltságot, míg a magasabb jelzőszámok a roma csoport társadalmi kizáródásában tapasztalható nagyobb távolságot képviselik.

A Roma Évtized partner országaiban ez a távolság Spanyolország esetében volt a legkisebb 2005-ben (1. ábra), s ez így is maradt a Dekád zárásáig (2. ábra). Míg a legna-

gyobb szakadék a többségi és a kisebbségi csoport közt Montenegróban volt mind a kezdő, mind a záró évben.

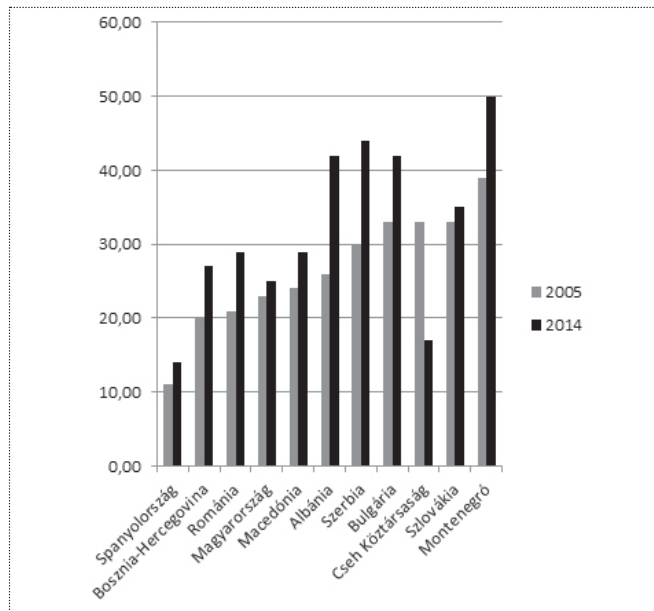

1. ábra: A Roma Integráció Évtizede Program résztvevő országainak sorrendje roma népességüknek a többségi társadalomhoz viszonyított lemaradása alapján az oktatás területén (2005)

2. ábra: A Roma Integráció Évtizede Program résztvevő országainak sorrendje roma népességüknek a többségi társadalomhoz viszonyított lemaradása alapján az oktatás területén (2014)

Magyarország viszonylagos helyzete javult, s egyet előrelépett az országok rangsorában. 2005-ben a negyedik legnagyobb távolság volt regisztrálható az index indikátorainak segítségével, míg 2014-ben ez a távolság már a dobogó harmadik helyét jelentette hazánknak. Azonban ha a korábban ismertetett táblázatok részletezett adatait vizsgáljuk, látszik, hogy ez nem egyértelműen pozitív változás. Az oktatás számos dimenziójában, s ezeket összesítve is a leszakadás növekedése volt észlelhető, s Magyarország előrelépése inkább annak a következménye, hogy a többi partnernél e lemaradás még erőteljesebben bontakozott ki az Évtized időszakában. (3. ábra)

3. ábra: A roma népesség többségi társadalomhoz viszonyított lemaradásának változása az oktatás területén a Roma Integráció Évtizede Program résztvevő országaiban (2005-2014)

Világos tehát az adatokat végignévezve, hogy a tanulmány főcímében megfogalmazott kérdés nem pusztán az idő gyors folyására reflektál. Mielőtt temetnénk a Roma Évtizedet, hozzá kell azonban az adatokhoz azt is tenni, hogy az oktatás területén indukált beavatkozások legtöbb esetben nem azonnal éreztetik a hatásukat – az oktatási rendszer bemenetére irányuló investíció is ilyen. Az talán látszik az első indikátor alakulásából, hogy az óvodai nevelésben több országban látszik a pozitív változás. Ezek a gyerekek várhatóan sikeresebbek lesznek az iskolai tanulmányaik során is, főként, ha az oktatás későbbi szinterein további támogatásokban részesülnek. A 10 éves időtáv kevés arra, hogy a kezdeti befektetés végigfusson a teljes oktatási rendszer szintjein. S abba a hibába sem eshetünk, hogy túlzott jelentőséget tulajdonítunk a mutatószámoknak, amelyek persze adnak információkat a valóságról, de néha pont a mögöttük rejlő tényleges történéseket, folyamatokat fedik el.

Érdekes ugyanakkor, hogy a mérés eredményeinek nyilvánosságra hozatala óta annak a Dekád központi titkársága¹² által publikált néhány angol nyelvű kiadványán kívül a magyar nyelvű szakirodalomban nem szólnak sem a mutatóról, sem az azokból lesűrhető tanulságokról. Egyetlen forrásra bukkantunk, amely foglalkozik a komplex mutatóval, de az is tudományos, s nem elsősorban erre a témára fókuszáló írás (Polónyi I. 2016) Román nyelvű vonatkozó forrásra rövid internetes feltáró munkával bukkanha-

¹² <http://www.romadecade.org/>

tunk¹³, cseh nyelven¹⁴, szerbül¹⁵, bolgárul^{16, 17} szintén találunk közléseket. A hazai közbeszédbe és a romapolitika világába kevésbé szivárgott be az információ.

Végezetül – bár már többször utaltunk erre – hadd hívjuk fel ismét a figyelmet arra, hogy a tanulmányban használt matematikai statisztikai jellegű megközelítés koránt sem alkalmas, vagy a legkifejezőbb eszköz az egyes országokban lezajlott társadalmi integrációt erősítő programok és azok valós hatásainak, hatékonyságának pontos érzékeltetésére. Ez a módszer ahhoz legfeljebb egy a számok nyelvén formálódó adalékot tehet hozzá. A hazai történéseket és folyamatokat közelebről ismerve, s ezért csak Magyarországra fókuszálva azt gondoljuk, hogy az elmúlt évtizedben elindult beavatkozási kísérletek eredményeit nem jól tükrözik ezek a kissé erőltetetten képzett statisztikai mérőszámok. Elindultak olyan folyamatok, indukálódtak olyan kezdeményezések, amelyek hatásait inkább csak érezzük, s más eszközökkel (pl. interjúkkal, esettanulmányokkal, mélyfúrásos kutatásokkal) érzékletesebb képet alkothatunk a valós változásokról. Ezek a programok szép ívet rajzoltak ki hazánkban is a cigány népesség oktatási integrációjának mezőjében az oktatási rendszer teljes spektrumán keresztül a szabályozók szintjén, a programok szintjén. Más kérdés, hogy ezek a napi gyakorlatba milyen hatásokkal mennek át, s milyen változásokat eredményeznek a cigányság élethelyzetére. Jelzi a kormányzat elkötelezettséget, hogy a RIÉP négy fókuszterületét annak lezárulta után is fókuszban tartja, s további céltámogatásokkal segíti.

Ezeknek a kevésbé számszerű, ámde mégis jelentős történéseknek a bemutatására következő számunkban szentelünk figyelmet.

Felhasznált irodalom

A Roma Integráció Évtizede Program által megjelölt célok megvalósulási folyamatának monitoring-vizsgálata Magyarországon a 2005-2009 közötti időszakra vonatkozóan. Kurt Lewin Alapítvány Budapest, 2010. http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9317_file3_decade_of_roma_inclusion_hu_fin.pdf (letöltés: 2016.10.26.)

- 13 INDICELE DE INCLUZIUNE A ROMILOR 2015. http://childhub.org/ro/system/tdf/library/attachments/indicele_de_incluziune_a_romilor_2015.pdf?file=1&type=node&id=22672
- 14 Index inkluze: Situace Romů se zlepšuje, propast ale dál zůstává. <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/index-inkluzie-situace-romu-se-zlepsuje-propast-ale-dal-zustava>
- 15 Влада ускоро разматра стратегију за инклузију Рома. <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/sr/%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0-%D1%83%D1%81%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%BE-%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BC%D0%B0%D1%82%D1%80%D0%B0-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D1%98%D1%83-%D0%B7%D0%B0-%D0%B8/>
- 16 ИНДЕКС НА РОМСКОТО ВКЛЮЧВАНЕ 2015 Г. ОСНОВНИ КОНСТАТАЦИИ И ЗАКЛЮЧЕНИЯ. <http://komentator.bg/wp-content/uploads/2016/01/Roma-Inclusion-Index-summary-BG.pdf>
- 17 Индекс на ромското включване: Измерване на напредъка в Десетилетието на ромското включване. <http://wp.flgr.bg/2016/05/18/%D0%B8%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81-%D0%BD%D0%B0-%D1%80%D0%BE%D0%BC%D1%81%D0%BA%D0%BE%D1%82%D0%BE-%D0%B2%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D1%87%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5-%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B2%D0%B0/>

GALÉRIA

- Bernard Rorke, Margareta Matache, Eben Friedman (2015): A Lost Decade? Reflections on Roma Inclusion 2005-2015. Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation. Budapest http://www.romadecade.org/cms/upload/file/g809_file1_final-lostdecade.pdf (letöltés: 2016. november 30.)
- Eben Friedman (2015); Decade of Roma Inclusion Progress Report <http://www.eurasia.undp.org/content/dam/rbec/docs/DORI%20REPORT.pdf> (letöltés: 2016. november 30.)
- Hablicsek László (2007): A roma népesség iskolázottságának területi alakulása: Tények és becslések. *Kisebbségkutatás*, 2007/4. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatasi/kk_2007_04/cikk.php?id=1511 (letöltés: 2016.11.09.)
- Roma Inclusion Index 2015. Decade of roma inclusion secretariat foundation, september 2015. http://www.romadecade.org/cms/upload/file/g810_file1_roma-inclusion-index-2015-s.pdf (letöltés: 2016.10.26.)
- Polónyi István: *Emberi erőforrásaink 21. százada*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2016 .
- Roma Integráció Évtizede 2005-2015
Kutatási Jelentés – Decade Intelligence A romák társadalmi befogadását előmozdító projektek sikerességét vagy kudarcát befolyásoló tényezőkről. Roma Integráció Évtizede Titkárság Alapítvány, ISBN: 978-963-08-9719-8, 2014. http://www.romadecade.org/cms/upload/file/g791_file13_evtized-kutatasi-jelentes.pdf (letöltés: 2016.10.27.)

ÜTKÖZŐ

30 Bernáth Gábor: Másképp beszélni az emberi jogokról?

Bernáth Gábor

Másképp beszélni az emberi jogokról? – egy fókuszcsoporthoz tartozó kutatás tapasztalatai

A korábbi antirasszista-emberi jogi diskurzus bizonyos értelmű kifulladását több jel mutatja: egyrészt viszonylag általánosnak tekinthető, hogy a politikai korrektségre egyszerűsítve, mint egyfajta elfojtó tabusító diskurzust azonosítják és illetik kritikával. (Paár én.) E kritika „az elfojtott, de a társadalom többsége által osztott vélekedések képviselője” pozíció elfoglalását teszi lehetővé a radikális és kevésbé radikális populisták számára. Másrészt e diskurzus több kategóriáját átvette, kisajátította mind Európában, mind Magyarországon a szélsőjobboldal (Balibar, 1991). Magyarországon nem utolsósorban a főáramú és a szélsőséges diskurzusok közötti nem éles határok miatt kulcsfontosságú jelentőségű e fordulat. Az elemzések alapján a jogvédő szervezetek hangja elhalkult a mainstream nyilvánosságban is (Bernáth-Messing 2011, Bernáth, 2014) és nem tudott széles körben vonzóvá válni a fiatalok számára. A probléma persze korántsem csak nyelvi: nagy szerepe van ebben a helyzetben például annak is, hogy az antirasszizmus értékei ritkán találhatnak védelemre a gyakran eszköztelen pedagógusok körében. (Váradi, 2011)¹

E tanulmány messze nem tud még csak vázlatos áttekintést sem adni az emberi jogi paradigma körüli vitákról. Egy ennél jóval szűkebb kérdést vizsgál, amit jobb híján a kommunikációs stratégiák kérdésének tekinthetünk – miközben jópár olyan területet is érint, amely már e szervezetek partnerségi és támogatói bázisával, mindennapi menedzsmentjével kapcsolatosak. És érinti azokat a dogmákat, amelyekre az emberi jogi beszédmód támaszkodik.

2015. június és 2016. áprilisa között a Political Capital, a Tett és Védelem Alapítvány és a tanulmány írójának együttműködésében zajló projekt keretében mintegy 30

1 Vö: Váradi (2011): „azok a tizenévesek, akik válaszaik alapján a szélsőségesen cigányellenesek közé tartoznak, gyakran barátkoznak olyanokkal, akiknek hozzájuk hasonlóak a nézeteik. Ők azok, akik a legszívesebben és leggyakrabban beszélnek a kisebbségekkel kapcsolatos véleményükről, míg akik kevésbé cigányellenesek, illetve akik toleránsak, jóformán soha nem nyilvánítanak véleményt e kérdésben. A legelőítéletesebb fiatalok a saját osztályuk nyilvánosságát, illetve a magyar társadalom egészét is társaiknál előítéletesebbnek érzik, magukra azonban úgy tekintenek, mint akik «csupán» átlagosan előítéletesek. Az ő világukban a cigányellenesség a norma. [...] Ráadásul nincs olyan, markánsan megjelenő antirasszista szubkultúra Magyarországon, amely a fiatalok legalább egy része számára identitásképző kapcsolódási pont lehetne. [...] A pedagógusok nagy része a rasszista megnyilvánulásokkal szemben eszköztelen. (kiemelések tőlem – bg.)

fókuszcsoportos beszélgetést szerveztünk arról, hogy kell-e másként beszélniük, és ha igen, miként kellene beszélniük azoknak, akik a klasszikus emberi jogi értékek melletti kiállást fontosnak tartják.

Módszerek

A harminc 7-10 fős beszélgetésre a kérdést igen eltérő pozícióból látó csoportok tagjai kaptak meghívást. Minden beszélgetést igyekeztünk úgy szervezni, hogy legalább egy fővel képviseltesse magát bennük az alábbi öt csoport egy-egy tagja: aktív fiatalok, civilszervezetek munkatársai, konzervatív gondolkodók, újságírók és kreatív szakemberek, kutatók, illetve olyan csoportok tagjai, akik elsődleges célpontjai a kirekesztő megnyilvánulásoknak. A beszélgetéseken mintegy 200 fő vett részt, ilyen kérdésekre kerestünk választ: Növekszik-e, és ha igen, mi az oka, hogy növekszik a kirekesztő érvelések elfogadottsága? Mennyiben járul hozzá ehhez, és egy erőszakos kommunikáció terjedéséhez a kommentarénák anonimitása, és a web2-es kommunikációs fordulat? Mik az erre adható releváns válaszok? Mik a lehetőségei, mik a korlátai a kirekesztéssel szembeni jogi-rationális ellenérvek használatának? Mi a lehetséges tere a pozitív, érzelmi alapú érvelésnek, miként lennének elmondhatók a befogadás, vagy a szolidaritás történetei, hagyományai? Mennyire működhet a kirekesztés nevetségessé tétele, az előítéletek kihívása, ellentmondásaik felmutatása? Vannak-e olyan kommunikációs stratégiák, amiket elkerülnének a résztvevők, mert nem hatékonyak, esetleg egyenesen ártalmasak? Mik lennének a feltételei, hogy a kirekesztés-mentes kommunikáció vonzóvá válhasson a fiatalok, illetve a szélesebb közvélemény számára? A beszélgetésekről anonimizált emlékeztetők készültek.

E harminc beszélgetés, noha a kérdést nagyon eltérő perspektívából látó embereket hozott össze, jól láthatóan néhány csomópont körül kikristályosodott ki. E csomópontokat próbálok itt vázlatosan ismertetni.

1. A helyzet

Bár a helyzetértékelés kapcsán voltak árnyalatnyi különbségek, gyakorlatilag minden beszélgetőtársunk úgy értékelte: az elmúlt mintegy 10 évben a mindennapi érintkezésekben megnőtt az erőszak szerepe, elfogadhatóbbá is vált a többség számára,² és általában eldurvult a közbeszéd. Ezt a résztvevők többsége a Jobbik és a szélsőjobboldal megerősödésével és aktív politizálásával magyarázta, de többen ebbe a körbe sorolták a kormányzat „tudatos ellenségkereső stratégiáját is” – ahogyan egy korábbi államtitkár fogalmazott. „Ebben előbb a végkielégítéssel távozók, aztán a cigányok, aztán a civilek,

2 Ezt felmérések is igazolják: a Political Capital (2015) egy kutatásában a válaszadók 40 százaléka elfogadhatónak gondolja az erőszakot a nemzet ellenségeivel, hazaárulókkal szemben. A cigányokkal szemben a válaszadók közel egyharmada (29%) igazolhatónak tartja erőszak alkalmazását. A demokráciát veszélyeztető, tekintélyelvű vezetők (26%), a bankok (25%), a politikusok (23%), illetve a multi-nacionális vállalatok (18%) és a zsidók (16%) megítélése hasonló.

atán a menekültek, most az egyenjogúságra törekvő nők, mindenki sorra kerül” – fogalmazott. Megint mások azt hangsúlyozták, hogy a kirekesztő beszéd elterjedése sok tekintetben korábbra tehető: „az önhibás szegényekkel, cigányokkal kapcsolatos toposzokra például Jónéhány szocialista politikus is rájátszott a 2008, 2009-es években”. Sokkal nyíltabbá vált az előítéletes beszéd, és „megszűnt az a társadalmi norma, hogy a származása miatt senkit sem szidunk” – fogalmazott egy újságíró. „Vidéken két perc után cigányoznak, mert jófejek, ez nekik nagyon kényelmes, a kapcsolatteremtés egyik fajtája”

Többen egy ennél mélyebb politikai, és az igazság politikai szerepével is kapcsolatos változást hangsúlyoztak, amelynek eklatáns példáiként manapság a Brexit, és Donald Trump kampányát szokás idézni. Ezt mutatja a nagy leegyszerűsítéssel populistának nevezett pártok előretörése, és az is, hogy egyesek már egyenesen post-truth éráról beszélnek.³

Változások a nyilvánosság formáiban

A közbeszéd eldurvulása, és a párhuzamos igazságrezsimek politikájának felerősödése ráadásul egy olyan mediális változás közepette megy végbe, amelyben a közvélemény is polarizálódik. Az internetes és web2-es technológiák terjedése révén a tájékozódás egyre inkább a hasonló érdeklődésű emberek továbbposztolt tartalmain alapul. Mindez nem csak az előítéletek kihívását, vagy cáfolatát nehezíti meg, hanem – hogy saját témánkhoz közelebb lépünk – olyan erős, a cigányellenességet és az antiszemitizmust a középpontjába állító szubkultúrákat épített fel Magyarországon is a szélsőjobboldalon, amely egyszerre biztosít a többségi médiával szembeni alternatív nyilvánosságot, erőteljes belső kohéziót, és egy életképes szubkultúrát a maga nyelvvel, hőseivel és sztárjaival, termékeivel.⁴ Ebben a világban folyamatosan terjednek, és időről-időre a mainstream nyilvánosságot is megtöltik azok a diskurzuselemek, amelyek – hatékony ellennarratívák hiányában – a romákkal kapcsolatos diskurzusok kisajátításához vezettek az elmúlt évtizedben.⁵

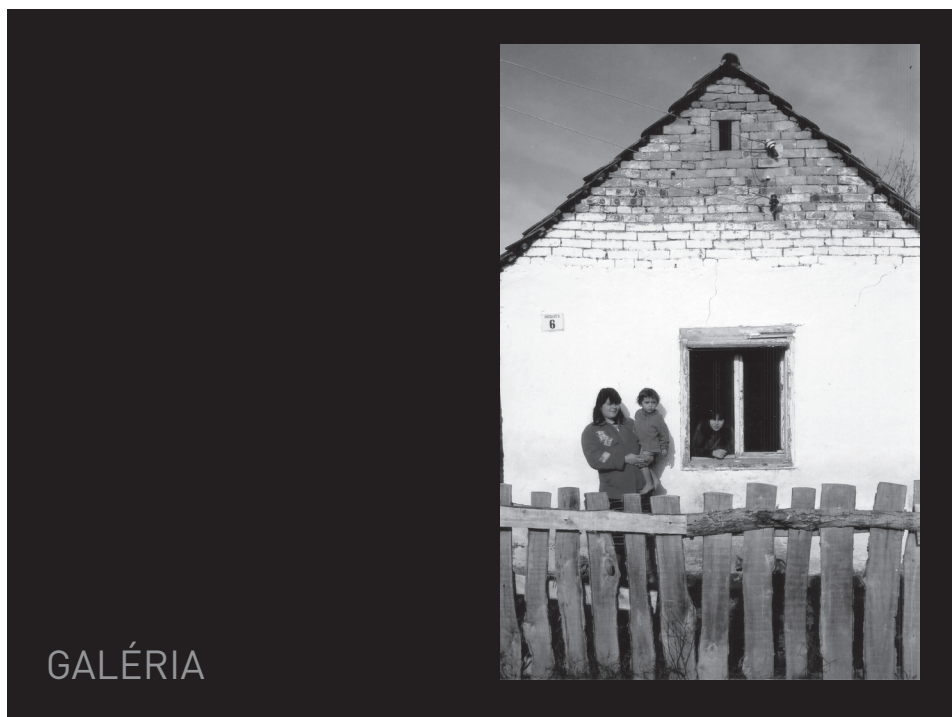
A kirekesztő beszéd ellen fellépők pozíciói

A nyilvánosság ilyen mértékű polarizálódása nem utolsósorban ahhoz vezet, hogy a legnagyobb közönségű médiumok főszerkesztőinek bevonása az emberi jogi diskurzus által vallott értékek védelmébe már nem tudná megállítani a szélsőséges beszéd és oktulajdonítások széles körű terjedését. E fejlemények ismeretében a beszélgetések során csaknem általános volt a vélekedés, hogy „nem lehet többé nem vitába bocsátkozni”, és nem működnek a kirekesztők megszégyenítésére és elszigetelésre építő korábbi politikák. Egy ilyen médiakörnyezetben az itt megbélyegzettek egy másik körben hössé válhatnak, elszigetelésük pedig nem lehet teljes körű. Magyarországon az elmúlt évek-

3 Az ún. post-truth érával kapcsolatos vélemények egy összefoglalását, és akadémiai poszt-pozitivisták akadémiai bázisát mutatja be pl. Tallis (2016). Más elemzések ide sorolják például azt a propagandaháborút, amelyet Oroszország folytat a nyugati nyilvánosságban, bizonyos konspirációs teóriákat terjesztve. „Az összeesküvés-elméletek, építve az Európában látható, politikusokkal és intézményekkel szembeni általános választói bizalmatlanságra, nem direktben, hanem elbizonytalanítva akarják meggyőzni a nyilvánosságot.” (vö. Political Capital, (2016.))

4 vö: Jeskó – Tóth – Bakó (2012). illetve Róna – Sörös (2012)

5 Ennek leírását adja a „cigánybűnözés” kifejezés elterjedésének elemzése alapján Juhász 2010.

GALÉRIA

ben a mainstream médiumok nagyobb része ugyanerre a következtetésre jutott. 2013-ban egy interjúkutatás (Bernáth 2014) a legnagyobb közönséget vonzó médiumok hír-igazgatóival, vezető szerkesztőivel még azt mutatta, hogy a szélsőjobboldal karanténba zárása széles körben sikeresnek vélt gyakorlat volt, ez azonban nem állította meg például a Jobbik növekedését, az általa képviselt világkép terjedését.

Ráadásul a harsány rasszisták ma láthatóbbak és hangosabbak, ami azt a hatást kelti a kommentarénáktól az offline terekig, mintha ők lennének többségben. „*Lassan nem illik másként megszólalni*” – utalt a csoportnyomásra egy szociálpszichológus. Ebben a helyzetben több résztvevő szerint elbizonytalanodtak „a toleránsok(?), szolidárisok(?)” is (már az elnevezés és az abban rejlő alapértékek kijelölése kapcsán is nagy a bizonytalanság): „*nehéz kérdés, hogy „ki” a „mi”. Az a tapasztalatom, hogy szinte lehetetlen közös álláspontot kialakítani. De nem fogjuk megúszni, hogy sok mindenki számára elfogadható konszenzus legyen.*” Ennek szempontjából kulcskérdés a „*saját indultainkra való rálátás, folyamatos önreflexió*” – fogalmazott egy író. És ez a célkeresztben levő csoportok önreprezentációját is érintheti: azt hogy „*miként lehetne leváltani az egyoldalú áldozati logikát*” – teszi fel a kérdést egy roma szakpolitikus.

Mások arra figyelmeztettek, hogy „*valós változás a társadalmi hierarchiák átalakításával, de minimum több egymást követő kormány szívós oktatáspolitikájával lenne elérhető*”. Még ha ez így is van, a kutatás ennél jóval szűkebbre szabott keretei között elhangzott javaslatok több ponton új beszédpozíciók kialakítását sürgetik.

2. Általános témák és „kerülőutak”

A beszélgetések résztvevői körében sokan osztották – csaknem általános volt a vélemény -, hogy a kisebbségek, vagy a sérülékeny csoportok védelme ma Magyarországon nem olyan téma, amely széles tömegeket mozgatna meg. Ugyanakkor e csoportok kirekesztése sok esetben más, kevésbé előítéletekkel övezett csoportok kirekesztéséhez hasonló logikát követ. Ezért többen azt javasolták, hogy olyan, az egyes kirekesztett csoportokon túlmutató, nagyobb kereteket lenne szükséges találni, amelyek e csoportok közül többet vonna be, és a többség kérdésévé tehetők. *„A szélsőségesek mindig a többség nevében beszélnek, a védekezés pedig mindig a kisebbség nevében történik. Meg kell változtatni a szempontokat: hogyan sérül a többség, ha egy kisebbséget bántanak?”* – javasolta egy politikai elemző. Ez, a többségi érdek felől való megfogalmazása a legtöbb résztvevő szerint elengedhetetlen feltétel. *A toleráns, szolidáris attitűdöt a „magyar minőség” részévé kellene tenni, olyan egyszerű üzenetekkel, mint ‘Haza ott van, hol jog is van’* – mondta egy történész.

Többen „kerülőutak” végigjárását javasolták. Például a *származási alapon értett magyarság dekonstrukcióját*, a ‘magyar’ újradefiniálását: *„hányféle származásúak a híres magyarok az aradi 13-tól Petőfiig”*. Több résztvevő szerint azt kellene megmutatni, hogy miként működik a magyar-nem magyar különbségtétel: *„miként lehetett valaki emigrálásának pillanatában üldözött zsidó, hogy aztán híresen újra magyar legyen”* – fogalmazott egy médiakutató. Kerülőút lehet *többsé identitásaink* megmutatása is: *„miért ne lehetnék európai, attól, hogy magyar vagyok? Miért ne lehetnék patrióta, ha a multikulturalitásban is hiszek?”* – fogalmazott egy résztvevő.

Több workshopon felmerült a *kétkedés erősítésének* igénye, megint mások szerint pedig olyan nagy témákat kellene fókuszba állítani, mint az *erőszakossá vált érintkezések és közbeszéd*, vagy éppen az *állam kudarcainak felmutatása*. *„Az állam kudarcainak egyik eredménye, hogy ellenségeskedést szül például a hajléktalanokkal szemben”* – fogalmazott a Miskolci beszélgetésen egy újságíró.

3. (beszéd)pozíció

Az egyik legerősebb egyetértés a csoportokban abban volt, hogy a hagyományos emberi jogi, vagy antirasszista érvelés hierarchikus pozíciója hitelességi válságba került. A második világháború után a nemzetközi szervezetek által ösztönzött, új, multikulturális paradigmától azt remélték, hogy az ismeretátadáson alapulva küzdi majd le a kirekesztést. E megközelítésnek voltak azonban előre talán nem is látható hatásai. Az egyik ilyen, hogy a rasszizmust az egyéni deformációk szintjére vitte, individualizálta és pszichologizálta azt. E pozíció gyakran élt a megbélyegzés technikájával, ám a felkeltett frusztrációk révén gyakran az előítéletesek táborába lökte a bizonytalanokat, és főként a mindentudás és a fölény pozíciójából beszélt. Nyelvi apparátusából is süt ez a fölény: *„érzékenyítő tréningeket tartunk”,* (ahol a résztvevőknek előbb azt kell elismerniük a részvételhez, hogy nem elég „érzékenyek”); *„előítélet-mentesítő”* foglalkozásokat szervezünk.

E pozíciónak – ahogy feljebb a mainstream kapuőrök kapcsán utaltunk rá – nem csak az erejét biztosító hatalmi apparátusa gyengült meg, de a hitelessége is. A beszélgetéseken több, egy irányba mutató javaslat hangzott el: *stigmák használata nem java-*

solt: a stigmák általában le is zárják a vitákat, ezzel szemben minden vitahelyzetet meg kell becsülni. Ha feladjuk a vitát, a hangosabbak fogják befolyásolni a kételkedőket. *„Sokszor a rosszul értelmezett pacifizmus is gátja lehet a megfelelő válaszoknak”* – fogalmazott egy aktivista.

A célcsoportok áthangolása

Az emberi jogi diskurzus korábban sok szempontból az előítéletesek megváltoztatására, ha pedig ez nem volt lehetséges, megszegyenyítésére és kizárására koncentrált. E kizárás többé nem lehetséges. Ugyanakkor ha – például a kommentarénakban – átengedjük a terepet a kirekesztőknek, az *ingadozók* majd azt gondolhatják: a rasszista a többségi vélemény. Az ingadozók oszthatják a szélsőséges vélemények egyikét-másikát, a legrosszabb, amit tehetünk, ha besoroljuk őket a rasszisták táborába. A résztvevők többsége szerint éppen az ingadozók meggyőzése érdekében van szükség arra, hogy a *támogatók* szóra bírása megtörténjen. Egy ilyen helyzetben felértékelődnek azok a szereplők, akiknek a környezetében nagyobb eséllyel több vívódó van – azoknak akik „hivatalból” ezt a diskurzust képviselik (pl. a jogvédő szervezetek) előbbutóbb „kirostálódik” ebből a szempontból a kapcsolatrendszerük.

4. Közösségépítés és elköteleződés

Több csoportban vált központi témává az a gondolat, hogy olyan világban élünk, ahol minden korábbinál nagyobb mértékben merül fel az identitás, vagy annak fenyegetettsége – gyakran erre építenek a kirekesztő stratégiák is. Több résztvevő javasolta erős identitást adó kiscsoportok felépítését, majd összekapcsolását. *„Ha nincs pozitív identitáskép és arra támaszkodó mozgalom, addig ebben a témában csak a pofonok jönnek”* – fogalmazott egy aktivista. Többek véleményét foglalta össze egy másik civil-aktivista: *„személytelensége miatt kizárólag a technicizált kommunikáció gyenge eszköz. Közösségeket kell építeni.”* Ugyanakkor az ilyen csoportidentitások felépítése nagy és hosszadalmas munkát igényel: *„az elmúlt időszakban mindenki, akinek sikerült, fél, vagy egy évtizedes befektetést tett ezügyben”* – fogalmazott egy politológus.

Az elköteleződés egyik legerősebb formája a cselekvés, és több beszélgetésen konszenzus keletkezett azügyben, hogy a sikeres bevonási formák valós aktivitást stimulálnak. Volt olyan résztvevő, aki egyenesen hatékonytalannak látta a rasszista szövegek cáfolatát: *„problémák szétszalazása nem fog működni, hanem a cselekvésnek kell közös többszöröst találni”* – mondta egy politikai aktivista.

A cselekvés maga új szerepmodelleket nyújthat. Az egyik résztvevő a környezetvédelemből hozott példát: lehet hosszán magyarázni a szelektív hulladékgyűjtés előnyeit, de kevés annál erősebb érv van, mint hogy „a szomszédod már elkezdte”. Ez elvezet egy másik „jogvédős dogma” átgondolásához: Biztos-e, hogy minden esetben a menekültek, romák, melegek helyzetébe kell képzelgetnünk a közönséget? Nem lehet-e, hogy könnyebb azonosulni azokkal, akik jobban hasonlítanak hozzánk: a menekülttel együtt élő többségi partnerrel, vagy a roma gyereket örökbefogadó nem roma szülőkkel? Az elköteleződés bemutatása a problémák helyett ráadásul *„emelkedettebb társadalmi diskurzust is tud teremteni”* – fogalmazott egy kulturális antropológus. A pozitív hangolás pedig több embert tud mozgósítani.

Több beszélgetésen felmerült a lokális identitások felértékelődése. A lokális közbeszédben a legnagyobb az esélye a másféle véleményekkel való találkozásnak: helyben nem ideológiai törésvonalak mentén érintkezünk. Másrészt pedig vannak példái a befogadó lokális identitásoknak is: a pécsi workshopon többek véleményét fogalmazta meg egy egyetemi tanár, amikor úgy fogalmazott: *„Pécs büszke rá, hogy soknemzetiségű, befogadó város. Erre lehetne építeni. ez hatékonyabb, mint úgy gondolni magunkra, mint kirekesztő nemzet.”*

5. Beszédstratégiák és érvrendszerek

Több csoportban hangzott el javaslatként, hogy *történetek mesélése* révén lehet a közönségben a legegyszerűbben pozitív azonosulást elérni. Ugyanakkor azt sem várhatjuk, hogy pl. pozitív sikertörténetek automatikusan vezetnének pl. a romák elfogadásának emelkedéséhez: a történetek könnyen vezetnek kivételképzéshez. A közönség hajlamos a sztereotípiáinak ellentmondó bemutatásokat a szabályt erősítő kivételként, vagy propagandaként elkönyvelni. (Jhally and Lewis. 1992)

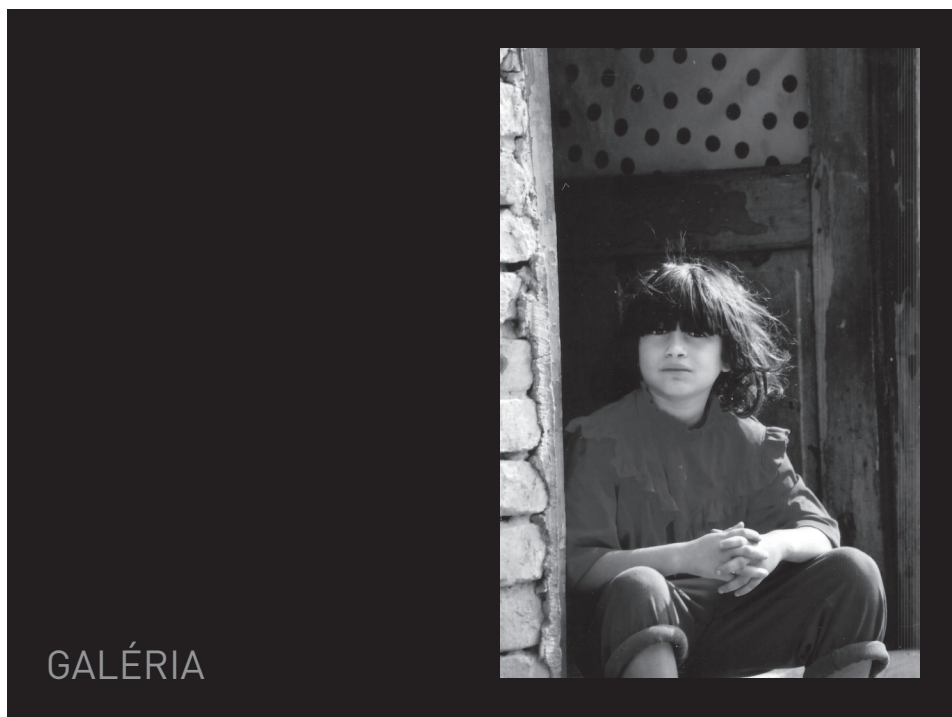
A személyes, E/1 beszéd vitahelyzetekben hozzájárulhat a diskurzus csillapításához is. Volt, aki szerint éppen a többes szám a kirekesztő beszéd egyik legerősebb jellemzője: *„rende kollektivumban fogalmazzak, amelyben a mi erősebb, mint az én.”* *„Ha a ‘mi’ és ‘ők’-et lefordítjuk ‘én’ és ‘te’-re, egészen más lesz a diskurzus, mert másként kell reagálni. Az emberek szeretnek úgy reagálni, mintha többség állna mögöttük.”* – mondta egy lelkész.

A fókuszcsoportokon próbáltunk konkrét, racionális, emocionális és a humorral kapcsolatos érvelési stratégiákat körüljárni. A különböző csoportokban csaknem általános volt a meggyőződés, hogy a *racionális érvelésnek* korlátozott szerepe lehet a kirekesztők vagy a „vívódók” meggyőzésében, ha valami, még a saját érdekekre való hivatkozás működhet: *„mit nyerhetsz, ha toleráns vagy”* – ahogyan egy pszichológus fogalmazott. Általános vélemény volt, hogy miközben sok előítélet és stigma racionálisan lenne cáfolható, *„a jogi-racionális érvelés túlságosan fejben marad, akkor tud működni, ha érzelmi leg bevonódik valaki”* – mondta egy roma kulturális aktivista.

Jóval többen gondolták azt, hogy az érzelmi azonosulást lehetővé tevő tartalom és nyelvhasználat lehet az emberi jogi értékek megerősítésének fontos terepe. Talán nem túlzás azt állítani, hogy – legalábbis Magyarországon – az emberi jogokkal kapcsolatos beszéd épített ugyan az érzelmi azonosulásra, ám csaknem kizárólag a sajnálaton és együttérzésen, vagy (a különböző diszkriminációs esetek leírásakor) a szegyeneken keresztül. Több workshopon kiderült, hogy a jogvédő szervezeteket például aggasztja az, hogy kommunikációjukat alapvetően komorrá teszi a jogsérelmek túlsúlya a munkájukban.

Az előbbivel, az egyoldalú sajnálatkeltés hatásával kapcsolatban adatok is rendelkezésre állnak: Janky és munkatársai (2014) kutatása azt mutatta, hogy a mélyszegénység képei éppen a várttal ellentétes hatást érnek el – nem az együttérzést, hanem azt erősítik, hogy a szegénységet a közönség inkább jellemhibának tartsa. Azonosulni pedig eleve nehezebb egy olyan helyzettel, amibe kis eséllyel kerülünk: a diszkriminált cigány ember, vagy a menekült gyermek nem ilyen karakterek.

Összességében a többségi vélemény az volt, hogy *„nem az áldozat-aspektust kell erősíteni, hanem pozitívan, erőt, kreativitást kellene sugározni”*. *„A kirekesztés az embe-*

GALÉRIA

rek érzelmi igényeire válaszol. Mi az a vonzerő, mi az a *charm*, amit kínálni/adni tudunk helyette?” – kérdezte egy roma kulturális aktivista.

A beszélgetések többsége során felmerült a pozitív szerepminták igénye. Ilyen szerepmintákat alapozhatna meg a szolidáris cselekvés maga – a beszélgetések idején még élénken élt a résztvevőkben a nyári menekülthullám idején megmozduló segítők emléke. Ez alapján úgy fogalmazhatnánk: a javaslatok szerint a segítők/szolidárisok/toleránsak szerepeltetése, modellé tétele az, ami a résztvevők szerint nagyobb elköteleződést válthat ki.

A pozitív szerepminták lehetővé teszik ugyanakkor annak a dilemmának a feloldását is, hogy miként lehetne egy alapvetően negatív jellegű (a megfosztás, diszkrimináció, kirekesztés) hangoltságot pozitív értékekkel megtölteni. A szociálpszichológia és a pszicholingvisztika jól ismeri a pozitív kommunikáció jelentőségét a viselkedésre és az attitűdökre. „*Van két farkas, az egyik a gyűlölet, a másik a szeretet, melyiket tápláljam?*” – elevenített fel egy parabolát egy elemző. Maga az antirasszista intézményrendszer is a negatív orientációra hangol: „*kutatásra is mindig, előítéletek kutatására van pénz, jó cselekedetek kutatására nem*” – mondta egy másik.

Több, kampány sikere bizonyítja, hogy a nevetségessé tevés hatékony eszköz lehet a kirekesztéssel szemben. Az irónia, humor lehetséges szerepéről speciális workshopot is szerveztünk képzőművészek, kreatívak bevonásával. Volt olyan, már a pártállami időkben is aktív résztvevő, aki szerint „*az az irónia, amit a mi nemzedékünk kitalált, ami a hatalmat, tekintélyt, államot szerette volna lebontani, ez végül túlادagolásra került; bizo-*

nyos értelemben kiengedtük a szellemet a palackból. Azt a fajta szellemet sikerült kiengedni, ami válogatás nélkül minden tekintélyt, hatalmat megkérdőjelez; a másik megsemmisítését, megkérdőjelezését teszi céljá, amit moderálni kellene; elvesztek az értékek, és nem épültek újak”. Szerinte a munkának „a normalitás visszaállításával” kellene kezdődnie: „a történetnek valahol az oktatásnál kell kezdődnie (...) a fiatalokat meg kellene tanítani az iróniára; ahogy nem tanultak meg szolidárisnak lenni, stb., az iróniát sem tanulták meg”. Mások kételkednek a humor szerepében az ellenséges érzületűek esetében: „a humor csak arra lehet jó, hogy megakasztja kicsit a lemezjátszót.”

Nyelv, szavak és tabuk, stílus

A projekt nem azzal foglalkozott, hogy kiknek mit *nem* kellene mondaniuk, hanem azal, hogy hogyan beszéljenek azok, akik a tolerancia és a szolidaritás szempontjait hangsúlyoznák. A politikai korrektség kérdése ennek ellenére rendre felmerült a beszélgetéseken. Egy újságíró szerint a politikai korrektség, és annak kritikája jól mutatják a problémákat, saját érzésünk gyenge pontjait, és azt, hogy milyen magas labdákat ad az ellenfeleknek. A politikai korrektséggel szemben egy olyan ellenfogalom jött létre, amely persze ugyanolyan homályos és manipulatív: a „*nevén nevezni a dolgokat*”. Többek szerint a politikai korrektség „*azért vált karikatúrává, mert szavakon lovagolt*”. Gyakran a nem rasszisták is rasszista kifejezéseket használnak, mert ezeket egyszerűen „*viszi a nyelv, viszi őket a kultúra*”. Ezért fontos lehet óvatosan bánni a széles körben elterjedt „*így nem beszélünk*” fordulatokkal – ezek azokat is előítéletessé tehetik, akik eredetileg nem azok. „*Tudom szidni a romákat, és dicsérni a cigányokat*” – foglalta össze egy költő.

A beszélgetéseken rendre felmerültek stílussal, hangoltsággal kapcsolatos kérdések is. Többen felvetették azt a dilemmát, hogy árnyalt, csillapító beszédre lenne szükség, ezzel szemben a médiában és más felületeken „ *folyamatosan jelen van az erősmondás igénye*” – ahogy egy konzervatív újságíró fogalmazott. „*Az árnyalt beszéd lenne a fontos, de ma mindenki erőset akar mondani. Ebből kellene kikerülni*” – mondta egy másik újságíró.

Többen a jogvédő szereppel is azonosítják a harsány, erőteljes stílust: „*a jogvédő, megmondó, elváró szerep kelt negatív érzéseket, vált ki ellenállást. Menekültügyben is az ellenzők először a negatív véleményeket mondták, de könnyen elő lehetett hozni, hogy a gyerekeket ők is sajnálják, hoznak vizet stb.*” – mondta egy keresztény csoport munkatársa.

Ahhoz, hogy a tolerancia nyelve újra „*menő legyen, a pátoszt és eredeti erkölcsös komorságot kellene levenni a diskurzusról*” – fogalmazott egy újságíró. Egy másik szerint „*a humanista pátoszt is érdemes lenne levenni. Az maximum a celebeknek áll jól*”.

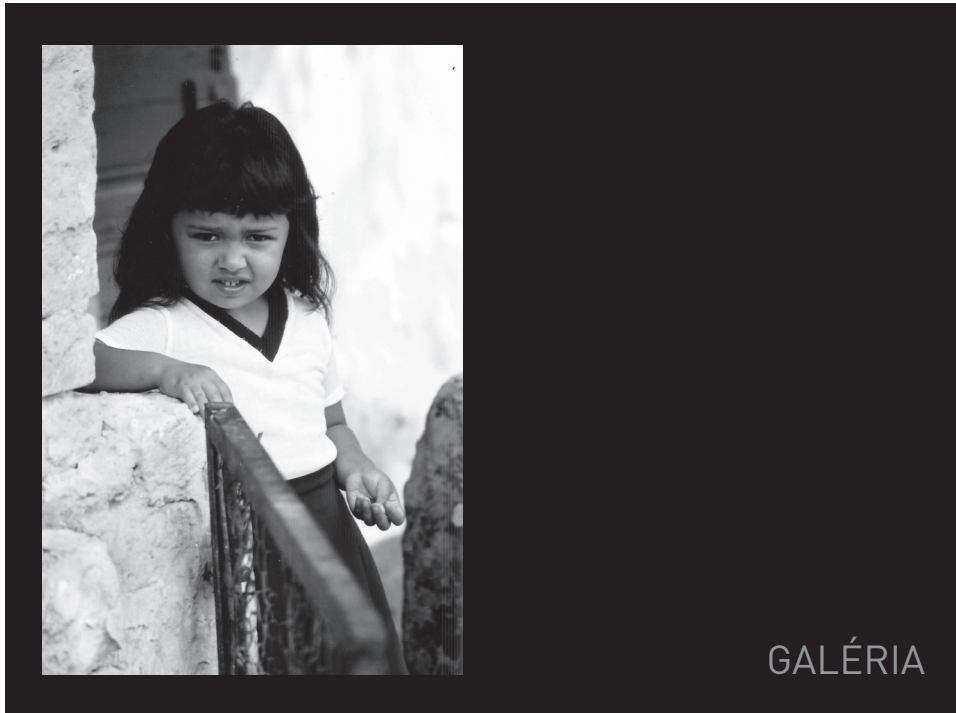
Konklúzió helyett

A fentiekben vázlatosan összefoglalt kutatás inkább egy pillanatnyi helyzet leírására, további kutatások megalapozására, mintsem erős összefüggések elemzésére alkalmas. A markánsan egy irányba tartó vélemények azonban azt mutatták, hogy azoknak, akik civil szervezetek munkatársaiként, vagy akár pedagógusként szeretnének hozzájárulni egy kevésbé kirekesztő és kevésbé durva közbeszédhez, érdemes átgondolniuk eddigi

stratégiákat. Ma még nem látható, hogy a közeljövőben egy, a mainál is durvább mindennapi viszonyokra kell-e számítanunk. Az azonban már ma is jól látható, hogy a kirekesztettség mértékének, a hatalmi viszonyoknak, a hatalomgyakorlás módjainak megváltoztatása nélkül nemigen várható változás. Sokfelől lehet ezt kezdeni, vannak, akik az emberi jogi értékek vonzóbbá tételére, mások új üzenetekre és témákra koncentrálnának, megint mások a fiatalabb generációkban a kétkedés kultúráját erősítenék. Az is jól látható azonban, hogy bármely irány több ponton sürgeti az eddigi, biztosnak hitt pozíciók átértékelését.

Felhasznált irodalom

- Balibar, Etienne (1991): Is there a neo-racism? in: **Étienne** Balibar, Immanuel Wallerstein: Race, Nation, Class: Ambiguous Identities. Verso
- Bernáth Gábor (2014): Harc a jelenlétért és a jelentésért. Médiakutató XV. évf., 3. sz. 101-114. o
- Bernáth Gábor – Messing Vera (2011): Szélre tolva – Kutatási zárójelentés a roma közösségek többségi médiaképéről, 2011(<http://www.amenca.hu/index.php?page=kutatas>)
- Janky és munkatársai (2014): Stigmatising the Poor Without Negative Images: Images of Extreme Poverty and the Formation of Welfare Attitudes. http://real.mtak.hu/15202/1/stigmatising_without_negative_socreson_revised2.pdf
- Jeskó József – Tóth Zoltán – Bakó Judit (2012): A radikális jobboldal webes hálózatai. Politikatudományi Szemle 2012/1. pp. 81-105.
- Jhally, Sut and Lewis, Justin (1992): Enlightened Racism: The Cosby Show, Audiences and the Myth of the American Dream. Boulder, CO
- Juhász Attila (2010): A „cigánybűnözés” mint az „igazság” szimbóluma AnBlok4 (2010) pp 12-19
- Lentin, Alana (2005): Replacing 'race', historicizing 'culture' in Multiculturalism. Patterns of Prejudice, Vol. 39, No. 4, pp. 379-396. http://www.academia.edu/279099/Replacing_Race_Historicizing_CultureIn_Multiculturalism letöltés: 2012-11-06
- Paár Ádám (é.n): Meghasonlás? A politikai korrektség bírálata Nyugat-Európában. Méltányosság politikai elemző központ, <http://docplayer.hu/2799189-Meghasonlas-a-politikai-korrektseg-biralata-nyugat-europaban.html> utolsó letöltés: 2016.09.12.
- Political Capital (2015): Politikai erőszak mérése. http://www.politicalcapital.hu/wp-content/uploads/PC_ISEC_political_violence_opinions_hun_web.pdf utolsó letöltés: 2016.09.02.
- Political Capital (2016): A legnépszerűbb orosz összeesküvés-elméletek a magyar kormányparti sajtóban. <https://pcblogger.atlatszo.hu/2016/07/13/a-legnepyszerubb-orosz-osszeeskuves-elmeletek-a-magyar-kormanyparti-sajtoban/> utolsó letöltés: 2016.09.02.
- Róna Dániel – Sörös Anett (2012): A kuruc.info nemzedék. Miért népszerű a Jobbik a fiatalok között? In Szabó Andrea (szerk.): Racionálisan lázadó hallgatók. Belvedere Meridionale, Szeged. http://aktivfiatalok.hu/wp-content/uploads/2013/06/Racionaliasn-lazado-hallgatok_-BCE-Belvedere.pdf

Tallis, Benjamin (2016): Editorial: Living in Post-Truth: Power/Knowledge/Responsibility. [HTTP://CEENEWPERPECTIVES.IIR.CZ/2016/07/30/012016-EDITORIAL-LIVING-IN-POST-TRUTH-POWERKNOWLEDGERESPONSIBILITY/](http://ceenewperspectives.iir.cz/2016/07/30/012016-EDITORIAL-LIVING-IN-POST-TRUTH-POWERKNOWLEDGERESPONSIBILITY/). utolsó letöltés: 2016.09.03.

Váradí Luca (2011): Utánpótlás – Fölmérés a tizenévesek előítéletességéről. <http://www.mancs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=24438>

SZÉLRÓZSA

- 42 Fetzner Györgyi: Horvátországban élő cigányok/
romák helyzete
- 49 Óhidy Andrea, Natascha Hofmann: A németországi
szintó és roma kisebbség helyzete az oktatási
rendszerben
- 60 Siobhan Spencer: The road looks bleak for Gypsy
and Traveller community in the UK
- 63 Sándor-Schmidt Barbara: Cigányok, romák
Bulgáriában

Fetzer Györgyi

A Horvátországban élő cigányok/romák helyzete

Bevezető

A 21. században a horvátországi romák/cigányok – szétszóródottságuk, transznacionális identitástudatuk miatt – még mindig áldozatok. A diszkrimináció, a marginalizáció és a szegregáció áldozatai¹. A romák/cigányok közösségei még – változatlanul – nem elismert nemzeti vagy etnikai kisebbségi csoport, ebből az is következik, hogy nem is élvezhetik az ebből a státusból fakadó jogokat. Nem egyszerű a hozzáférésük az oktatáshoz, a munkába álláshoz, az egészségügyi ellátáshoz, valamint a lakhatáshoz. A magánéletben és a közéletben egyaránt hátrányos helyzetben vannak, a társadalom peremére szorultak. A folyamatok nem az integrációjuk, hanem sokkal érzhetőbben a kirekesztésük ellen irányul. Kettős kisebbségi – etnikai, státusszal rendelkeznek:

- Etnikai kisebbségi csoport
- Szociálisan hátrányos helyzetű közösség.

Ennek oka lehet többek között a felgyorsult iparosodás, a városiasodás, mivel a legtöbb hagyományos roma mesterség fokozatosan eltűnt. Ennek következményeként többségük munka nélkül maradt. A munkanélküliek aránya néhol elérte a 80-100 %-ot. Sokan kiestek a közellátásból és a szociális hálóból.

A társadalmi kirekesztést – pl. az oktatáshoz való hozzáférés, lakhatás, egészségügyi ellátás, foglalkoztatási helyzet – a szegénység még inkább súlyosbítja, még jobban erősíti a szegregációt és marginalizációhoz vezet.

Horvátországban élő cigányok/romák² helyzete

a) Jogi helyzet és demográfiai adatok

„A Horvát Köztársaság a horvát nép nemzeti államaként, valamint azon más népek (narod) és kisebbségek államaként alakul meg, amelyek ugyancsak állampolgárai: szerbek, muzulmánok; szlovénok, csehek, szlovákok, olaszok, zsidók és mások, akik számára biztosítva van, hogy egyenjogúak legyenek a horvát nemzetiségű állampolgárokkal,

- 1 diszkrimináció – hátrányos megkülönböztetés, marginalizáció – a társadalom peremére sodródás, háttérbe szorulás, kirekesztődés, szegregáció – kirekesztés, elkülönítés.
- 2 A romák korai horvátországi megjelenéséről egy 1362-ben Dubrovnikban készült írásos feljegyzés tanúskodik.

s hogy nemzeti jogait az ENSZ és a szabad világ országainak demokratikus normáival összhangban valósítsák meg.”³ Az Alkotmány 15. szakasza pedig kimondja: „A Horvát Köztársaságban valamennyi nép és kisebbség tagjai egyenjogúak. Valamennyi nép és kisebbség tagjai számára biztosított nemzetiségi hovatartozásának szabad kinyilvánítása, nyelvének és írásmódjának szabad használata és a kulturális autonómia.”⁴

Az 1991. december 4-én elfogadott nemzetiségi törvény e jogokat pontosabban is meghatározza, és előírja, hogy helyi szinten, az önkormányzatoknak kell e jogok gyakorlását biztosítaniuk. A törvény 18. pontja szerint: „Azon etnikai és nemzeti közösségek, illetve kisebbségek tagjainak, akik a Horvát Köztársaság lakosságának több mint 8 százalékát képezik, joguk van arra, hogy a teljes lakossághoz mért számarányuknak megfelelően képviseltessék magukat a Horvát Köztársaság szaborában⁵ és kormányában, valamint a legfelsőbb bírói hatalom testületeiben. Azon etnikai és nemzeti közösségek, illetve kisebbségek tagjainak, akiknek részaránya a Horvát Köztársaság lakosságában kevesebb 8 százaléknál, joguk van ahhoz, hogy közösen öt képviselőt válasszanak a Horvát Köztársaság szaborának képviselőházába.”⁶

Amint látható, az Alkotmány, illetve a nemzetiségi törvény a romákat külön nem nevezi meg, de elvileg valamennyi nemzetiségnek széles körű jogokat ad. A számarányok nem teszik lehetővé, hogy a romák automatikusan képviseltessék magukat a horvát szaborban. A nyolc százaléknál alacsonyabb számaránnyal rendelkező kisebbségek által kiválasztott öt közös képviselő között sincs roma.

Ugyancsak nincs roma a kormány mellett működő etnikai és nemzetiségi közösségek, illetve kisebbségek hivatalában, amely a kisebbségi szervezetek és kulturális létesítmények számára biztosítja a pénzügyi háttérrel, de a Roma Szövetség ezzel a hivattal is jó viszonyt alakított ki.

Egyáltalán nem könnyű arra válaszolni, hogy hányan vannak a horvátországi romák. A hivatalos népszámlálási adatok szerint a második világháború után lélekszámuk alakulása a következőképpen alakult⁷:

1948	1953	1961	1971	1981	1991
405	1261	313	1257	3858	6695

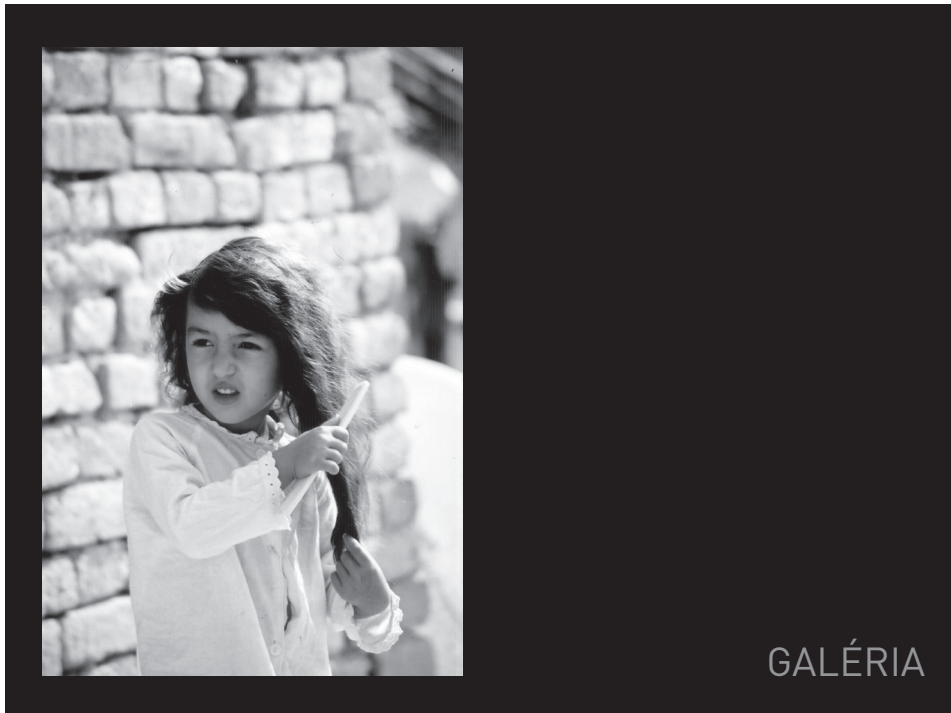
3 Az 1990-ben elfogadott horvát alkotmány szerint

4 Alkotmánytörvény az emberi jogokról és szabadságokról, az etnikai és nemzeti közösségek, illetve kisebbségek jogairól a Horvát Köztársaságban). Narodne novine, 4. Prosinac 1991.

5 A Szabor (horvátul *Sabor*, „gyűlés”) a Horvát Köztársaság parlamentje, az ország alkotmánya szerint a törvényhozó hatalmat gyakorló legfelsőbb népképviselői szerv. A 2015. december 28-án alakult 8. ciklusban a Szabornak 151 tagja van. A Szabort az elnök vezeti, munkáját több, de kötelezően legalább egy alelnök segíti. Horvátország utoljára 2015. november 8-án tartott parlamenti választást. A magyar nemzetiségi képviselő 2014-től Juhász Sándor, akit a Magyar Egyesületek Szövetsége delegált.

6 Alkotmánytörvény az emberi jogokról és szabadságokról, az etnikai és nemzeti közösségek, illetve kisebbségek jogairól a Horvát Köztársaságban). Narodne novine, 4. Prosinac 1991.

7 1991-es Népszámlálás. Zágráb, 1992. 9.

A horvát Püspöki Konferencia Roma lelkeszi Bizottságának felmérése szerint 1994-ben 6967 roma élt Horvátországban, a plébánosok 1995-ös felmérése szerint 7068, egy, a fel nem mért területeket is figyelembe vevő, korrigált számítás szerint 13107. Neven Hrvatic, a zágrábi egyetem bölcsész-kara pedagógiai tanszékének tanára úgy tudja, hogy a becslések 35 ezertől 100 ezerig terjednek, a romák saját becsléseik alapján úgy vélik, hogy a lélekszámuk valahol 60 ezer és 150 ezer között van. Eszerint a legtöbben, mintegy ötezren a Muraközben élnek, ezt követi Eszék-Baranya megye, Sziszek-Moslavacka, Zágráb városa, illetve Zágráb megye stb.

A romák vallási megoszlása a következő:⁸

Katolikus	Muzulmán	Pravoszláv	Egyéb
4769	1086	337	876

Vid Bogdan⁹ szerint a horvátországi romák 70 százaléka beás roma, 30 százaléka pedig vagy a romani chib, vagy a horvát nyelvet használja. A romák, akik nem olyan régen még nomadizáltak, ma szinte Horvátország valamennyi részén, minden jelentősebb városban megtelepültek.

8 A Horvát Püspöki Konferencia Roma Lelkeszi Bizottságának felmérése (1994).

9 A Roma Szövetség elnöke

A hagyományos sátoros nomadizálással felhagytak, azonban vannak még olyanok, akik lakóhelyüket ma is gyakran változtatják.

b) A romák és a többségi nemzet

Nem történtek olyan közvélemény-kutatások, amelyek alapján képet kaphatnánk a többségi nemzet és a romák viszonyáról. A romák többsége azonban horvátnak vallja magát.¹⁰

Ezt a magatartást az előítélet is táplálhatja. Egyrészt a többségi nemzet romákkal szembeni előítélete, másfelől a romák önmagukkal szembeni előítélete, hogy alacsonyabb rendűek, ha romának vallják magukat.

A Roma Szövetség egyik fő célja az, hogy a romák vállalják fel nemzeti identitásvat. Vid Bogdan hangsúlyozta, hogy „a roma sajátosságok megőrzése nem azt jelenti, hogy ők a huszadik század előtti civilizációs szintet akarnák megőrizni, hanem azt, hogy sajátosságaik felvállalásával, asszimilálódás nélkül, a jelenlegi technikai civilizáció szintjén szeretnének integrálódni a horvát társadalomba.” Vid Bogdan külön kiemelte, hogy a többségi nemzet gyakran elfelejti, hogy egy korábbi időszakban ő maga is ahhoz hasonló fejlettségi szinten állt, mint ma a romák, és azt hiszik, hogy a romák fejlődésképelenek.¹¹

A romák ma már nem folytatnak ugyan nomád életmódot, de a nomadizáló múlt jelentősen meghatározta sajátos magatartásukat, értékmezléletüket, és számos szempontból még ma is jelentős hatást gyakorol életükre, s nagymértékben oka elmaradottságuknak.

A romák hazájuknak tekintik Horvátországot – az elmúlt időszakban sokan önkéntesen vettek részt védelmében-, ennek pedig kölcsönös kötelezettséget kell jelentenie.

c) A romák foglalkozása és életkörülményei

A romák hosszú ideig ki voltak zárva a társadalmi és politikai életből, a polgári és nemzeti lét szélére szorultak.

A romák egy része hagyományosan kovács, teknővájó, takács volt, mások ház körüli kisebb javításokat vállaltak, megint mások koldultak.

A koldulás az 1960-as évektől erősen mérséklődött, amikor fejlődésnek indult a turizmus, azóta a romák jelentős része utcai árusítással foglalkozik.

Az 1981-es népszámlálás és egy 1987-ben végzett felmérés során 803 munkaképes korú személy foglalkozási körét vizsgálták, s az alábbi adatokat kapták:¹²

10 A közel 4 és fél milliós Horvátországban a hivatalos adatok szerint egy százalék a cigány népesség aránya. A legtöbb roma azonban Muraköz megyében él, itt az arányuk hivatalosan is meghaladja a hat százalékot.

11 Kisebbségek az Alpok-Adria térségben). Z-gr-b 1990. 93. Bogdan, Vid: Romany National Community in the Republic of Croatia. In: Education.17.

12 <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00026/pdf/04.pdf> (letöltés ideje: 2017. 01. 06.)

Foglalkozással rendelkezik	722
Mezőgazdasági munkás	191
Bányász, ipari munkás	314
Kereskedelmi dolgozó	48
Szolgáltatásban dolgozó	91
Védelmi személyzet	6
Adminisztratív dolgozó	3
Vezető beosztású	-
Szakmunkás vagy művész	7
Egyéb foglalkozás	2
Munka nélküli munkás	60
Foglalkozás nélküli	81

Az utóbbi időkből megnőtt a munkanélküliek száma.

A romák szinte mindenütt rendkívül rossz körülmények között élnek, a legnagyobb gondot az infrastruktúra hiánya jelenti. A visszas helyzetet jól mutatja, hogy van olyan roma település, ahol van áram és telefon, de megoldatlan a vízellátás.

A romák lakáshelyzetének sajátossága, hogy házaik a legszegényebb környékeken helyezkednek el. A cigánytelepek legtöbbször jórészt komfort nélküli illegális lakások, ezek több mint 40%-ában nincs elektromos áram, 80%-ukban nincs ivóvíz. Iskola, kórház, tömegközlekedési lehetőség messze esik tőlük. Rendkívül egészségtelen és kevésbé biztonságos területeken építkeznek, így gyakori a különböző krónikus fertőző megbetegedések előfordulása. Az elmúlt tíz évben nem volt anyagi lehetőség szociális lakásépítési programra Horvátországban, a 2001-es horvátországi új lakásépítési programból a romák kimaradtak.

A Roma Szövetség, a hivatalos szervek, valamint a romákkal foglalkozó egyházi szervezetek úgy vélik, hogy a romák helyzetén nagymértékben segíthetne a nevelés, az iskolázottság. A roma családok még mindig nagy létszámúak.

d) Iskolázottság, műveltségi szint

Az iskolázottsággal és a műveltségi szinttel igen nagy problémák vannak. A roma gyerekek egy része iskolába sem jár, iskola-előkészítőbe pedig még kevesebben.

Ennek oka többek között, hogy nincs megfelelő öltözetük, hogy az elvégzendő munkák miatt nem jut erre idejük, hogy korán házasodnak. Akik több-kevesebb rendszerességgel iskolába járnak – a roma gyerekeknek csupán 5 százaléka fejezi be az általános iskolát-, azoknak is komoly problémákkal kell szembenézniük: hiányoznak elemi higiéniai, egészségügyi és nemi életre vonatkozó ismereteik.

Horvátországban a nyelvtudás hiánya a legnagyobb gond a cigányság felzárkóztatásában. Mivel a szülők, nagyszülők se nagyon beszélnek horvátul, mert alapvetően otthon a roma nyelvet használják, ezért gyermekeik sem tanulják meg a többségi nyelvet.

A Roma Szövetség amellet van, hogy a roma nyelv legyen fakultatív tantárgy azokban az iskolákban, ahová romák járnak.

A szülők nem szorgalmazzák az iskolába járást. A gyerekek egy részének nagy távolságból kellene az iskolába eljárnia, gyakran ez is oka a lemorzsolódásnak. További nehézséget jelent, még, hogy a tanítók egyáltalán nem ismerik a roma nyelvet. A roma gyerekek otthoni tanulása megoldatlan, hiszen a szülő érdektelenségén kívül azt is figyelembe kell venni, hogy nincs külön helyük a tanulásra. A pedagógusok közül sokan azt szorgalmazzák, hogy hozzanak létre óvodákat a roma településeken, illetve, hogy szervezzék meg a roma gyerekek egész napos iskolai tartózkodását.

A kutatások szerint a roma gyerekek már a korai időszakban is igen hátrányos helyzetben vannak nem roma kortársaikhoz képest: a nem roma gyerekek 87 százaléka már az iskolaköteles kor előtt tud olvasni és írni. Miközben a nem romák 73 százaléka hat éves korában kezdi meg az első osztályt, addig a romák 87 százaléka csupán hét éves korában. Amíg a roma gyerekek alig egy százaléka tanul otthon, a nem romáknál ez az arány 70 százalék. A nem roma gyerekek 50 százalékának segítenek a szülők a tanulásban, míg a roma gyerekek közül egyetlen egynek sem, és még hosszan lehetne sorolni.

A tanítók, tanárok szerint a roma tanulókkal szemben nem lehet betartani a didaktikai előírásokat. Figyelmüket nem lehet hosszabb időn keresztül fenntartani, az elért eredményeik igen alacsonyak.

Összegzés

A romák helyzete Horvátországban meglehetősen marginális képet mutat. Szétszóródottságuk és transznacionális identitástudatuk miatt a horvátországi cigányok – ugyanúgy, mint Európa más részein – egy különös, történelmi és autochton kisebbséget alkotnak.

Horvátországban a ma élő cigányok az együttélés két típusát fejlesztették ki: az első csoportba a mezőgazdasági területen élők tartoznak (szegénység), a másik típusba pedig azok, akik a többségi társadalom tagjaival keveredve élnek, ők az asszimilációs tendenciák miatt identitásuk bizonyos elemeit elveszítik, ezzel szemben életkörülményeik lényegesen jobbá válnak.

Csaknem teljes munkanélküliségben, sokszor elkülönített osztályokban, a többségi horvát nyelv ismerete nélkül nőnek fel.

Történelmük folyamán a diszkrimináció és a szenvedés különböző formáin keresztül tárgyai voltak a megvetésnek, elutasításnak.

Felhasznált irodalom

1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól

2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól

Cserti Csapó Tibor (2006): *Kisebbségpolitika – kisebbségvédelmi alapismeretek*. In: *Ismeretek a romológia alapképzési szakhoz*. (szerk.: Forray R. Katalin) HEFOP 3.3.1-P.-2004-09-0134/1.0 Bölcsész Konzorcium, PTE, Budapest, 2006.

Cserti Csapó Tibor (2000): *A nemzetközi és hazai kisebbségvédelemről. Gypsy Studies/ Cigány tanulmányok 2.* (sorozatszerk.: Cserti Csapó Tibor, szerk.: Cserti Csapó Tibor, Romológia Szeminárium, Pécs, 2000.

Horváth István (2006): *Kisebbségpszichológia. Alapfogalmak és kritikai perspektívák* Kolozsvári Egyetemi Kiadó – Presa Universitară Clujeană Kolozsvár

Kovács Péter (1996): *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Osiris Kiadó, Budapest.

Régió – Kisebbség, politika, társadalom 1996. 7. évf. 3. sz.

Szajbély Katalin – Tóth Judit: *Kisebbségvédelem az Európai Unióban*. Kisebbségkutatás, 2002. 2. sz.

Veszélyeztetett kisebbségi kultúrák Európában. Európa Tanács Információs és Dokumentációs Központ, Budapest, 2002.

A romák jogi helyzete Európában. Európa Tanács Információs és Dokumentációs Központ, Budapest, 2004.

Internetes letöltések

<http://www.kanizsaujsag.hu/hirek/23862/dr-papp-attila-gondolatok-a-ciganyokrol-nem-csak-ciganyoknak> (letöltés ideje: 2017. 01.10.)

http://www.szociologia.eu/sites/default/files/hir_csatolmanyok/091_horvath_istvan_kisebbszegszociologia_tankonyv.pdf (letöltés ideje: 2017. 01. 04.)

<http://vilag.transindex.ro/?hir=7820> (letöltés ideje: 2017. 01. 28.)

<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00026/pdf/04.pdf> (letöltés ideje: 2017. 01. 06.)

<http://valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=272&lap=16> (letöltés ideje: 2017. 01. 06.)

Óhidya Andrea, Natascha Hofmann

A németországi szintó és roma kisebbség helyzete az oktatási rendszerben

A szintó és roma kisebbség Németországban

A Németországban élő szintó és roma kisebbség¹ 1998 óta számít elismert nemzeti kisebbségnek. A csoportba tartozók számáról és népességarányáról nincsenek megbízható adatok. Egyrészt mert – a menekültügyi statisztikák kivételével – a hivatalos statisztikai felmérések keretében az etnikai hovatartozás kategóriáját nem vizsgálják, másrészt mert a német bevándorlási és menekültügyi politika változásainak megfelelően nagy arányú ingadozásoknak vannak kitéve. A szintó és roma érdekképviseleti szervezetek becslései alapján összesen kb. 70 és 150 ezer főről van szó (Engbring-Romang, 2014). A Szövetségi Belügyminisztérium² becslései alapján 2009-ben kb. 60 ezer szintó és 10 ezer roma élt Németországban, főként a Rajna-Ruhr, Rajna-Majna és a Rajna-Neckar régiókban, a volt NSZK tartományi fővárosaiban, Berlinben, Hamburgban és Kiel területén illetve vonzaskörzetében (BMI, 2009). A Berlini Népesség és Fejlődés Intézet³ becslése alapján 2010-ben 70 ezer német állampolgársággal rendelkező, valamint 50 ezer menekültként számon tartott szintó és roma élt Németországban (vgl. Brüggemann/Hornberg/Jonuz, 2013: 97). Már ezek az adatok is jól mutatják, hogy egy nehezen definiálható és megszámlálható heterogén csoportról van szó, melynek tagjai több szempontból is jelentősen különböznek egymástól például a) bevándorlásuk idejét, b) jogi státuszukat és c) nyelvhasználatukat tekintve.

a) A legkorábban bevándorolt *szintó csoport* kb. 600 éve él a mai Németország területén. Első okiratban említésük 1417-re tehető (Fraser, 1995); ők számítanak a leghosszabb ideje az országban élő kisebbségi csoportnak. A XVIII-XIX. században Erdélyből vándorolt be az *oláh-roma* csoport, az 1950-es években Lengyelországból az ún. *lovaracsoport* (Margalit/Matras, 2007). Az 1960-70-es években a volt Jugoszlávia területéről érkeztek *vendégmunkások* (Jonuz, 2009), az 1990-es években pedig Romániából, Koszovóból és Bosznia területéről nagyobb *menekültcsoportok*. Az *Európai Unió keleti bővítése* óta (2004-2007) egyre több roma érkezett/érkezik Németországba, főként Romániából és Bulgáriából, de Magyarországról is (Engbring-Romang, 2014).

- 1 A „szintó és roma kisebbség” (Deutsche Sinti und Roma) a hivatalosan használt elnevezés Németországban, a „cigány” (Zigeuner) kifejezést az ott élő szintók és romák elutasítják.
- 2 Bundesministerium des Inneren (BMI)
- 3 Berlin-Institut für Bevölkerung und Entwicklung. <http://www.berlin-institut.org/>

1. táblázat: A németországi szintó és roma kisebbség bevándorlás szerinti kategorizálása

Megnevezés	bevándorlás ideje	kivándorlási hely/régió
szintó csoport	XIV-XV. század	India
oláh-roma	XVIII-XIX. század	Erdély
lovára-csoport	1950-es évek	Lengyelország
roma vendégmunkások	1960-70-es évek	volt Jugoszlávia
roma menekültek	1990-es évek	Románia, Koszovó, Bosznia
roma uniós állampolgárok	2004-2007 óta	Románia, Bulgária

b) A szintók jogilag tekintve német állampolgárok. Az 1990-es évek előtt bevándorolt roma csoportok tagjainak egy része szintén rendelkezik német állampolgársággal. A menekültként érkezett/érkező roma csoportok nagy részét az érintett államokkal kötött visszatoloncolási szerződések⁴ alapján a német hatóságok kiutasították/kiutasítják az országból. Az uniós állampolgárokként érkezett személyek a Schengeni Egyezmény alapján jogosultak Németországban élni.

c) A németországi szintó és roma kisebbség többnyelvű. Az 1990 előtt bevándorolt csoportok a németen kívül saját dialektusokat használnak: a szintó kisebbség az ún. Romani Čhib nyelv egy szintó dialektusát beszéli, az oláh-roma csoport egy oláh dialektust, a lovára-csoport egy lovári dialektust használ (Matras, 2003; Margalit/Matras, 2007). Az 1990 után bevándoroltak többsége általában háromnyelvű: a németen és a saját roma-csoport dialektusán kívül a származási ország/régió nyelvét is beszélik. Az iskolában használt *német nyelv* tudásszintje csoportonként és egyénenként nagy eltéréseket mutat (Gogolin/Lange, 2011). A nem megfelelő szintű német nyelvhasználatot a szintó és roma kisebbség az iskolai rendszerben való sikertelenségének egyik fő okaként tartják számon (ibida).

A Németországban élő szintó és roma kisebbség *szocioökonómiai helyzetéről* nincsenek reprezentatív kutatások. A kevés fellelhető empirikus kutatás adatai alapján azonban elmondhatjuk, hogy a többségi társadalom tagjaival összehasonlítva magasabb a munkanélküliek illetve a folyamatos munkavállalással nem rendelkezők száma. Főként a tartózkodási és munkavállalási engedéllyel nem rendelkezők helyzetét jellemzi a szegénység és a hátrányos helyzet, ami az iskolai rendszerben való sikertelenség másik fő okának számít (Baumert/Stanat/Watermann, 2006; Becker/Lauterbach, 2007).

A szintó és roma kisebbség nagy része állandó lakhellyel rendelkezik, tehát nem vándorol, de egyes családokra jellemző a lakóhelytől való többhónapos távollét (l. Strauß, 2011) és egy kisebb csoport helyzetét a zirkuláris migráció jellemzi: ők két (vagy több) ország között ingáznak. A többségi társadalom nagy része *nem-német*ként tartja őket számon (Open Society Institute, 2003) és sokuk az anticigányizmus (Winckel, 2002; Heitmeyer, 2010) negatív hatásainak – például a nyílt vagy rejtett illetve intézményi diszkrimináció (Mengersen, 2004; Rüchel/Schuh in Strauß, 2011) – elkerülése érdekében elhallgatja kisebbségi hovatartozását, hogy a saját vagy a gyerekei boldogulását és szociális felemelkedését elősegítse (Jonuz, 2009).

4 Rücknahmeübereinkommen

A németországi szintő és roma kisebbség helyzete az oktatási rendszerben

A fent említett okok (besorolási nehézségek, hivatalos statisztikák és felmérések hiánya) miatt a németországi szintő és roma kisebbség oktatási helyzetéről szintén nincsenek reprezentatív adatok. A *német állampolgársággal rendelkező szintők* és romák oktatási és élethelyzetéről a Daniel Strauß által 2007 és 2010 időszakban végzett empirikus kutatás adja az eddigi legátfogóbb képet, amelynek keretében 275 személyt kérdeztek meg *kérdőíves felmérés és interjúk* segítségével (l. Strauß, 2011). Brüggemann, Hornberg és Jonuz (2013) a Strauß-felmérés eredményeit az Andreas Hundsalsz (1982) által 1981-82-ben 132 személlyel készített – („strukturálatlan”) interjúkat, valamint társadalombiztosítási hivatalok írásos becsléseit tartalmazó – felmérésének eredményeivel hasonlítják össze (l. 2. táblázat).

2. táblázat: A németországi szintő és roma kisebbség helyzete az oktatási rendszerben

	Hundsalsz-felmérés (1982)	Strauß-felmérés (2011)
Iskolázottság		
nem járt iskolába	34%	13%
nincs iskolai végzettsége	46%	44%
középiskolai végzettsége van	20%	47%
Látogatott iskolatípusok		
közoktatás	69 %	90,6%
speciális iskolák	31%	9,4%
Szakképesítés		
igen	6%	18,8%
nem	94%	69%
nincs adat	–	12,8%

Forrás: Brüggemann/Hornberg/Jonuz, 2013:104-105

Az eredmények összehasonlítása alapján elmondhatjuk, hogy bár a német állampolgársággal rendelkező szintők és romák oktatási helyzete az 1980-as évek óta egyértelmű javulást mutat (Brüggemann/Hornberg/Jonuz, 2013:104), de a németországi átlagtól még jócskán elmarad.⁵

A *német állampolgársággal nem rendelkező romák* helyzetéről az UNICEF által megrendelt és finanszírozott, az albániai, bosznia-hercegovinai, bulgáriai, koszovói, macedóniai, montenegrói, romániai, szerb, valamint németországi roma gyerekek élet- és oktatási helyzetét összehasonlító kutatás (Schlagintweit/Rupprecht, 2007) ad képet. A – főként a volt Jugoszlávia területéről bevándorolt – roma családok életét a bizonytalan tartózkodási státusz, a kitoloncolás állandó veszélye jellemzi, ami együttjár a tartózkodási és lakóhely korlátozásával (menekülttáborok, menekültszállások), a szociális juttatásokból és az iskolába járás lehetőségéből való kizártsággal. Az érintett családok ala-

5 2010-ben a németországi összlakosság 3,6%-a nem rendelkezett iskolai végzettséggel (l. SBA, 2011).

GALÉRIA

csony szocioökonómiai helyzete és a német nyelvtudás hiánya további nehézségeket jelentenek, mind az iskolai mind a társadalmi integráció területén. Amióta a nyugat-balkáni államok a német jog szerint „biztonságos származási országoknak”⁶ számítanak, az onnan elmenekült romákat tömegesen toloncolják vissza.⁷

Összességében elmondhatjuk, hogy a Németországban élő szintó és roma kisebbség helyzete az oktatási rendszerben egyrészt erősen heterogén, másrészt összességében (egy átlagos német állampolgárral összehasonlítva) hátrányos helyzettel jellemezhető. Ahogy Sami Dzemailovski düsseldorfi szociálpedagógus megfogalmazta: „Ami mindannyiunkat összeköt, az a diszkrimináció”⁸ (I. Lindemann, 2005:10).

Ami a szintó és roma kisebbség társadalmi integrációját/inklúzióját illeti, létezik egy európai szintű politikai konszenzus (Europäische Union, 2011) és vannak gyakorlati tapasztalatok, hogyan lehet az iskolai eredményességet javítani (Lindemann, 2005; Frese, 2011): például tanácsadó, mediátor és mentorprogramok segítségével.

Tanácsadó, mediátor és mentorprogramok a németországi szintó és roma kisebbség iskolai eredményességének javítására

Az 1990-es évek óta különböző programok működnek azzal a céllal, hogy csökkentsék a szintó és roma gyerekek hátrányos helyzetét az oktatási rendszerben, és ezáltal növeljék a társadalmi participációjukat. E programok közös nevezője, hogy a gyerekek individuális oktatási biográfiáját kísérik figyelemmel és támogatják. A főként a Bad Hersfeld, Berlin, Bremen, Düsseldorf, Essen, Frankfurt, Hamburg, Hamm, Kiel, Köln, Leverkusen, Mannheim és Straubingen városokban működő programok az intézményi

6 „sichere Herkunftsstaaten“

7 Lásd: <http://fluechtlingsrat-bw.de/roma-fluechtlinge.html>

8 „Was uns alle verbindet, ist die Diskriminierung.“

háttér, a gyakorlati Handlungsfeld, valamint a programban dolgozók képzése alapján erősen különböznek egymástól (l. Lindemann, 2005; Bezirksregierung Arnsberg, 2011; RAA, 2014; Landesinstitut für Lehrerbildung und Schulentwicklung, 2015). E tartalmi különbségeket a programokban dolgozók eltérő megnevezései is tükrözik: oktatási tanácsadó, tutor, mentor, mediátor.

A szakirodalom alapján a *mentorok*, akik általában idősebbek a mentorált személynél és a tapasztalatkülönbség okán értékes tanácsadói, valamint az ügyvéd és barát szerepével jellemezhetők (l. Perzlaier/Sonnenberg, 2013: 22f). Az *oktatási tanácsadó* szerepe ehhez nagyon hasonló: ők is a mentorált személy tanulását vagy munkáját és személyiségfejlődését igyekeznek elősegíteni. A *tutorok* ezzel szemben a formális tanulási tevékenység támogatására koncentrálnak. Az *oktatási mediátorok* elsősorban közvetítőként dolgoznak. A következőkben az „oktatási tanácsadó”, „mentor” és „mediátor” kifejezéseket szinonimaként használjuk.

A mentor és a mentorált személy közötti bizalmi kapcsolat kialakításában két alapvető tényező játszik szerepet: Egyrészt, hogy a mentorált személy saját maga választhatja-e ki mentorát, másrészt, hogy a mentorok a többségi társadalom vagy az adott kisebbség csoportjába tartoznak. A következőkben először két roma fiatal – Bilsena és Neno⁹ – oktatási biográfiája alapján mutatjuk be, hogy a saját maguk által kiválasztott a többségi társadalomhoz tartozó mentorok támogatása pozitív hatással lehet az oktatási sikerességre. Utána azokat az érveket sorakoztatjuk fel, amelyek alapján nemzeti és nemzetközi programok a szintő és roma kisebbséghez tartozó személyek mentorokká való kiképzését és az oktatási rendszerben való foglalkoztatását indokolják meg. Hogy milyen feltételek szükségesek e programok sikerességéhez, a Hamburgi és a Romed-programok segítségével mutatjuk be.

Saját maguk által kiválasztott, a többségi társadalomhoz tartozó mentorok és példaképek hatása

„Voltak, akiknek sztárok voltak a példaképeik, az enyém K. néni volt [...]”, meséli Bilsena és nevet (Hofmann, 2008:71). K. néni szociális munkás egy menekültszálláson, ahol Bilsena lakik. Bilsena romni, családjával az 1990-es években iskoláslányként menekült Macedóniából Freiburgba. A család szocioökonómiai helyzete alapján középosztálybelinek nevezhető. Bár a művelődés értéknek számít a családban, a nők házasságkötés és családalapítás után általában nem vállalnak állást. Bilsena a megérkezése óta szeretne elköltözni a menekültszállásról és kapcsolatba kerülni a freiburgiakkal. Erős intrinzik motivációja segítette a német nyelv gyors elsajátításában, egy reális iskolai végzettség megszerzésében, valamint abban, hogy orvosi asszisztensi szakképzést szerezzen. Többnyelvűségét szabadúszóként végzett fordítói munkák során hasznosítja. K. néni Bilsenát a megérkezése óta ismeri és támogatja. Például információkkal a formális tanulási lehetőségekről, de praktikus tanácsokkal is a szakképzés megszerzésével kapcsolatban. És személyes példáján keresztül is, hogyan lehet dolgozó nőként a munkahelyi és a családi kötelezettségeket egyaránt ellátni.

Neno szintén egy freiburgi polgárt nevez meg legfontosabb személyként, aki az oktatási rendszerben való eligazodásban segítette: „B. bácsi fontos támasz számomra, egy igazi egy mentor, aki már hat éve szünet nélkül támogat engem” (Hofmann, 2008:72).

9 A neveket anonimizáltuk.

Bilsenával ellentétben Neno csak hónapokkal a megérkezése után ismerkedett meg mentorával. A köztes időben bőven volt lehetősége diszkriminációs tapasztalatokat szerezni, mind a diákok, mind a tanárok részéről. A reáliskolában, ahová először beiratták, nem talált barátokra és három hónap után – számára máig érthetetlen okokból – egy kisegítő iskolában találta magát. Későbbi tanárai szerint a reáliskolában alulterhelt volt, mert képességeit nem tudták megfelelően értékelni és támogatni. *„(A jó osztályzataim alapján) már rég iskolát változtathattam volna. De nem ismertem senkit, aki elég jól tudott volna németül és támogatott volna az iskolaváltásban. Sokáig, egészen a 8. osztályig jártam oda.”* Visszatekintve, ezek a tapasztalatok szomorúvá és dühössé teszik.

Neno esetét a szakirodalom intézményi diszkriminációnak nevezi (Gomolla/Radtke, 2002). Amikor Neno a Handwerker és szociális munkás B. bácsit megismerte, változott a helyzet: B. bácsi segített neki meghatározni az érdeklődési körét és ő motiválta abban, hogy megszerezze a szükséges képesítést a média design munkakörben való elhelyezkedéshez. Neno azóta már leérettségizett, családot alapított és szabadúszóként dolgozik a szakmájában. B. bácsit, aki máig is támogatja őt tanácsokkal, a barátjának nevezi.

Bilsena és Neno esetét egy 2007-ben elvégzett freiburgi vizsgálat keretében dokumentáltuk (Hofmann, 2008). Összesen 16 interjút készítettünk. A megkérdezett személyek közül öt fő számolt be különféle személyekről – tanárokról, szociális munkásokról és munkaadókról – akik döntő hatással voltak az oktatási rendszerben való pályafutásukra és személyiségfejlődésükre. A következő területeket nevezték meg a többségi társadalmi csoportból származó mentorok tevékenységével kapcsolatban: segítségnyújtás, kiigazodni a számukra ismeretlen német oktatási rendszerben, megerősítés és támogatás a továbbtanulási szándék realizálásában vagy szakképzés megkezdésében, kapcsolatfelvétel (potenciális) munkaadókkal, példakép-szerep (l. Hofmann, 2011: 114).

A mentorprogramok hatékonysága megmagyarázható a Stichweg által leírt inklúzió-exklúzió elmélet segítségével (Stichweg, 2005: 52). A Niklas Luhmann rendszerelméletére épülő elmélet alapján a modern társadalmakban az integráció az egyes funkciórendszerekben történő interakciós kapcsolatok segítségével történik, melyek az inklúzióknak és exklúzióknak sajátos formáival rendelkeznek. Aki több részrendszerben is integrált, növeli az esélyét annak, hogy biztos és stabil helyet szerezzen magának a társadalomban. Fiatal romák, akik migrációs háttérrel rendelkeznek – mint Bilsena és Neno – “az új helyen való tartózkodásuk relatív rövidege miatt még nem sikeresek a különféle kapcsolatokba való plurális beágyazódás területén”, ami azt jelenti, hogy esetükben tipikus az “exklúziós rizikó” (Stichweg, 2005: 57). Főként ez az oka a mentorprogramok konjunktúrájának a németországi migrációs és integrációs munkában.

Hogy Bilsena és Neno egy bizalomteljes kapcsolatot tudtak kialakítani mentoraikkal, egyrészt azon múlt, hogy készek voltak “kinyílni” és a segíteni akaró szociális munkások “támogatási ajánlatát”, segítségét elfogadni. Ezek a kapcsolatok nem intézményi keretben jöttek létre, hanem kölcsönös tanulásra és tapasztalatcserére épültek. A 2007-es felmérés eredményei azt mutatják, hogy a saját maguk által kiválasztott mentorokhoz való kapcsolat pozitív hatással volt a mentorált személyek oktatási biográfiájára. Ezen kívül az is kimutatható volt, hogy a fiatal romák oktatási és integrációs sikerességére jó hatással van, ha a (szak)képzési helyek és intézmények az adott kisebbségi csoport szociális és kulturális háttérét tematizálják, valamint figyelembe veszik, hogy kiinduló feltételeik az iskolai eredményességért való versenyben különböznek a többségi társadalom tagjainak kiinduló feltételeitől.

Szintó és roma oktatási mediátorok

Mind a nemzeti mind a nemzetközi szakirodalomban nagy szerepet tulajdonítanak a szintó és roma oktatási mediátoroknak (l. EVZ, 2015). Ők azok, akik az iskolát olyan helyé tudják tenni, ami „ízlik” a kisebbséghez tartozó tanulóknak (Lindemann, 2005). Ők közvetítenek a szülők, tanárok és diákok között, támogatják a tanulók útját az oktatási intézményekben, sokszor példaképek, akik felvilágosító munkájuk során – általában egy multiprofessionális team tagjaként – segítenek az anticigányizmus mechanizmusait felmutatni, dekonstruálni és a szintó és roma gyerekeknek az ezzel gyakran együtt járó kisegítő iskolába való beiskolázását megakadályozni (l. End/Herold/Robel, 2009; Bezirksregierung Arnsberg, 2011; Strauß, 2013; Alte Feuerwehrwache e.V., 2014). Az intézményesített mediátor programok nemcsak egyes tanulók, hanem egész generációk oktatási sikerességére és ezáltal társadalmi participációjára lehetnek pozitív hatással. Főként a Roma Inklúzió évtizede (2005-2015)¹⁰ alatt állt az oktatáspolitikai intézkedések középpontjában a roma mediátor programok kialakítása és szintó és roma oktatási mediátorok képzése. A következőkben két sikeres németországi programot mutatunk be.

A Hamburgi modell

A Hamburgi modell kialakítása az 1980-as évekre nyúlik vissza, amikor a szintó és roma gyerekek többsége nem járt iskolába, és azok közül, akik igen, aránytalanul sokan tanultak kisegítő iskolákban. Csak kevesen jutottak el oda, hogy sikeresen befejezzenek bármilyen iskolai képzést (Krause, 1989). Az első roma származású tanár 1993-ban kezdett el dolgozni egy hamburgi általános iskolában. Őt azzal a céllal vették állásba, hogy a szintó és roma gyerekek életkoruknak megfelelő beiskolázását, rendszeres iskolába járását és egy iskolai végzettség elérését támogassa. További roma tanárok alkalmazásának a koncepcióját Mareike Krause dolgozta ki a hamburgi Cinti Union-nal kooperálva. A szintó és roma tanácsadók tevékenységének középpontjában az általuk támogatott diákok, szülők és iskolák szükségletei álltak. Ezáltal a program figyelembe vette a különböző szintó és roma csoportok – pl. a szintók mint elismert nemzeti kisebbség, vagy a bevándorolt roma-csoportok – különböző helyzetét (eltérések a társadalmi státusz, a roma nyelvhasználat, valamint a német nyelvtudás területén) és az e különbségekből adódó eltérő szükségleteit. 2011-ben az oktatási tanácsadók munkájának professzionalizációjához egy modularizált képzést dolgoztak ki Hamburg város támogatásával. Az egyes modulok nemcsak fejlődépszichológiai, pedagógiai, iskolaszervezési és jogi témákat foglaltak magukba, hanem tantárgyspecifikus, nyelvtudás- és képességfejlesztő, valamint a szintó és roma kisebbség történetével foglalkozó tárgyakat is. Eddig 15 hamburgi szintó és roma vett részt a képzésben, közülük 14-en végezték el azt sikeresen. Kilencen a városi oktatásügy alkalmazottaiként dolgoznak.

A Hamburgi modell evaluációját 2013 és 2014 között végezte el Tilman Kressel, aki iskolaigazgatókat és oktatási tanácsadókat kérdezett meg a szintó és roma oktatási mediátorok tevékenységéről, többek között az iskolai életbe való bevonásukról és a diákok és szülők iskolával szembeni magatartására való hatásukról (Landesinstitut für Lehrerbildung und Schulentwicklung, 2015). Kressel kimutatta, hogy a szintó és roma oktatási tanácsadók munkája eredményeként az iskolakerülés jelentősen csökkent, a

¹⁰ <http://www.romadecade.org/>

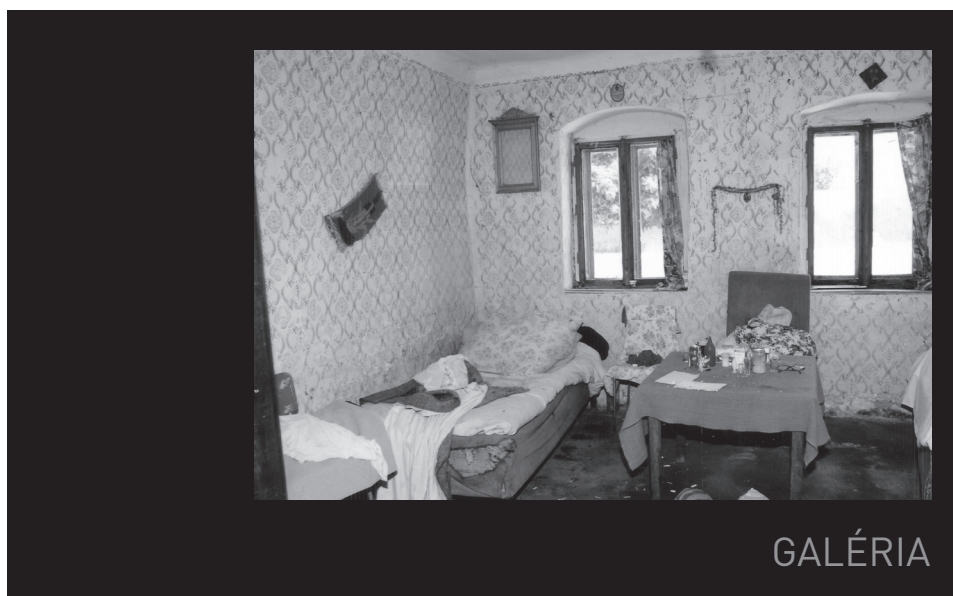
diákok, tanárok és szülők között sikerült bizalmi kapcsolatot teremteni illetve megerősíteni azt és javult közöttük a kommunikáció. Ezáltal nőtt a szülők informáltsága az iskolai folyamatokat és feladatokat illetően, ami ahhoz vezetett, hogy félelmük, gyerekeiket „idegen kézbe adni” – amit az iskolakerülés egyik fő okaként említettek – jelentősen csökkent. Az oktatási tanácsadói tevékenység sikerességének feltételei egyrészt a mediátorok motivációja, hozzáállása és kompetenciája, másrészt munkájuknak az iskolavezetés és a tanárok általi elismertsége, valamint a mediátorok iskolai életbe való bevonása voltak. A munkájukat elismerő együttműködés a tanárokkal elősegíti az oktatási mediátorok identifikációját az adott iskolával. Ez különösen fontos olyan esetekben, amikor a mediátorok szerepkonfliktusba vagy ellentmondásba kerülnek a kisebbségi közösség véleményével (Landesinstitut für Lehrerbildung und Schulentwicklung, 2015:25f). Ezenkívül a vizsgálat eredményei az anyanyelvi oktatás fontosságára is rámutattak, ami nemcsak a diákok nyelvi fejlődését, hanem anyanyelvük iskolai elismerését is elősegíti. Megoldandó feladatként a szintó és roma mediátorok ezirányú képzését, valamint a Romani nyelv tanítására vonatkozó tantárgyfejlesztést fogalmazták meg.

A ROMED-modell

A korábban említett Strauß-vizsgálat (Strauß, 2011) eredményei alapján három intézmény, melyek korábban is foglalkoztak oktatási mediátor-programokkal – a berlini RAA, a mannheimi Romnokher és a müncheni Madhouse – célul tűzték ki az oktatási mediátorok professzionalizációját, valamint a lokális hivatalokkal való kooperáció intézményesítését. Egy közös program keretében (2012-14) létrehoztak mindhárom városban egy képzést szintó és roma mediátorok számára, amelyet a ROMED, egy európai tréning program alapján alakítottak ki. Alapvető céljuk olyan stratégiák és koncepciók kidolgozása és megvalósítása volt, melyek a szintó és roma kisebbség számára az oktatási, képzési, valamint a munkaerőpiachoz való egyenjogú hozzáférést segítik elő (RAA, 2014: 7).

A berlini modell 240 órás képzést foglal magában, amely négy modulból áll. Ezek a hamburgi modellhez hasonló képességek és kompetenciák kifejlesztését célozzák.¹¹ A program duális képzés keretében folyik, ami azt jelenti, hogy a szaktudás megszerzése és a kompetenciafejlesztés mellett hospitációt és gyakorlatot is magában foglal. Érdekessége a képzésnek, hogy a szintó és roma kisebbség explicit, de nem exkluzív célcsoportja a programnak. A szintó és roma gyerekek támogatása a formális oktatásban a generációkon át tartó hátrányos megkülönböztetésre adott válasz. Az oktatási mediátorok munkája azonban nem korlátozódik egy etnikai csoport támogatására, hanem minden hátrányos helyzetű tanulót magába foglal (RAA, 2014:27). A hátrányos helyzet etnicitási helyzetének vagy kulturalizációjának ellensúlyozása tehát a professzionalizáció szintjén történik. Ez jellemző mind a három, a képzés során megszerezhető képzettségre: a szövetségi mediációs oklevélre, a Romed-oklevélre, valamint a többi kooperációs partner által kiadott oklevelekre is. Ezáltal biztosított a képzés továbbfejlesztésének lehetősége, valamint a végzettség sokoldalú munkaköri elhelyezkedése is. A képzés sikerességének feltételei: a lokális hivatalok és szervezetek elismerése, a szoros együttműködés a helyi iskolákkal, valamint a mediátorok motivációja és hozzáállása (RAA, 2014: 44).

11 Modul 1: információ, modul 2: tanácsadás és kommunikáció, modul 3: pedagógia (inkluzív oktatás), modul 4: tervezés, dokumentáció és evaluáció (RAA, 2014: 26-37).

GALÉRIA

Összegzés

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy – az eddig rendelkezésre álló tapasztalatok alapján – a szintó és roma kisebbség sikeres (nemcsak) iskolai integrációjának kritériumai a következők: az érintettek bevonása, a Romanes anyanyelv fejlesztése, a nemzeti kisebbségként való elismerés, oktatás és szakképzés, politikai támogatás, a megélhető biztonságot megteremtése a tartózkodási jog megadásával, valamint a kölcsönös bizalom kialakítása (l. Lindemann, 2005:11).

A mentorprogramokkal kapcsolatban elmondhatjuk, hogy a programok tudományos figyelemmel kísérése és szisztematikus evaluációja (l. EVZ, 2015: S. 29) is fontos szempont. Az eddigi nemzeti és nemzetközi tapasztalatok alapján elmondható, hogy a további mentorprogramok létrehozása járható útnak látszik (nemcsak) a szintó és roma kisebbség iskolai integrációjához. A tapasztalatok továbbadása és a programok professzionális továbbfejlesztése és evaluációja érdekében fontos a hálózatépítés. A sikeresség alapvető feltétele, hogy a szintó és roma oktatási mediátorok professzionális hozzáállást és habitust alakítsanak ki, ami segít nekik konfliktusos helyzetekben helytállni. Ehhez elengedhetetlen a szupervízió és a kollégialis tanácsadás szisztematikus bevezetése. További fontos feltétel, hogy az érintett iskolák és hivatalok elismerjék és aktívan támogassák a mediátorok munkáját. A hamburgi és a Romed-modell sikeres tapasztalataira épülve Freiburgban is terveznek egy mentorprogramot, a városi hivatalok és a helyi Pedagógiai Főiskola bevonásával. A pilot-program kezdetét 2017-re tervezik.

Felhasznált irodalom

- Alte Feuerwache e.V. – Jugendbildungsstätte Kaubstraße (2014) (szerk.): Methodenhandbuch zum Thema Antiziganismus. Für die schulische und außerschulische Bildungsarbeit. Münster: Unrast Verlag. 2., überarbeitete und aktualisierte Auflage.
- Baumert, Jürgen/Stanat, Petra/Watermann, Rainer (szerk.) (2006): Herkunftsbedingte Disparitäten im Bildungswesen: Differenzielle Bildungsprozesse und Probleme der Verteilungsgerechtigkeit. Wiesbaden: VS Verlag.
- Becker, Rolf/Lauterbach, Wolfgang (szerk.) (2007): Bildung als Privileg. Wiesbaden: VS Verlag.
- Bezirksregierung Arnsberg (2011): Begegnung und Verständigung. Sinti und Roma in NRW. Schulische und schulbegleitende Förderung und Initiativen für Kinder aus Sinti- und Roma-Familien. Arnsberg/ Essen.
- Brüggemann, Christian/Hornberg, Sabine/Jonuz, Elisabeta (2013): Heterogenität und Benachteiligung – die Bildungssituation von Sinti und Roma in Deutschland. In: Hornberg, Sabine/Brüggemann, Christian (szerk.): Die Bildungssituation von Sinti und Roma in Europa. Münster: Waxmann Verlag, 2013, 91-120.
- Bundesministerium des Inneren (BMI) (2009): Dritter Bericht der BDR gemäß Artikel 25 Absatz 1 des Rahmenübereinkommens des Europarates zum Schutz nationaler Minderheiten. Berlin.
- End, Markus/Herold, Kathrin/Robel, Yvonne (szerk.) (2009): Antiziganistische Zustände. Zur Kritik eines allgegenwärtigen Ressentiments. Münster: Unrast Verlag.
- Engbring-Romang, Udo (2014): Ein unbekanntes Volk? Daten, Fakten und Zahlen. Zur Geschichte und Gegenwart der Sinti und Roma in Europa. Bundeszentrale für politische Bildung. <http://www.bpb.de/internationales/europa/sinti-und-roma-in-europa/179536/ein-unbekanntes-volk-daten-fakten-und-zahlen?p=all>
- Europäische Union (2011): EU-Rahmen für nationale Strategien zur Integration der Roma bis 2020. Brüssel. https://osteuropa.lpb-bw.de/fileadmin/osteuropa/pdf/EU_Romastrategie.pdf
- EVZ – Stiftung "Erinnerung, Verantwortung und Zukunft" (2015): Gemeinsam für eine bessere Bildung. Empfehlungen zur gleichberechtigten Bildungsteilhabe von Sinti und Roma in Deutschland. Berlin.
- Fraser, Angus (1995): The Gypsies. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Frese, Johannes (2011): Sinti und Schule: Woran Bildungskarrieren scheitern. Marburg: Tectum.
- Krause, Mareike (1989): Verfolgung durch Erziehung. Eine Untersuchung über die jahrhundertelange Kontinuität staatlicher Erziehungsmaßnahmen im Dienste der Vernichtung kultureller Identität von Roma und Sinti. Ammesbek bei Hamburg: Verlag an der Lottbek.
- Landesinstitut für Lehrerbildung und Schulentwicklung (2015): Roma und Sinti Bildungsberater an Hamburger Schulen. Eine Bestandsaufnahme. Hamburg.
- Lindemann, Florian (2005): »Schule muss schmecken«. Ermutigende Erfahrungen junger Roma im deutschen Bildungswesen. Weinheim/Basel: Beltz.
- Gogolin, Ingrid/Lange, Imke (2011): Bildungssprache und durchgängige Sprachbildung. In: Fürstenau, Sarah/Gomolla, Ingrid (szerk.): Migration und schulischer Wandel: Mehrsprachigkeit. Wiesbaden: VS Verlag.

- Gomolla, Mechtild/Radtke, Frank-Olaf (2002): Institutionelle Diskriminierung. Die Herstellung ethnischer Differenz in der Schule. Opladen: Leske + Budrich.
- Heitmeyer, (2010): Deutsche Zustände Bd 10. Das entscherte Jahrzehnt. https://www.uni-bielefeld.de/ikg/Handout_Fassung_Montag_1212.pdf
- Hofmann, Natascha (2008): Bildungschancen und Integrationsmöglichkeiten von jungen Roma in Deutschland. Am Beispiel von Roma aus dem ehemaligen Jugoslawien ohne sicheren Aufenthaltstitel in Freiburg. Unveröffentlichte Magisterarbeit.
- Hofmann, Natascha (2011): Fremde in der Fremde? Über gesellschaftliche Integrationsprozesse junger Roma. In: Matter, Max/Cöster, Anna Caroline (szerk.): Fremdheit und Migration. Kulturwissenschaftliche Perspektiven für Europa. Marburg: Tectum. S. 97-116.
- Hundsatz, Andreas (1982): Situation der Sinti in der Bundesrepublik Deutschland. Stuttgart: Kohlhammer Verlag.
- Jonuz, Elisabeta (2009): Stigma: Ethnizität. Opladen: Budrich Verlag.
- Margalit, Girad/Matras, Yaron (2007): Gypsies in Germany – German Gypsies? Identity and politics of Sinti and Roma in Germany. In: Stauber, Roni/Vago, Raphael (szerk.): The Roma. A minority in Europe: historical, political and social perspectives. Budapest: Central European University Press.
- Matras, Yaron (2003): Die Sprache der Roma. Ein historischer Umriss. In: Matras, Yaron/Winterberg, Hans/Zimmermann, Michael (szerk.): Sinti, Roma, Gypsies. Sprache – Geschichte – Gegenwart. Berlin: Metropol Verlag, 231–261.
- Mengersen, Oliver von (2004): Sinti und Roma in der Schule – die Meinung von Lehrerinnen und Lehrern. In: Zentralrat Deutscher Sinti und Roma: Gleichberechtigte Teilhabe für Sinti und Roma in Deutschland. Heidelberg, 77-114.
- Open Society Institute (2003): Monitoring des Minderheitenschutzes in der Europäischen Union: Die Lage der Sinti und Roma in Deutschland. Göttingen https://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/monitorminprogerman_20030101_o.pdf
- Perzlmaier, Christiane/Sonnenberg, Birgit (2013): Patenschaft praxisnah. Herausforderungen und Umsetzung von Kinder- und Familienpatenschaften. Weinheim: Beltz.
- Regionale Arbeitsstelle Berlin (RAA) (2014): Bildungsaufbruch! Für die gleichberechtigte Teilhabe von Sinti und Roma in Deutschland. Berlin: Pinguindruck GmbH.
- Schlagintweit, Reinhard/Rupprecht, Marlene (szerk.) (2007): Zwischen Integration und Isolation. Zur Lage von Kindern aus Roma-Familien in Deutschland und Südosteuropa. Berlin, Metropol Verlag.
- Statistisches Bundesamt (SBA) (2011): Bevölkerung und Erwerbstätigkeit: Bevölkerung mit Migrationshintergrund. Ergebnisse des Mikrozensus. Wiesbaden: Statistisches Bundesamt.
- Stichweh, Rudolf (2005): Inklusion und Exklusion. Studien zur Gesellschaftstheorie. Bielefeld: Transkript Verlag.
- Strauß, Daniel (szerk.) (2011): Studie zur aktuellen Bildungssituation deutscher Sinti und Roma. https://mediendienst-integration.de/fileadmin/Dateien/2011_Strauss_Studie_Sinti_Bildung.pdf
- Strauß, Daniel (szerk.) (2013): Gutachten Antiziganismus. Zum Stand der Forschung und der Gegenstrategien. Marburg: I-Verb.de.
- Winckel, Änneke (2002): Antiziganismus. Rassismus gegen Roma und Sinti im vereinigten Deutschland. Münster: Unrast Verlag.

Siobhan Spencer

The road looks bleak for Gypsy and Traveller community in the UK.

Please note that Gypsy should be spelt with a higher case G but in English and Welsh law the lower case "gypsy for the purpose of planning law" is used and is also known as "gypsy status."

Life is changing yet again for Gypsy people in the UK: on August 31st 2015 the Government changed the definition of Gypsy and Traveller people for the purposes of planning law.

The definition issue in relation to "gypsy status" is a complicated one; briefly, when the Caravan Sites Act 1968 sought to clarify who was a Gypsy for the purpose of the Caravan Sites Act, there was no consultation with the community but instead a definition was carried forward from a criminal law case, *Mills v Cooper*¹ 1967. No one foresaw that others may try and claim status some thirty years later, at that time in the sixties there were no new travellers on the road. The judge in the *Mills v Cooper* case was however uncomfortable enough to say that;

"I am hoping that those words will not be considered as those of a statute". (Parker CJ 103 Para H)

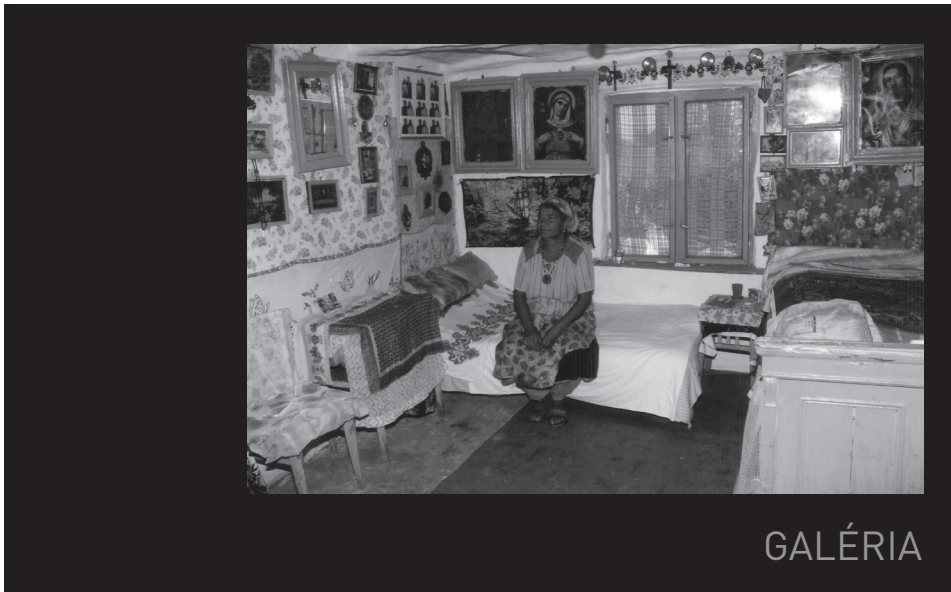
He was totally ignored on that statement, as only one year later the Caravan Sites Act 1968 was drafted with the very unsatisfactory "*regardless of race or origin*" words drafted into the basis of the 1968 definition. Consequently status is something that changes with circumstance, it was not an ethnic definition.

To have an ethnic definition or a cultural and traditional basis would have by now provided for a relatively small community and provide for those that have never known any other life and had no choice of being a Gypsy and was not a "lifestyle choice".

There has been over 20 years of changing status post Criminal Justice Act of 1994 (which saw the 1968 Caravan Sites Act repealed) and the case law has evolved. Again some very unsatisfactory principals which have seen members of the same family split, some found to come within the definition the others not. Circular 1/94, ODPM² indicated that families themselves should try and find land and were thwarted by onerous criteria based policies.

¹ *Mills v Cooper* – [1967] 2 All ER 100

² Circular 1/94 Office of the Deputy Prime Minister now Department of Communities and Local Government

Unsatisfactory provision saw the 1/94 planning circular come and go and in 2006 after much lobbying the planning circular for Gypsy and Traveller sites came into being it set about basically putting “a plaster” on case law that had been detrimental to the Gypsy community the worst of these being a case in 2004, *Berry*³. This case followed on from *Gibbs*⁴ 1994, a case which deemed that a “gypsy” was someone who travelled looking for work. Romany Gypsy people in particular were very unhappy with this definition which again ignored traditional and cultural rights.

There is something perverse in someone being too old or too ill to be a Gypsy (basically the principal in the *Berry* case). A very wordy definition came into being through the planning circular of 2006⁵ to try and remove the damage to Gypsy identity, but now the Government has removed the words “or permanently” by the Ministerial statement, mentioned above.

“Persons of nomadic habit of life whatever their race or origin, including such persons who on grounds only of their own or their family’s or dependant’s educational or health needs or old age have ceased to travel temporarily or permanently”...

By removing the words or permanently from the definition indicates, that Gypsy or Traveller people can never have a base to travel from and worse those that have been on sites for some years could be deemed not [G]ypsies for the purposes of planning law. They haven’t been travelling far afield for work and they cannot settle permanently.

3 *Wrexham CBC v National Assembly for Wales & Berry* [2003] EWCA Civ 835.

4 *R v South Hams District Council, ex parte Gibbs and other appeals* [1994] 4 All ER 1012

5 Planning for Gypsy and Traveller Caravan Sites Circular, ODPM 01/2006

The Government has also now followed through with amendments to the Housing Act 2004 with the Housing and Planning Bill 2016 now also an Act⁶. There was debate over the intentions to remove s225 and s226. However this Bill went through the House for the third time and on the 12th May 2016 obtained Royal Assent, now making it an Act.

This will take away the need to undertake Gypsy and Traveller Accommodation Needs Assessments (s225) and the removal of the wider definition (s226) of Gypsy and Traveller people both discussed above.

These changes have huge implications. In the latest prospectus produced by the Homes and Communities Agency "Shared ownership and affordable homes programme 2016 to 2021 prospectus – (13 April 2016)", under Chapter 2, Products (pages 6-8) reference is now made only to Help to Buy, Shared Ownership, Rent to Buy and Specialist Homes for older, disabled and vulnerable people i.e. "traveller" pitches have totally disappeared.

⁶ The Housing and Planning Act 2016.

Sándor-Schmidt Barbara

A bulgáriai cigányok

A bolgár cigány közösség

Egy 1992-es népszámlálás¹ során összesen közel 82 ezer bolgár állampolgár vallotta magát cigány származásúnak, azonban a lakosságot megkérdezve környezetéről, ennél jóval magasabb aránnyal találkozhatunk. Ebben az esetben többször is előfordult, hogy olyan személyeket tartott a környezetük cigánynak, aki magát bolgárnak, bolgár töröknek, vagy vlahnak² vallotta. 1990-ben a bolgár közigazgatási szervek és a rendőrség nem hivatalos adatai alapján a cigányság lélekszáma megközelítette az 577 ezret.³

Az 1992 adatokhoz képest a 2001. évi hivatalos népszámlálási adatok szerint a cigányok alkotják a Bulgária második legnépesebb kisebbségi közösségét a törökök után.⁴ A cigány közösség száma a népszámlálás szerint elérte a 746 664 főt, ezzel a teljes lakosság 9,4%-át adják. A magukat cigánynak valló közösség elérte a 370 908 főt, azok, akik a cigány nyelvet anyanyelvként említi 327 882 főre tehető. A két népszámlálási adat összehasonlítását tekintve láthatjuk, hogy a roma etnikai kisebbség aránya 1,3%-ról, 4,6%-ra gyarapodott.

A bulgáriai cigányság csoportjainak tagjai között bonyolult önazonosítási, identitásbeli meghatározási folyamatok figyelhetők meg. A cigányok jelentős része inkább tartja magát bolgárnak, vagy töröknek, esetleg vlahnak. Ennek oka a népcsoport alacsony státuszú besorolása volt, ezért igyekeztek és igyekeznek a mai napig „magasabb presztízsű”, jobb megítélésű etnikai csoporthoz tartozni, magukat azzal azonosítani. A többségi társadalom azonban ezt a típusú önazonosítást nem fogadja el, továbbra is a cigány etnikumhoz sorolja őket.

- 1 A lakossági népszámlálás adatai. Szófia, Nemzeti Statisztikai Intézet 1994. 194.
- 2 A vlachok (ejtsd: vlah) népvét a középkorban Dél-Kelet Európa különböző országaiban élő összes keleti újlatin nyelveket beszélő népcsoportokra használták a nem ezekhez tartozó népek. Ma is használják a köznyelvben a Balkán-félsziget népei az arománokra, a meglenorománokra, az isztrorománokra és a Szerbiában és Bulgáriában a Timok folyó völgyében élő, a 17. század végén és a 18. század elején a mai Románia területéről odavándorolt népcsoportra. Ugyanígy nevezik az Ukrajnába, Lengyelországba, Szlovákiába és Morvaországba került románok leszármazottait is. Saját magukra ezt a népvét vették át a meglenorománok, az isztrorománok egy része és a Timok-völgyi „vlachok”, ez utóbbiak akkor, amikor szerbül beszélnek.
- 3 Információ a hivatalos eljárásról. Adatok Bulgária lakosságának etnikai összetételéről. 1990 januárja.
- 4 Bulgáriai Nemzeti Statisztikai Hivatal – Cenzus nsi.bg/Census/Census.htm

GALÉRIA

A bolgár cigány kisebbséget érintő jogi, politikai intézkedések története

Az első bizonyított, hiteles források arról tanúskodnak, hogy a már a XIV. században megjelentek a cigányok az országban, bár arról is maradtak fent történetek, hogy már jóval korábban is éltek itt cigányok. Foglalkozásukat tekintve olyan munkákat végeznek, amelyek a termeléshez szükséges munkálatokhoz kapcsolódnak. Egy részük zselléreként élte életét a XIX. században, vagyis a parasztság alsó rétegéhez tartozóként, aki nem rendelkezett saját kezelésben lévő földdel, ezért pénzbeli és terménybeli fizetésért végzett munkát a gazdaságokban. A zsellérek egy másik rétegét a helyileg megszabott telekméret nyolcadánál vagy tizenhatodánál kisebb földterületen dolgozók adták.

Az 1878. március 3-án megkötött orosz-török béke értelmében Bulgária felszabadult az ötszáz évig tartó török elnyomás alól. Ezt követően egy olyan törvényt fogadott el a kormány, melynek értelmében a cigányokat megfosztották szavazati joguktól, melyet csak 1908-ban szereznek vissza egy szervezett ellenállási mozgalom segítségével.

1940-ben Bulgária a nemzetiszocializmus példájára intézkedéseket kezdeményez. Ennek következtében szavazzák meg a Nemzetvédelmi Törvényt, amely egyaránt törvényen kívül helyezi a bolgár zsidóságot, valamint a bolgár cigányságot is. Gyakorlatilag megfosztja őket polgári jogaiktól., Bár a bolgár értelmiség mindent elkövet, hogy egy állampolgára se pusztuljon el származása miatt, mégis jelentős népirtás következik be ebben az időben a két etnikum körében.

A kommunista párt hatalomra kerülését követően 1944-ben a cigányok és zsidók visszaszerezték állampolgári jogaikat. Ebben az időben a cigány kultúra fejlődésnek, virágzásnak indult. A cigányzene térhódítása ebben az időben valósul meg, továbbá több sajtóorgánium is megjelenik, amely direkt a cigány kisebbséghez szól. A cigányok

kisebbségi oktatása is felerősödik, a kormány nagy erőfeszítéseket tett ennek érdekében. Az oktatáson túl, a lakhatási körülményeket is javították.

Ezt követően számos változás következett be a cigány kisebbséget érintő politikai intézkedésekben. A bolgár népesség romló demográfiai mutatóinak javítása érdekében az 50-es évek végén a Bolgár Kommunista Párt napirendjére került az etnikai kisebbségek fokozottabb integrálása és asszimilációja a többségi bolgár nemzetbe. Ennek első alanyai a cigánysághoz tartozók voltak. 1958-ban a vándorló cigányokat letelepedésre kényszerítették, amely teljes mértékben életidegen volt a vándorló cigány közösségek körében. A korábban létrehozott kétnyelvű cigány-bolgár lapokat, egynyelvűvé, bolgárrá tették, majd később meg is szüntették, ahogyan a cigány színházat is. 1984 után adminisztratív módon büntetik a roma nyelv nyilvános használatát. (Tomova, 1996)

A kommunizmus bukását követően a cigányok szabadon határozhatták meg nemzeti identitásukat, etnikai hovatartozásukat, használhatták saját anyanyelvüket, őrizhették, ápolhatták és fejleszthették kultúrájukat, hagyományait. A cigányzene és a cigány színház újra felvirágoztak, a cigány sajtó újra szerephez juthatott, a cigány szervezetek kapcsolatai megerősödhettek a szomszédos országok roma szervezeteivel a kapcsolatot felvehették.

A bulgáriai cigány népcsoportok

Ebben a fejezetben bemutatjuk, azokat a roma/cigány csoportokat, amelyek megtalálhatóak Bulgáriában. Az alábbi csoportok legjellemzőbbek: burgudjiak, cerharik, curarik, disikane romák, dzambazok, grebenarok, horahane romák, jerlijak, kalajdzijak, kelederasok, kopanarok, lovárik, romik, tsigni rudarok és zlatarok. (Fekete, 2014)

Ezek közül a cigány csoportok, törzsek közül hazánkban is ismertek a lovári, valamint a curari, vagy colári cigányok. Ők az oláh cigányok, más néven vlax cigányok egy törzsét alkotják. Lókereskedéssel, lókupecként dolgoztak. A lovári cigányok egy magasan álló kasztot képviselnek. A curarik, vagy colárik, általában szőnyegkereskedéssel foglalkoztak. Erdélyből származnak, Csik, Udvarhely megyéből (és ott is szőnyegkereskedéssel foglalkoztak). A kelederasok, vagy kelderárik üstfoltozással és edényjavítással foglalkoztak. A bádóg lapokat, a javításokhoz szükséges szerszámot és anyagot a hátukon, lapos fatartóban hordták. A cerharik, vagy cerárik, ruházkodásában és életmódjában nagy különbségeket találunk a törzsön belül. Számosan közülük tisztességesen öltözöttek, városban lakók, de vannak rongyosak, piszkosak, elhanyagoltak is, akik a faluszéleken laknak. (Fekete, 2014)

A bolgár etnikai modell

A „bolgár etnikai modell”¹ 1990-ben született, majd Bulgária 1999-ben ratifikálta az 1994-es, az Európa Tanács által kidolgozott Keretegyezményt a nemzeti kisebbségek védelméről, bár már 1878-ra visszavezethető etnikai képpel rendelkezik. Az etnikai mo-

1 Митев, П. Е.: Българският етнически модел – проблематизиране постижение в обединяваща се Европа.

delt a politikai erők egységesen elfogadták, a 38. országgyűlés során törvénybe is iktatták, a Kisebbségvédelemről szóló nemzetközi keretegyezményt. A keretegyezmény meghatározza a kisebbségek jogait és kötelezéseit, de kimaradt belőle a fogalmi tisztázás, mégpedig, hogy kit nevezünk „nemzeti kisebbségnek”. Kimondja továbbá az általános emberi jogokat, szabadságot, a társulás jogát, a vallás szabad gyakorlásának jogát, a bolgár nyelv kötelezettségén túl, az anyanyelvi nevelést, a saját kultúra fejlesztésének jogát, továbbá megtiltja a faji, nemzeti, etnikai, vagy vallási alapokon történő korlátozásokat. Ezek a tényezők adják a modell gerincét. A modell a más népek iránti toleranciára épül.

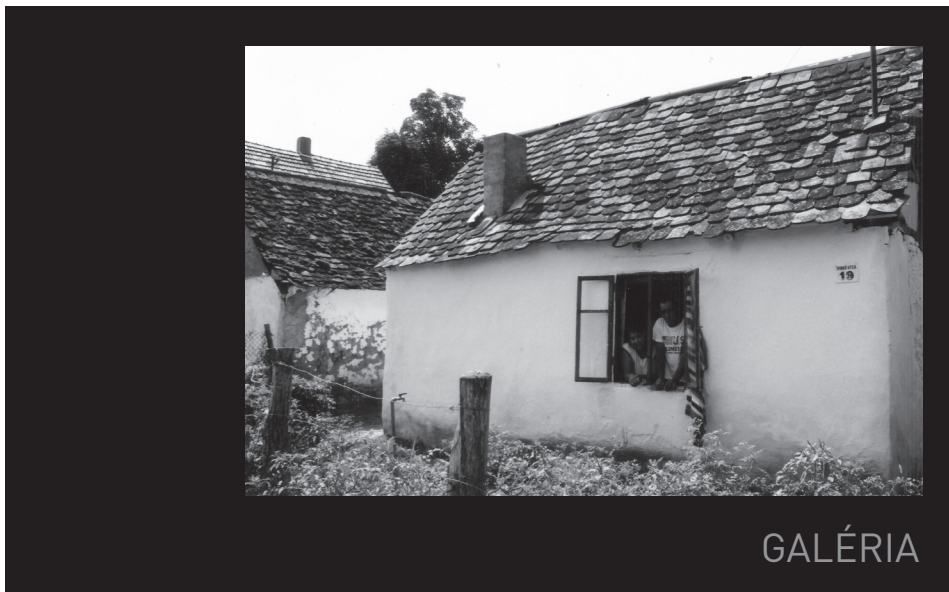
A modell előzménye egy XIX. századi nemzeti felszabadító mozgalom, melynek vezetője Vaszil Levszki volt. Az ő elképzelése és célja az volt, hogy a bolgárok, törökök zsidók egyenlő jogúak legyenek. (Penka, 2005) A 2001-es népszámlálás során, amint már említettük a bolgár népesség 4,7%-a vallotta magát cigánynak, ezen kívül 9,4% töröknek, mintegy 50 ezren muszlimnak, 5 ezer fő pedig macedónnak jelölte magát. Az országban az etnikai csoportokhoz tartozók magas száma is sürgette az etnikai modell megalkotását. A modellt a diszkrimináció és a nacionalista pártok felülreprezentáltsága is veszélyeztette.

A modell problematikáját tekintve több ponton is találkozhatunk hibákkal. Már említettük a fogalombeli tisztázás hiányát, melynek következtében nem csak a „nemzeti kisebbség” csoportja nincs definiálva, de maga a „kisebbség” fogalma sem, hiszen az etnikai modell egyáltalán nem is használja ezt a kifejezést. További problematikus területek a diszkrimináció kérdése, a pozitív kisebbségi jogok. (Bernd, 2007)

A diszkrimináció problematikája elsősorban a cigány kisebbséget veszélyezteti. Ez a jelenség azonban nem egyedülálló, Közép-Európában máshol is ismert jelenségként tartják ezt számon. A problémák közé sorolható az alacsony képzettség, a szegénység, valamint a szegregáció. Míg a kisebbségekkel szembeni előítéletek jelentősen csökkentek a '90-es években, a lakosság, a média és a politika körében a cigányellenesség nőtt. Ez érezhető volt az igazságszolgáltatás körében is. Sokszor előfordult a fizikai erőszak is. Továbbá a segélyek kifizetése is akadozott. Így ez a típusú diszkrimináció mindenképp megkérdőjelezi az etnikai modell hitelességét. Több politikai erő is úgy vélte, hogy ez a típusú etnikai modell ebben a formában, csak a törökök integrációjára alkalmas, más etnikai csoportok integrációját azonban nem segíti.

A pozitív kisebbségi jogok területe is eléggé problémásnak bizonyult. Az iskolai nevelés során, a kisebbségi nyelven történő oktatás nem feltétlenül kielégítő. A tárgyak nagy részének oktatása továbbra is bolgár nyelven folyik és a kisebbségek nyelve csak elenyésző esetben jelenik meg. Az iskolán túl a hatóságokkal való kommunikáció továbbra is bolgár nyelven folyik. A politikai élet szereplői között is csak elvétve találkozhatunk a kisebbség képviselőivel. Léteznek továbbá olyan nemzeti kisebbséghez tartozó csoportok, amelyeket az állam továbbra sem ismer el kisebbségnek. Ilyenek például a macedónok és a pomákok² csoportja. Ők nem tartoznak a védelmezendő nemzeti kisebbségi csoportok közé, így sem a jogok nem illetik meg, sem a kötelezettségek nem vonatkoznak rájuk az adott törvényben. További problémát jelent a politikai reprezen-

2 A pomákok sajátos vallási csoport a Balkán-félszigeten. A pomákok, vagy ahogyan a törökök nevezik őket, a pomázok egy türk-bolgár nép, mint a kálizok is, iszlám vallásúak. Bulgáriában mintegy 200 ezer pomák, Törökországban pedig kb. 40 ezer pomáz él.

táció, illetve annak teljes hiánya, hiszen az alkotmány megtiltja az „etnikai alapon szerveződő pártok létrehozását”. (Bernd, 2007) Egy nagy, mérsékelt török politikai párton³ kívül, semmilyen kisebbségi pártot nem engedtek a parlamentbe.

A harmadik tényező a nacionalista pártok működése és jelenléte. A nagy pártok egyre-másra vették át a nacionalista pártok eszmei célkitűzéseit, amelyek kimondottan kisebbségellenesek. A már említett kisebbségi török párt 2001-es előretörése komoly okot adott a bizakodásra, azonban nagyobb erővel bírt a 2005-ös szavazás során 9%-ot elért nyíltan cigány- és zsidóellenes párt, az Attaka sikere.

Ezen tényezők együttesen azt mutatják, hogy sajnos komoly problémák vannak Bulgária kisebbségpolitikájával, amelyek meggyengítik az etnikai modell hitelességét is.

A cigányok jogainak törvényi szabályozása

A Bolgár Köztársaság törvényei között nem találkozunk direkt kisebbségi törvénnyel, így nincsenek rögzítve az etnikai vagy vallási kisebbséghez tartozó egyéni jogok sem. Rájuk is az alkotmány törvényei vonatkoznak. „Az 1991-ben elfogadott új alkotmány”⁴ 6. paragrafusa kinyilvánítja az egyenlőséget, és megtiltja a diszkriminációt. Ennek értelmében, Bulgáriában garantálva van a többség- az etnikai bolgárok- és a nemzeti és vallási kisebbségek egyenlősége. Sajnálatosan az egyenlőség garantálása és a diszkrimináció tiltása nincs következetesen végigvezetve még az alkotmányban sem.

A 11. paragrafus 4. pontja tiltja az etnikai, faji vagy vallási alapon szerveződő pártok létrejöttét. Ennek a rendelkezésnek megfelelően a romák létrehozhatnak saját kulturá-

³ Mozgalom a Jogokért és Szabadságért párt

⁴ A Bolgár Köztársaság 1991-ben elfogadott új alkotmánya

GALÉRIA

lis, szociális, oktatási szervezeteket, de politikai pártokat nem, ami korlátozza gyülekezési jogait, és ellentmond a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya⁵ 22. paragrafusának.” (Tomova, 1996 2. o.) Ez az Egyezségokmány felülírja a belpolitikai rendelkezések által szabályozott megegyezéseket.

Korábban korlátozták az anyanyelv használatát és a kultúra gyakorlását a nemzeti-segi csoportok körében, azonban ezt az új alkotmány 36. paragrafusa feloldja, és azt mondja „minden olyan bolgár állampolgár, akinek nem a bolgár az anyanyelve, szabadon használhatja és tanulhatja saját nyelvét. Ennek köszönhetően az Oktatási Minisztérium biztosítja a roma nyelv oktatását a bolgár iskolákban azok számára, akik ezt, igénylik. (Tomova, 1996 2. o.) Ennek költségeit az állam vállalja.

A joggyakorlás szempontjából is előrelépések látszanak, mégpedig a polgári peres és büntető eljárások tárgyalások tekintetében, a törvény kimondja, hogy mindazon állampolgároknak, akiknek a bolgár nyelv megértése nehéznek bizonyul, a tárgyalások során biztosítani kell tolmácsot. Azonban a rendszer több ponton is mutat hiányosságokat, ilyenek például a kisebbségi kultúra fejlesztésére létrejött nem állami szervezetek költségvetési támogatásának szabályozási hiányossága, illetve a kisebbségi sajtóalap létrehozásának kilátástalansága. Létezett egy kísérlet a cigánység politikai társadalmi érdekvédelmére, az 1994 júliusában létrehozott Etnikai Kérdések Tárcaközi Tanácsának szervezetében, azonban mielőtt a tanács érdemben feladatot láthatott volna el, 1995-ben fel is oszlatta magát.

1996 márciusában a kormány létrehozta a Demográfiai Kérdések Tárcaközi Szakértői Csoportját, amelynek egyik kiemelt feladata a Cigány cselekvési program kidolgozása volt, és amely ki is dolgozta a „Bulgáriai romák gondjainak megoldásáról szóló irányel-

5 az ENSZ Közgyűlése által 1966. december 16-án elfogadott egyezmény

vek” című tervezetét, azonban e mögött sem rejlik konkrét koncepció, sem konkrét program, illetve ebben az esetben is elkövették azt a hibát, hogy a cigány képviselők teljes kizárásával fogalmazódott meg a tervezet.

Ezt követően 1999-ben elfogadták a „Keretprogramot”, amely a cigányok a bolgár társadalomba történő egyenjogú integrációjára vonatkozott. A Keretprogram magában foglalta a diszkrimináció elleni védelemre, a gazdasági fejlesztésre (foglalkoztatottság, szociális segélyek és földhöz juttatás), az egészségvédelemre, a roma negyedek területi rendezésére, az oktatásra, a romák etnikai sajátosságainak és kultúrájának megőrzésére, az állami médiában való részvételükre, illetve a roma nők problémáinak megoldására irányuló intézkedéseket.

Ezt követően megalakult a roma integrációs bizottság is 2004-ben, amelyet a Minisztertanács felügyelt az Etnikai és Demográfiai Nemzeti Együttműködési Tanácson belül. Továbbá egy roma kulturális tanács is működött a Kulturális Minisztériumon belül. Kidolgoztak egy nemzeti tervet is a „Cigányság beilleszkedésének tíz éve 2005-2015”⁶ címmel, amelynek értelmében elfogadásra kerül a cigány lakosság lakókörülményeinek javítására vonatkozó nemzeti program.

Bulgária roma lakosságának oktatásügyi kérdései

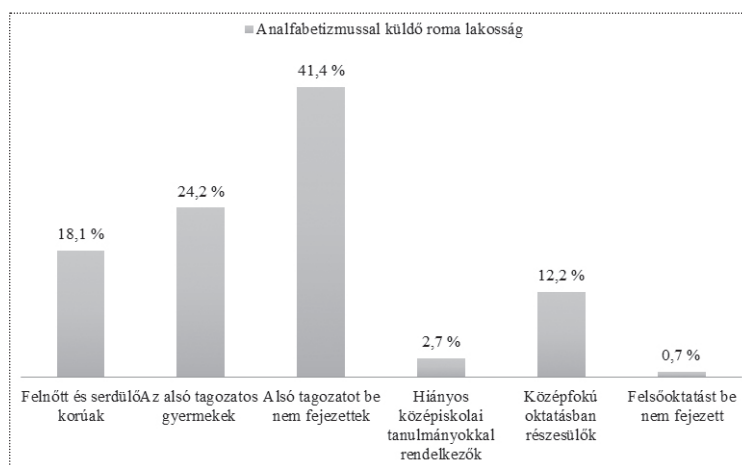
A szakértők és politikusok véleménye egybehangzóan arra világít rá, hogy a romakérdés megoldásának kulcsa az oktatásban rejlik. Ennek érdekében a Keretprogram is megfogalmazza, hogy fel kell számolni a cigányság oktatási-nevelési intézményekben történő szegregációját, az iskolakerülő magatartást, az osztálytermi rasszizmust, mind a tanárok, mind a diákok részéről, a roma nyelvnek érvényt kell szerezni, azt be kell vezetni a hétköznapi oktatási rendszerébe, esélyt kell adni a roma fiataloknak a felsőfokú képzésben való részvételre, továbbá lehetőséget kell teremteni a felnőtt cigány lakosságnak a továbbképzésre, szakképesítésre. A munkaerőpiac felvevő képességét figyelemmel kísérve a megfelelő szakmákat kell ajánlani, továbbá kiemelt figyelmet kell fordítani az oktatási intézményekben a cigány származású pedagógusok érvényesülésének, helyet kell nekik biztosítani.

Bulgáriában 2006-ban közel 2000 cigány származású diák részesült képzésben és szintén közel 2000 cigány származású hallgató került be valamilyen felsőoktatási intézménybe a Szociális Minisztérium programjának keretein belül. (Nyjagulov, 2009) Az oktatás másik szerves részét képezi a nyelv. A cigány nyelv oktatásának gondolata már az 1990-es években felmerült, azonban a nyelv sokszínűsége miatt ez meg is hiúsult. Mára azonban léteznek cigány nyelvű kiadványok, oktatási segédanyagok, tankönyvek, amelyek segítségével 2004-ben például közel 1000 gyermek tanulhatott cigány nyelvet a közoktatásban.

A cigány közösség oktatása nem csak magának a cigány közösségnek okoz problémát, hanem az egész bolgár társadalomnak is. Az etnikai csoportok oktatásában óriási kiegyensúlyozatlanságokkal találkozhatunk. Minden etnikai csoport sajátos nevelési problémával küzd, azonban a roma lakosság körében a helyzet igazán drámai. A kuta-

6 A Roma Integráció Évtizede Projekt keretén belül (Decade of Roma Inclusion 2005-2015 <http://www.romadecade.org/index>)

tási eredmények (Nyjagulov, 2009) tükrében kiderült (1.ábra), hogy a felnőtt és serdülő korú bulgáriai roma/cigány lakosság 18,1%-a írástudatlan. Az alsó tagozatos gyermekek közül 24,2%-os ez az arány. Akik azt sem fejezték be, közülük 41,4%-os az analfabéták aránya. A hiányos középiskolai tanulmányokkal rendelkezők körében 2,7%, a középfokú oktatásban részesülők közül 12,2%, míg a felsőoktatást be nem fejezettek-nél ez az arány 0,7%. (Simenova– Korudjjeva – Petrova, 2009)

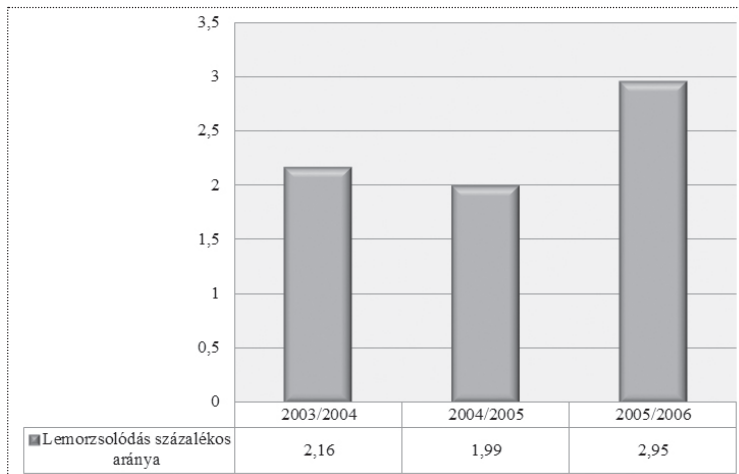

1. ábra: Az analfabetizmus aránya a bulgáriai cigány közösség különböző csoportjaiban

A Bolgár Tudományos Akadémia „Demográfiafejlődés a Bolgár Köztársaságban” c. közleménye alapján kiderül, hogy az egyetemi diplomát szerzők 97,8 %-a bolgár, s csak elenyésző része más nemzetiségű hallgató: 2%-a török, és mindösszesen 0,2 %-a cigány származású.

A roma származású diákok és családjaik körében elterjedt az a gondolkodásmód, ami egyben a roma kultúrát is jól jellemzi, hogy véleményük szerint az iskola ellentmond a roma/cigány életformának és nagymértékben veszélyezteti a roma identitást. Az iskolalátogatást elsősorban a szociális támogatás miatt szorgalmazzák, hiszen csak úgy, mint Magyarországon, a szociális támogatás feltétele az iskolalátogatás, bár ott nem olyan mértékű a szigorítás mint nálunk. Ennek megfelelően csak annyit tartózkodnak az iskolában, amennyi ahhoz kell, hogy a támogatáshoz hozzá tudjanak jutni. Ennek ellenére még mindig magas azon cigány származású gyermekek száma, akik soha nem jártak iskolába, illetve a lemorzsolódás is jelentős mértékű.

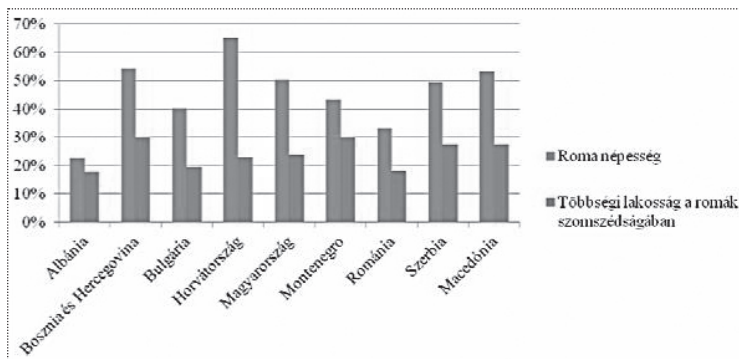
Ha a lemorzsolódás százalékos arányát tekintjük (2.sz. ábra), az Oktatási és Tudományos Minisztérium adatai alapján a 2003/2004-es évben a lemorzsolódás 2,16% volt. Ez az arány a 2004/2005-ös tanévben kisebb javulásnak indult és lecsökkent egészen 1,99%-ra. Azonban ez a tendencia nem tartott sokáig, hiszen a 2005/2006-os tanévben ugrásszerűen ismételten megnőtt 2,95%-ra. Hasonló kutatási eredmények arról adnak tanúbizonyosságot, hogy ez az arányszám mára eléri a 7, vagy akár a 8%-ot is. Attól függ, hogy milyen aspektusban és résztvevőkkel készülnek a felmérések (tanárok, szülők, intézmények)(Simenova– Korudjjeva – Petrova, 2009)

2. ábra: A roma lakosság iskolai lemorzsolódása

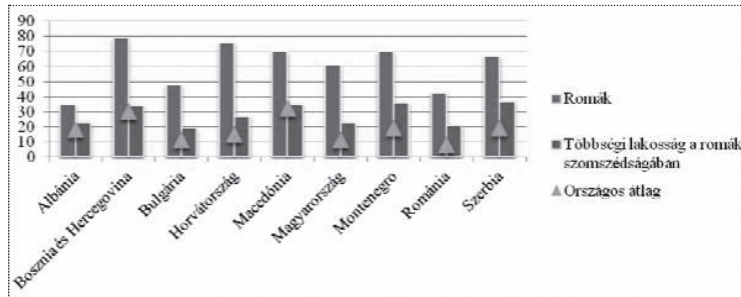
A roma népesség és a munkanélküliség

Ha a Délkelet-európai cigány népesség munkanélküliségi rátájára tekintünk, az alábbi adatokat olvashatjuk le: A 15-64 év közötti roma népesség és a többségi lakosság tekintetében a legrosszabb helyzet Horvátországban van, ami az arányokat illeti, azonban Bulgáriában sem túl jó a helyzet ezen a területen. Bár minden országra jellemző, hogy a munkanélküliség a cigány lakosság körében erősen felülreprezentált.

3. ábra: Munkanélküliségi ráta a 15-64 évesek körében (Forrás: Fekete, 2014 – UNDP)

Ha ugyanezt a kérdést férfiak és nők estében vizsgáljuk, az alábbi arányokkal találkozunk: A férfiak munkanélküliségi rátája nagyjából megfelel az általános munkanélküli mutatóknak. Azonban, ha a nők helyzetét tekintjük, az ő helyzetük sokkal rosszabb, mint a férfiaké. (4. ábra) A kutatási eredmények alátámasztják, hogy Bulgáriában is nehézségekbe ütköznek a munkába állni kívánó roma származású nők.

4. ábra: Munkanélküliségi ráta a nők körében (Forrás: Fekete, 2014 – UNDP)

Jogi és szabályozási keretek, irányelvek

A jelentések alapján kiderült (Simenova–Korudjjeva – Petrova, 2009), hogy az utóbbi években jelentős szerephez jutott a cigányság problémáinak felszámolása, azonban ezek a kezdeményezések nem elsősorban a kormánytól, esetleg pártoktól érkeztek, hanem inkább a civilektől, civil csoportoktól. Ezek a projektek elsősorban kísérleti jellegűek voltak és a cigány lakosság integrációs lehetőségeit kutatták, vagy azt igyekeztek megvalósítani. Azonban az volt a tapasztalat, hogy ezen kezdeményezések és projektek mögül hiányzott a kellő tapasztalat és nem, vagy csak nehezen voltak képesek megoldani egy-egy kisebb helyi közösség problémáit. Azonban hamarosan újabb kihívásokkal néztek szembe a kisebb városok, falvak és települések roma/cigány közösségei. Ezek a problémák és kihívások a mai napig megoldásra várnak.

Léteznek ugyan szervezetek, szakemberek, akik tisztában vannak a fennálló problémákkal, ismerik azok sajátosságait, és akik képesek lennének tenni a fennálló helyzet javítására, azonban ebből az irányból, csak csekély mértékű erőfeszítés tapasztalható. Azonban nem ez az egyetlen tényező, amely immáron 15 éve megakadályozza a cigány társadalom integrációját. A probléma gyökere valószínűleg abban rejlik, hogy hiányzik egy jól strukturált koordinációs testület, amely felügyelné ezeket a folyamatokat, valamint hogy nincsenek jól elkülönített és felügyelt források erre a célra. Hiányzik továbbá egy jól szervezett és tervezett stratégia, amely alapján az integráció megvalósulhatna. Ezek a pontok egy direkt erre a célra létrehozott testületben akár kivitelezhetővé válhatnának, akik felelősséggel tartoznának a forrásokért, a stratégiáért és a koordinációért egyaránt. Egy szétdarabolt rendszerben sajnos ez soha nem lesz kivitelezhető (Simenova–Korudjjeva – Petrova, 2009).

További problémát jelent, hogy a fenti koncepció hiányában a nemzeti, nemzetközi és regionális programok sem kivitelezhetőek. Mivel nincs megállapodott stratégia így annak összehangolását sem lehet kivitelezni, és prioritásokat sem lehet megfogalmazni. Ez az állapot tehát ellehetetleníti a működést, a fejlődést és a továbblépést. A folyamatból az ellenőrzés is hiányzik. A koncepció kidolgozása során szükség lenne, egy auditori szervezet, testület létrehozására is, amely csak ezért a területért lenne felelős. Mindezek alapján azonban egyértelműen egy jól átgondolt és jól szervezett, pszichológiai, szociológiai, politikai érték-orientált dimenzió alapuló integrációs politikának kellene teret adni, amely még szintén kiforratlan. Ebben a folyamatban az első lépést az

jelentené, ha az eddigi eredmények, folyamatok elemzés alá kerülnének és így átláthatóvá válnának az egyes folyamatok előnyei és hátrányai egyaránt. Egy ilyen megközelítés rendkívül fontos jelentőséggel bírna, ez hatékony gyakorlati politikát vetítené elő, így a kormányzás különböző szintjein is értelmezhetővé és kivitelezhetővé válna egy jól strukturált kisebbségpolitika.

Fontos azonban megemlíteni, hogy a problémák ellenére az elmúlt másfél- két évben számos lényeges változást vezettek be a jogalkotásban, amely szándékosan a roma foglalkoztatás integrációját segítette elő. Ezek között számos jó gyakorlattal találkozhatunk, amely elérte a célját és népszerűvé tett egyes szakmákat a cigány lakosság körében (Simenova– Korudjjeva – Petrova, 2009). A problémák feltárása már 2005-ben megkezdődött, és a megoldási stratégiák határidejét és időhorizontjait a Nemzeti Együttműködési Etnikai és Demográfiai Tanács meg is állapította. 2006 júniusában további fontos lépésként a Tanács létrehozta a cselekvési tervet, amely a koordináció működését, az intézményi munka felépítését, valamint a roma integráció keretprogramját fogalmazta meg. Ezt a cselekvési tervet a Bolgár Köztársaság Minisztertanácsa jóvá is hagyta.

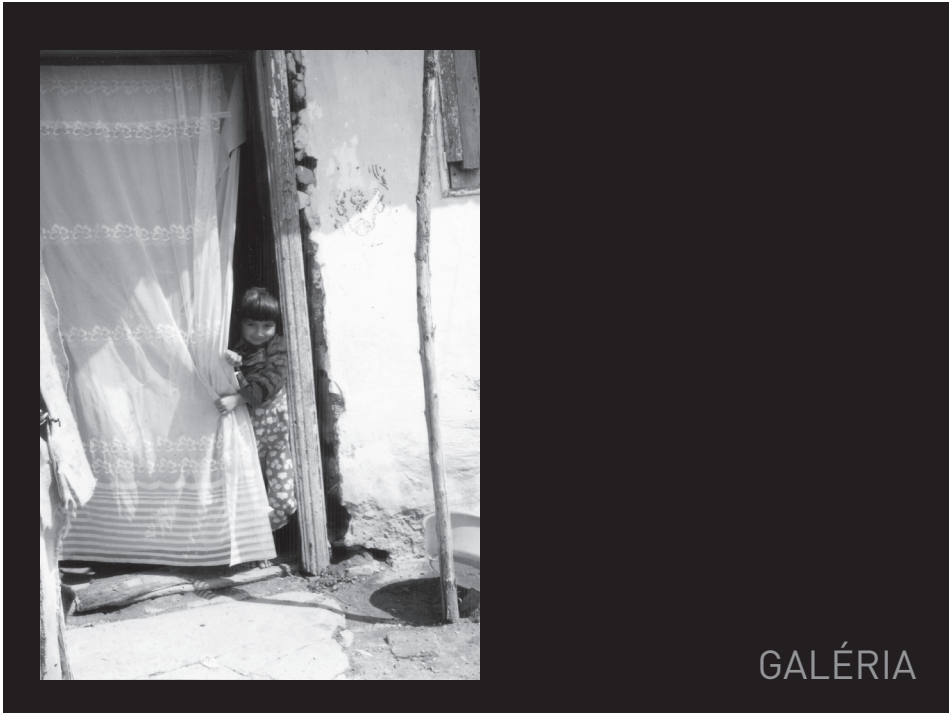
A cselekvési terv további célja a politika területén végzett szabályozások, akadályok és nehézségek felszámolása volt. Illetve lehetővé teszi a kölcsönös segítségnyújtást, amelynek célja, hogy javítsa a cigány társadalom jelenlegi szociológiai, gazdasági, politikai helyzetét. Ezzel egy időben erőfeszítéseket tesz az irányba is, hogy a roma/cigány kultúrát és identitást megőrizze.

Ebben a munkában, a roma civil szervezetek is aktívan kivették a részüket, ahogyan a cselekvési terv kidolgozásában is. 2006 márciusában a Miniszterek Tanácsa elfogadta a roma lakosság lakáskörülményeinek javításáról szolgáló Nemzeti programot. A „Roma Integráció Évtizede 2005-2015” jegyében továbbfejlesztették a cselekvési tervet, a problematikus részek javításra kerültek, a jó gyakorlatok pedig mindenhol bevezetésre. Ebben a kezdeményezésben kezdetben nyolc ország vett részt a Közép- és Délkelet-európai régióban, később ez a szám tizenegyre bővült. Ezzel a kezdeményezéssel sikerült elérni, hogy a roma/cigány etnikum integrációs kérdése európai dimenzióba lépjen, elősegítve a források és kapacitások hatékony kihasználását.

Azonban az európai gondolkodás szintén felvet némi problémát, ugyanis nem lehet egységes programot alkotni az országokra, hiszen azok differenciáltan, az országokra jellemzően jelennek meg. A Bolgár Szocialista Párt később kidolgozott egy speciális platformot, az etnikai integráció elősegítése érdekében. Ez a kezdeményezés többékevésbé be is váltotta a hozzá fűzött reményeket. Ezt követően több helyi alapítvány, egyesület, roma szervezet is létrehozott nemzeti képviselőket. Ezeknek a száma jelenleg eléri a 800-at. (Simenova– Korudjjeva – Petrova, 2009).

Összegzés

A bemutatott gyakorlatokból is jól látszik, hogy a problémák még megoldásra várnak, azonban több olyan kezdeményezés is született, amely talán megkönnyíti a helyzetet. Ezek a kezdeményezések sokrétűek és egyaránt érkeznek a kormány oldaláról, valamint civil oldalról. A programok jól körülhatárolhatóak és egy jelentős fejlődési ívet írnak le, azonban még rengeteg munkát feltételeznek.

GALÉRIA

Felhasznált irodalom

- Tomova, Ilona (1996): *Változások és gondok a bolgár cigányközösségben* Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1996. 7. évf. 3. sz.
- Sallai Éva (szerk.) (2005): Remények és aggodalmak az Európai Unió kapujában In.: Peykovska Penka: *Eurointegráció és etnokulturális kölcsönhatások – A bolgár eset kapcsán* A Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány Kölcsény Intézete
- Bernd , Rechel (2007): *The Bulgarian Ethnic Model : Reality or Ideology?* Europe-Asia Studies, 59. vol. 2007. 7. no. September, 1201-1215. p.
- Fekete József György (2014): *Roma közösségek Délkelet-Európában* International Relations Quarterly, Vol. 5. No. 1. (Spring)
- Vajda Imre (szerk.) (1997): Periférián – Roma Szociológiai Tanulmányok **In.**: Erdős Kamill: *A magyarországi cigányság* Tanulmányok Ariadne Kulturális Alapítvány 1997
- Simenova, Maria – Korudjjeva, Daniela – Petrova, Lora (2009): *The Roma Population in Bulgaria: The New Challenges*, Friedrich Erbert Foundation – Sofia Regional Bureau, Sofia
- Nyagajulov, Blagoveszt (2009): *Cigányok (romák) Bulgáriában. Egy társadalmi és kisebbségi probléma múltja és jelene*. Limes: Tudományos Szemle 22. évf. 1. sz./2009 pp. 201-209. A Bolgár Tudományos Akadémia „Demográfiafejlődés a Bolgár Köztársaságban” című közleménye.

SPOT

76 Buzás Géza: Beszámoló az albániai romák helyzetéről

Buzás Géza

Beszámoló az albániai romák helyzetéről

Kezd nyilvánvalóvá válni, hogy a felsőfokú tanulmányok önmagukban már nem garantálják a sikeres életpályát. Egy emberöltővel ezelőtt az egyetemi diploma még a legbiztosabb út volt a boldoguláshoz, de ma már felütötte fejét a kételkedés, hogy ez önmagában még nem elegendő a jövedelmező állásra és biztos megélhetésre. Gyanítjuk már azt is, hogy az ember szakmai élete már vélhetően nem egy lineáris folyamat, ahol a képesítések egymásra épülő rendszere biztosítani tudja a stabil és tartós előbbre jutás feltételeit.

Kialakult egy törésvonal, amely a – jelenleg uralkodó – formális oktatás és az azt követő, s egyben arra épülő szakmában elhelyezkedés és az életút között húzódik meg. A törésvonalat azok a kulcskompetenciák képezik, amelyekre kevés figyelmet fordítanak az egyetemek, de legyünk őszinték, a középiskolák is. Ez a törésvonal akár szélesedhet, mélyülhet is a következő években – évtizedekben, ha az oktatási intézmények nem idomulnak kellőképpen a megjelenő új kihívásokhoz. Az Európai Unió által támogatott „EVS” (European Voluntary Service – Európai Önkéntes Szolgálat) önkéntességi programja nagyon jó alternatíva arra, hogy áthidaljuk ezt a szakadékot, azaz fejlesszük azokat a kulcskompetenciákat, amelyek nem képzik az egyetemi képzés tárgyát, de a munkaerőpiacon még egy kezdőtől is elvárják azok meglétét. Ezeket a törésvonalakat többnyire a globalizáció idézi elő, hisz ma már az emberek többsége egy problémát nem feltétlenül csak egy aspektusból közelíti meg, amely helyi szinten érint egyéneket, hanem globális szinten próbálja ezeket megfogalmazni. Romológus hallgatóként, még nem volt igazán lehetőségem kitekinteni nemzetközi szintre, hogy más szerkezetű, a miénktől eltérő társadalomban vizsgálhassam azt, milyen a romák helyzete. A sajtó és a média – mint a negyedik hatalmi ág – talán a változó európai politikai polarizáltság következtében, tabuk nélkül és már a fő műsor idő részeként tartalmazza a cigányság problémáinak kihangsúlyozását.

Magyarországon a romológia területén tevékenykedő szakembereknek az említett problémák elemzésére, és megválaszolására egyre több fórum (pl. konferenciák, tanulmánykötetek, egyetemi szemináriumok) ad lehetőséget. Mindig érdekelt, hogy milyen lehet a romák helyzete máshol, egy olyan országban, ahol kevésbé informáltak az átlagembereknek rólunk. A képzésem során a hazai cigányság politikai, jogi, nyelvi, kulturális, oktatási, demográfiai és munkaerő-piaci helyzetéről átfogó képet kaptam, és kapok is a legkülönbözőbb tárgyak formájában. 2015-ben a szakkollégiumi önkéntes szolgálatomat a Phiren Amencia International Network-nél végeztem, ahol lehetőséget nyílt több nemzetközi konferencián és csereprogramon részt venni, ahol betekintést nyertem több ország helyzetébe. A szervezet fő profilja a nemzetközi önkéntes programok koordinálása. Így később kézenfekvővé vált számomra, hogy én is teljesít-

GALÉRIA

sek egy ilyen önkéntes szolgálatot, de a helyszínnel kapcsolatosan elképzelésem, konkrét tervem még nem volt. Annyit tudtam, hogy nem egy nyugat-európai országba szeretnék menni. Egy nap a szervezet önkéntes programjának koordinátora felhívott, hogy tudok-e neki segíteni egy albániai önkéntesség népszerűsítésében, mert nem igazán vannak jelentkezők, mert az érdeklődők leginkább nyugat felé orientálódnak. Ekkor gondoltam azt, hogy itt az én lehetőségem, hogy szélesítsem látókörömet a cigánysággal kapcsolatban egy politikai kultúrában zártabb rendszerű társadalomban. Így kezdetben el tevékenykedni Tiranában, a „Roma Active Albania” nevű szervezetnél, ahol egy teljes évet töltöttem el.

Első szembetűnő és azonnali megállapítás, hogy Albánia a szamarak és Mercedesek hazája. Kezdjük az autókkal, állítólag 1992-ig mindössze 600 darab autó volt az országban, utána kezdtek el behozni autókat nyugatról, jószerint csak Mercedeseket, amiket ott Benznek hívnak. Mára a Mercedesek mellett egyéb nyugati és távol-keleti márkák is egyre népszerűbbek. Ha, valaki attól félne, hogy ellopják a kocsiját, fölöslegesen teszi, mert egy 2003-as törvénymódosítás óta, autólopás gyakorlatilag nincs az országban. Szamarak? Igen, azok még vannak, ugyanúgy, ahogy vannak kecskék, birkák, tehének, és ezért ehetünk finom biosajtokat és tejtermékeket olcsón. A szamár pedig feljut a meredek hegyoldalon lévő olajfaligetbe, oda, ahova már a terepjáró sem igazán képes. A második megállapításom, hogy Albánia, a szegénység és a bunkerok országa is. Tény, hogy Albánia, a maga 750.000 bunkerével Európa legzártabb országa volt. Kommunista diktátoruk, Enver Hoxha „Együnk inkább füvet, de a függetlenségünket nem adjuk!” jel-

mondattal egészen 1991-ig bezárta az országot. Ez sajnos a gazdasági és a politikai életben is erősen érezhető. Egy fajta „időutazási” élményt tud adni az „európai” átlagembereknek egy albániai tartózkodás. A globalizáció az említett zártság miatt kevésbé érezhető a közgondolkodásban, ezt részben az iszlám vallás konzervatív nézetei is befolyásolják. A gyorsuló világ ritmusával nem igazán tudja tartani a lépést Albánia, ezért az infrastruktúrája még mindig a '80-as évek képét nyújtja a látogatóknak. Erre a legjobb példa a megérkezésünk első napja, amikor a taxi a reptérről a belvárosi irodába vitt minket, és a velem érkező magyar társaim azt hitték, hogy az iroda egy roma szegregátumban helyezkedik el. Ugyanis Albániában a többségi társadalom olyan körülmények között él, mint egy magyarországi romatelep lakossága. Akkor bizonyosodtam meg róla, hogy bár az itthoni körülmények sem jók, de a nemzetközi átlaghoz képest, legalábbis Albániához képest sokkal jobb a helyzetünk. Albániában olyan putrik alakultak ki, melyek hivatalosan nincsenek nyilvántartva, ennek következményeképpen több incidens is keletkezett. Csak egy példa: autópályát szerettek volna építeni azon a helyen, ahol egy hivatalosan nem nyilvántartott cigánytelep létesült. Mivel a tervek már elkészültek ezért a telepet teljes mértékben fel kellett számolni, ennek következtében több száz roma család vált hajléktalanná. A kormány nem tudott a helyzetre alternatívát felkínálni, az albániai törvények szerint egy ember csak akkor jogosult szociális bérlakásra, ha rendelkezik bejelentett munkahellyel. Ennek hiányában az említett családok elestek ettől a lehetőségtől, földönfutóvá váltak.

Itt fontos megemlíteni a hajléktalan/ koldussorban lévő gyermekek számát is. Rendkívül magas azon kiskorúak létszáma, akik az utcán, nap, mint nap próbálnak bevétőt szerezni a mindennapi fennmaradásuk érdekében. A legtöbb gyermek még anyakönyvi kivonattal sem rendelkezik, legtöbbjük iskolakerülő, az általános iskola megkezdése után pár héttel kerül hivatalos nyilvántartásba. Sajnálatos módon csak minimális százalékuk fejezi be a nyolc osztályt. Hivatalos statisztikák e tekintetben nem lelhetők fel. A problémát az is nehezíti, hogy az országban nagy egyiptomi kisebbség képviseli magát, akik több esetben is romának vallják magukat, azért, hogy élhessenek a románoknak szánt felzárkóztatási programokkal. Az említett lehetőségek többnyire az oktatásban vannak jelen.

Szeretném kiemelni a pozitív vonulatokat is, hisz szerencsére ebből sincs hiány. 2015-ben létrejött Elbasanban a Romológia Tanszék, ahol volt lehetőségem egy tanéven keresztül *romani* dialektológiát oktatni vendégelőadóként. Megemlíteném a kvótarendszert is, mely az egyetemeken szabad férőhelyeket biztosít a roma fiatalok számára. Illetve a Roma Oktatási Alap (REF) ösztöndíjprogramot és a „Roma Versitas” virtuális kollégiumot is. Bár az állami szférában meghatározott számú pozíciót tartanak fent romák számára, a probléma abban rejlik, hogy az említett helyeket ismételten a magukat romának valló egyiptomiak próbálják betölteni. Albániában 5 népesebb (medžgar, gabeli, katali, grubet, gift, xhambazi stb.) roma csoport él, köztük jellemzően a politikailag a legaktívabb csoportok (létszámukból is adódóan) a medžgarok és a gurbetek. Sajnos a közoktatásban nem jelenik meg a romani nyelv, de az elmondható, hogy a 3 generáció között lévő nyelvtadás a legtöbb csoportnál létezik, tehát fontosnak tartják a nyelvtörökítést. A legpozitívabb és a legmeghatározóbb élményt az adta, hogy az önkénteskedésem során a romani nyelvet a megszokottól eltérően nem családi, hanem intézményi / munkahelyi nyelvként tudtam használni, ezzel az új színtérrel a közönségesből az emelkedett, formális értelmezést teremtve a nyelvnek. Például

romani nyelven tartottam nemzetközi, illetve helyi workshopokat, szemináriumokat fiataloknak olyan témákban, mint az anticiganizmus vagy a balkáni gazdasági migráció a romák körében, de a munkamegbeszéléseken, vagy a kollegákkal az egymás közt használt egyik nyelv is a romani volt.

Persze ilyenkor felmerül az emberben a gondolat, hogy hogyan érti meg egy magyar és egy albán cigány dialektus egymást?

Tény, hogy ha csak egy dialektust tudtam volna beszélni, minden bizonytalansággal nehezebb lett volna a kölcsönös megértés, de mivel a kárpáti, cerhári és lovári dialektusokat is jól ismerem, így könnyedén ment.

Az leszögezendő, hogyha egy nyelvről van szó kis ráhangolódás után az egy dialektust beszélő is képes megértetni magát, ha nem is gördülékenyen, de a felek megértik egymást és idő elteltével győző a többség, mivel a kisebbségben lévő, ha nem is teljesen, de a boldogulás érdekében a többségi dialektushoz igazodik.

Megállapíthatóvá vált számomra, hogy nyelvileg nincsen közöttünk oly nagy távolság, ám tánc és zenekultúrában annál inkább. Az biztos, hogy a magyarországi cigány tánc és zene, az ott élő romák szemében nem cigány tánc és zene, de ez fordított esetben is elmondható (naiv megállapítás). Természetesen Magyarországon sincs egységes zene és tánc, úgy, ahogy kultúra sem. Hallottam, láttam is több ország roma lakosságának zene és tánc repertoárját, de azt soha sem hittem volna, hogy ennyire különböző lesz ez Albániában.

Az ott töltött idő alatt így, sokkal átláthatóbbá vált számomra a cigányság helyzete, nem csak albániai aspektusból, hanem globálisan, az Európában uralkodó helyzetekről, mivel a fogadó szervezetem nem csak helyi, hanem főként nemzetközi szinten tevékenykedett, és ezáltal betekintést nyertem Európa legtöbb országának helyzetébe.

Feladatköreim közé tartozott, hogy helyi és nemzetközi konferenciák, szemináriumok, tréningek, kutatások és mediációs feladatok lebonyolítását segítsem. Mindennek köszönhetően az írásom elején említett kompetenciák hiánya, amik szakadékot képeznek az egyetem és a munkaerőpiac között, mind fejlődni tudtak és ezek birtokában remélhetőleg kétségek és félelem nélkül leszek képes megtalálni a helyem a képzésem/képzéseim után.

Ezúton mondok köszönetet a küldő és fogadó szervezeteknek!

Ajánlott videó: <https://www.youtube.com/watch?v=r3lXhi4Exjs>

NAPLÓ

Ctrl

- 81 Amalie Wolf: Suttog az öcsödi erdő
- 82 Csalog Zsolt „alulnézeti pozíciója”
- 87 Emberi erőforrásaink 21. százada

Forray R. Katalin

Suttog az öcsödi erdő

Szokatlan a kisalakú, vaskos könyvecske. Írója oláh cigány asszony, aki börtönbüntetésé alatt, Kalocsán írta meg családjának történetét. De szokatlan a kiadó is.

„Aki feladja, hogy jobbá váljon, feladta, hogy jobb legyen” ez a kiadó mottója. A kiadó célja, hogy új kéziratokat kutasson fel, jelentessen meg, segítse a szerzőket. A többszörösen kitüntetett kiadó Ausztriában, Németországban, Svájcban jelentetett meg könyveket, amelyeket lektorál is. Ez a kötet a maga szokatlan szerzőjével, témájával beleillik a kiadó önjellemzésébe.

Egy nagy létszámú oláh cigány család történetét olvashatjuk, amely a 19. század közepétől napjainkig tekinti át a nemzedékek egymást követő sorát. Ma szinte lehetetlen vállalkozásnak tűnik írástudatlan emberek emlékeinek felfűzése, ám tudjuk, hogy az egykori nagy művek egyike-másika is így született. A szerző nagyanyjának és nagyanyja féltestvérének mond köszönetet a történetekért, amelyek felelevenítését és pontosítását húgának köszöni meg – vele együtt töltötték büntetésüket a fegyházban.

A család karavánja a 20. század első éveiben indult Nagyvárad felől Békés megyébe, Léna Jóska és mintegy 20 fős családja Öcsödön telepedett le, „szegényesen éldegéltek, a lányok mostak, főztek, ellátták a háztartást, a fiúk dolgoztak, üzleteltek, lovakkal foglalkoztak leginkább.” A beköltözés utáni történet az emlékek sajátosságának megfelelően, ám meglepő részletességgel veszi számba, hogy a 7-10 gyermekes családok felnövekvő tagjai honnan és hogyan tettek szert társra, alapítottak maguk is családot. Papíron, dokumentálva nincsenek meg a többnyire nagy ünnepélyességgel megkötött házasságok, az egymás után született gyermekek, és ezek sorsa. Az emlékezés azonban pontosan jeleníti meg őket, beleértve a „híresen” szép, kiemelkedően sikeres fiatalok külsejét, ruházódását, az egyes ünnepek kiemelkedő eseményeit.

A nagycsalád kiemelkedő tagjairól persze részletesebb emlékezés szól. (Ilyen volt Gazdag Pista, akinek annyi földje volt, mint egy valódi földesúrnak.) A család többi tagja inkább szegény volt, habár egyesek hosszabb-rövidebb időre szert tettek jelentősebb bevételre. A nagy lakodalmak mellett a lányszöktetés sem volt ritkaság, hiszen a házassodni akarók között gyakori volt a nagy gazdasági különbség. Ilyenkor kínálkozott megoldásként a szöktetés, hiszen a napok múltán kettésben visszatérő fiatalokat a család kénytelen volt házaspárként elfogadni.

A hosszú történet a Lakatos és a Farkas család számos tagjának életét eleveníti meg. A családok többsége a Dél-Alföld különböző városaiban, községeiben élt, illetve él, de az évek során elkerültek a Dunántúlra is (mint maga a szerző, aki Enyingen él). Függetlenül a lakóhelytől, szorosak a kapcsolatok, a közös ünnepek és gyászok mellett nem egyszer történik, hogy a rokonyereket veszi magához az egyik család, előfordulnak házasságok is. A támogatás magától értetődik, hiszen „mi férjeinkkel egy tőről fakadtunk”. (137. oldal) A nagycsaládban gyakori a szegénység, de előfordulnak jómódú tagok is.

Az iskolával igen ritkán találkozunk. Úgy tűnik, az emlékezetben nemigen hagyott nyomot a közoktatás. Ahol mégis, az a kisebb magcsaládok története, amelyekről az

emlékező keveset tud, érezhetően kiszakadtak a főáramból. Így előfordul egyetemista lány, aki panaszkodik az őt érő bántások miatt, az iskolában egyelőre sikeres gyerek, akiből ki tudja, mi lesz még. A valóban fontos ügyek azonban a családban, az új család alapítása során, egy-egy családtag elhunytával történnek.

Az igazán nagy tragédiákat az okozza, ha nem oláh cigány a választott társ. „Nagy igazság volt az ősök teóriájában, hogy mindig a fajtából választottak gyermekeiknek feleséget.” (322. oldal), ha nem cigánytól születnek gyermekeik, „elvesznek a süllyesztőben, pedig itt élnek közöttünk” (322. oldal).

A hosszú történet utolsó lapjain az író – egy képzelt cigánylány helyzetében – összegezi, amit az életről, az érvényesülésről gondol. (A történet visszatérő alakja az Elfújta a szél Scarlett O’Hara-ja, aki végül elérte célját.) Meglepő lehet, hogy egy éppen börtönbüntetését töltő asszony úgy érzi, a nyugodt, boldog élettől már alig választja el valami. „A mi fajtánk, a familiánk megtalálja a módot arra, hogy ne nélkülözzön. Nem milliomosok, persze akad köztük az is, viszont a középréteget biztos kijelenthetem, hogy szinte mindenki eléri, akiről szó esett a történetemben”.

Tanulságos könyv egy legtöbbünk számára ismeretlen világból. Érdekes könyv a családról, a családi kapcsolatokról, az emlékezés fontosságáról. Ajánlom olvasásra.

Amalie Wolf: Suttog az őcsödi erdő. Novum.pocket, 2015. 377 oldal

Hajnáczy Tamás

Csalog Zsolt „alulnézeti pozíciója”

A Romológia folyóirat olvasóinak bizonyára Csalog Zsolt neve hallatán mindenekelőtt a *Kilenc cigány* és *A cigányon nem fog az átok* című kötetei jutnak az eszébe, vagy az, hogy a Kemény István nevével fémjelzett cigány kutatás meghatározó egyéniségeként járta az országot. Nem is beszélve a cigányság tarthatatlan helyzetét bemutatni szándékozó tanulmányairól, vagy hol a cigányság helyzetének megoldását sürgető, hol a jogaikért síkrazálló publicisztikáiról. Soltész Márton *Csalog Zsolt* című kötetét olvasva kitér az ember előtt az élettörténet és maga a teljes életmű, aminek csak egy szeletét képezték az imént említett munkák. A Szerző rendkívüli alapossággal dolgozta fel a vonatkozó szakirodalmat, valamint a bemutatni kívánt személy hagyatékát, melyről több száz oldalas jegyzék is található a kötetben. Jelen írás nem egy hagyományos értelemben vett recenzió, hanem arra törekszik, hogy bemutassa Csalog Zsolt életét és munkásságát Soltész Márton hézagpótló kötetére hagyatkozva.

Csalog Zsolt író, szociológus – eredetileg Csalogovits Zsolt András néven – 1935. november 30-án Szekszárdon született egy tősgyökeres középosztálybeli családban: „*Őseim között csak a nagyon messi távolban találók nyers földön is járkáló, kezükkel is dolgozó lényeket[...]tőlük kezdve mindenki honorácior protestáns papok, kántortanítók, tanárok, vármegyei hivatalnokok vagy banktisztviselők.*”¹ Apja, Dr. Csalogovits József régész, szakterületének kimagasló tekintélyeként pályafutása során különböző városokban számos múzeum igazgatói posztját töltötte be, ezáltal mozgalmas gyermekkort biztosított fiának. Már-már a mindennapok részét képezték a költözések, az iskolaváltások, az újabb és újabb települések megismerése: Godisa, Pécs, Keszthely, Jászberény, Szentés.

Meghatározó állomásként lehet tekinteni a godisai esztendőkre, ahová a történelem viszontagságai elől menekült a család 1944-ben. Azonban az új korszak vívmányai utolérték a családot, a neves régész rövidesen B-listára kerülve, a szekszárdi múzeum-igazgatói székéből a helyi fűrésztelep dühödt gépei között találta magát, míg fiának a téglagyári munkások sorsában kellett osztoznia. A godisai éveket azonban Csalog kimondottan kedvezően fogadta, melyről a következőképpen számolt be egy interjúban közel ötven év távlatából: „*Téglagyárban voltam munkás. Magántanulóként, tíz-tizenegy éves koromban. Teheneket legeltettem lóhátról. Szóval kinyílt előttem a világ, az igazi világ. És hát megnyíltak előttem az emberek, a téglagyári munkások.*”² A godisai évek egész életszemléletére hatással voltak, ekkorra datálta „alulnézeti pozíciójának” kialakulását, ami egész irodalmi és cigány kutatói munkásságát végigkísérte: „*Az asztal fölött: a »felnőttek« (akiknek státuszára akkor sem és azóta sem vágytam-vágyom) csináltak a maguk bugyuta hiábavalóságait – én meg sajnáltam őket: amiért ők nem láthatják az asztallap alsó, igazi felére krétázott, szépséges rajzaimat. Szerencsétlenek a maguk korlátolt perspektívájába zárva... – No, hát azóta RAGASZKODOM én a magam alulnézeti pozíciójához. Mint megfordíthatatlan és meghaladhatatlan TÖBBLETHEZ.*”³

Fiatalsága másik életre szóló élményének az '56-os forradalom számított, ami Csalog Zsoltnak az ELTE Bölcsészettudományi Karán folytatott tanulmányai alatt robant be az életébe. Már október 23-án a hír hallatán „*rohant harcolni*”, részt vett a Múzeum Kávéházban a fegyverosztáson, a rákövetkező napon a Roosevelttéri sortüzek célkeresztjébe is bekerült, november első napjaiban pedig csatlakozott a nemzetőrséghez. A szabadságharc elbukása ugyan mélységesen lesújtotta, azonban „*a forradalom élménye egy élethez elegendő, nagyszerű útravalót adott*” számára. November végén sok honfitársához hasonlóan már a disszidálásra készült, elkészöntött hozzátartozóitól, a csomagja már az ágyak támasztva várta az indulást, melyet végül a makacs honvágy hiúsított meg: „*Elképzelttem magam idegenben, és nem tudtam elaludni, olyan honvágyam lett. Így aztán maradtam.*”⁴

Az egyetemi évek alatt ismerte meg Pócs Évát, akivel 1959-ben megházasodott és a szolnoki Damjanich Múzeumban helyezkedtek el, ahol fontos felismerés villant be az ifjú régész életébe mialatt számos ásatást vezetett: „*rájöttem, hogy ásatási munkásaim jobban érdekelnek, mint az, hogy mi van a földben.*”⁵

1 Soltész Márton: Csalog Zsolt. Argumentum Kiadó, 2015. 21. p.

2 Uo. 23. p.

3 Uo. 24. p.

4 Uo. 32. p.

5 Uo. 36. p.

Az 1960-as évek első felében sok hetes angliai és belgiumi utazásra indult, és lenyűgözte a vasfüggönyön túli szabadság és szabadosság. Ám Csalog Zsolt rövidesen kíméletlenül szembesülni kényszerült a vasfüggöny ismertebb oldalának módszereivel. 1964-ben a Szolnok Megyei Főkapitányság politikai osztálya megkezdte az ifjú régész operatív feldolgozását. A kihallgatások egyre sűrűsödtek és a beszervezését sem kerülhette el András vagy András Péter fedőnéven, „szolgálatiért”, pontosabban a belügyi szervek sorozatos zaklatásáért ezer forintot kapott, melyhez a következő megjegyzést fűzte: *„Ezek annyi munkaidőmet elvették, hogy ennyi kártérítés igazán jár! Különben pedig: dögljenek meg.”*⁶ A sorozatos kihallgatásoktól és a ránehezedő nyomástól hirtelen kikelve magából a következő gyors lépéssel szabadult meg: *„Sikerült. Vége. [...] Mindössze aláírtam egy papírt, hogy a Magyar Népköztársaság ellensége vagyok.”*⁷ A belügyi szervektől látszólag megszabadulva néhány évre valamelyest rendeződött az élete mind szakmailag, mind egzisztenciálisan. Közel negyven néprajzi és régészeti tárgyú írása után végre megjelent 1966-ban az első novellája az Új Írás hasábjain, a Néprajzi Társaság pénztárosa, majd a Néprajzi Múzeum munkatársa lett.

A rendezettebb mindennapok a néprajzos életében egészen addig tartottak, míg Kemény István be nem kopogtatott az ajtaján a következő mondatot szegezve neki: *„Hagyd ott a munkahelyedet, és gyere velem cigányt kutatni [...] Ígérni nem tudok semmit, legföljebb egy három hónapos szerződést, amit aztán, alkalomadtán majd hosszabbítgatni lehet.”*⁸ A szociológus nemhiába kereste fel Csalogot, aki – egy interjú tanúsága szerint – két évtized távlatából sem bánta meg akkori döntését: *„Életem legjobb döntése volt, hogy otthagytam a budapesti [...] állásomat, és mentem hanyatt-homlok cigányokat kutatni.”*⁹ A Kemény István nevével fémjelezett 1971-es országos cigánykutatást ugyan a Belügyminisztérium feloszlatta, azonban szakmai és magánéleti szempontból is komoly hatást gyakorolt rá a hirtelen váltás. Egyrészt megismerte a kutatócsoportban a komoly pszichés gondokkal küzdő Matolay Magdolnát, „Kuksit”, aki miatt felbomlott a házassága, valamint érdeklődésének egyik meghatározó részévé vált a magyarországi cigányság kutatása, melynek indítékáról az alább idézett – 1973-ban keltezett – levélrészlet rendkívül érzékletesen számolt be: *„Kedves Zsiga! Elküldöm magának a Valóság című folyóirat legújabb számát, kérem, olvassa el a 4. oldaltól kezdve az 50. oldalig, biztos, hogy érdekelni fogja és rá fog ismerni: a maga történetét írtam le, úgy, ahogy egyszer régen, majdnem három éve már Maga elmesélte. Azért adtam ki nyomtatásban, mert úgy gondoltam, hogy ha ezt sokan elolvassák, sok emberben fog felébredni a rokonszenv nemcsak Maga iránt, hanem általában a nehéz sorsú cigányság iránt. Két hete jelent meg ez a füzet, azóta már kiderült, hogy jól számítottam. És nagyon örülök, mert így a Maga segítségével talán tudtam használni valamit a cigányság ügyének.”*¹⁰ A levélben említett írás, a *Dolgozom a két kezem által*, Csalog Zsoltnak az 1976-ban megjelent *Kilenc cigány* című riportkötetének az első portréjaként is visszaköszönt, a közölt riportokat a Szerző a nyers interjúkból a következőképpen formázta meg: *„1971-től máig több mint 60 magnóinterjút készítettem a cigányokkal és – kisebb részben – nem-cigányokkal a cigánykérdés tárgykörében. [...] A magnóról szó szerint lejegyzett szöveget jelentősen átformálok: sti-*

6 Uo. 49. p.

7 Uo. 50. p.

8 Uo. 56. p.

9 Uo. 56. p.

10 Uo. 72. p.

lárisan »megfésülöm« (olvashatóvá teszem – az eredeti nyelv és stilisztika csorbítása nélkül), és koncentrálok, rövidítem (az eredeti felvételhez képest harmadára-felére). Az interjú készítésekor feltett kérdéseket elhagyom, így minden interjú folyamatos epikum, kimondottan olvasmányos szöveg, melynek színvonala – a beszélők epikus kultúrájából eredően – nemegyszer kimagaslóan jó.¹¹ A fővárosban és számos vidéki helyszínen tartott előadásokat a cigányság kilátástalan helyzetéről, az 1970-es évek második felében például előadást tartott a *Kilenc cigány* című kötetéről a KSZV Újszegedi Szövőgyárban, a KISZ-BME által *Cigánykérdés Magyarországon* hívó szóra szervezett vitaülésen moderátorként jelent meg. Részt vett a Cséplő Gyuri című film előkészületeinél, valamint a bemutatókat követő ankétok szervezésébe is bekapcsolódott.

Mozgolódsásával rögvést kiváltotta a belügyi szervek ellenérzését, szakadatlanul a megfigyelés célkeresztjében kényszerült létezni, cigánysággal kapcsolatos tevékenységéről egy beszerzett magyar-néprajz szakos tanár meglehetősen elfogultan a következőket jegyezte meg: „Amivel Csalog nemcsak az említetteket, hanem a közvélemény jó részét is (barátom szerint szándékosan-tudatosan) idegesíti, az úgy fogalmazható meg, hogy: egy magyar, egy szerb, egy román stb. és egy cigány az négy tökéletesen egyforma értékű ember. Miután ezt a cigányok érdekében-oldaláról bizonyítja – mintha az ő nevükben! –, sok ingerültséget támaszt maga körül. A néprajzosok messianizmussal vádolják, Lakatos Menyhért kontárkodással. (Barátom szerint jellemző, hogy cigány adatközlői is idegenkednek Csalog nyílt közelítésmódjától, arról nem is szólva, hogy szemére vetik: kiadja őket.)¹²

Az 1970-es években döntően szabadúszóként különböző szociológiai kutatásokba kapcsolódott be, valamint eseti honoráriumokból kényszerült enyhíteni folyamatosan fennálló egzisztenciális kilátástalanságát. Többek között részt vett Szabad György tanyavilág vizsgálatában, a dunapataji falukutatásban, felmérést vezetett a magyar vidék felekezeti megosztottságáról. Számos intézménnyel állt hosszabb-rövidebb ideig eseti szerződésben, csak néhányat említve: Népművelési Intézet, Szociológiai Intézet, Néprajzi Kutatócsoport, Filozófiai Intézet, Központi Statisztikai Hivatal, Mafilm. A *Charta 77* nyilatkozat aláírásával immáron a hatalommal nyíltan szembehelezkedve nemcsak anyagilag gördültek újabb akadályok az életébe, hanem a publikálás során is falakba ütközött, sokszor a *Profil* című szamizdat kötet, vagy a kézről-kézre adott *Napló* hasábjaira kellett száműznie írásait. Némi elismerést jelentett számára, hogy 1978-ban hosszas huzavona után végre megjelent egyik emblemikus munkája a *Parasztregény*, mellyel meglehetősen vegyes kritikákat váltott ki. Egyesek az Élet és Irodalom hasábjain azzal bírálták, hogy munkája egyszerűen nem felel meg a regényírás legelemibb kritériumainak sem, ellenben egyik kortársa egyenesen Oscar Lewis *Sanchez gyermekei*-hez hasonlította munkáját. Regénye megjelenésének az évében kezdte el szárnyait rebegetni a *Repülő Egyetem*, melybe Csalog Zsolt is tevékenyen bekapcsolódott, előadást tartott másodmagával a szocializmus visszásságairól, illetve *A magyar faluról* címmel előadásokat szervezett. Mindeközben újabb kihívásokkal kellett szembesülnie a magánéletében, apja halála miatt beteg édesanyja gondozása rá hárult, akivel az élet számos kérdését illetően hadilábon álltak, újabb szerelem lépett be az életébe, aki „Kuksihoz” hasonlóan pszichés problémáival terhelte mindennapjait.

11 Uo. 73. p.

12 Uo. 78. p.

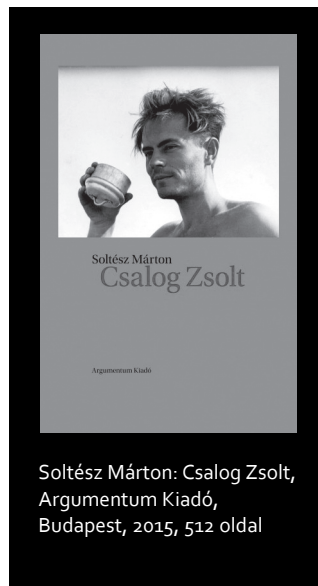
1981-től némi enyhülést tapasztalhatott a hatalom részéről, megjelenhetett *A tengert akartam látni* című kötete, valamint lehetővé vált, hogy nagyobb nyilvánosság előtt jelenjenek meg az írásai: „*Van most kialakulóban egy próbaalkum a Hatalommal, mely szerint ha én nem publikálok külföldön és szamizdatban, akkor feloldják a rám vonatkozó hazai publikációs tilalmat. Megpróbálkozom a dologgal, aztán majd meglátjuk volt-e üzlet, kapok-e valamit azért, amit áldozok.*”¹³ 1982-ben Soros-ösztöndíjként több hónapig Amerikában tartózkodott, ahol megismerkedett Ági Clarkkal, így Magyarországra hazatérve nem éppen zökkenőmentesen, de végül Károlyi Annával elváltak útjai. Rövidesen ismét az Egyesült Államokba utazott és odaköltözött új szerelméhez, három-négy hónapot töltött minden évben Magyarországon, melyet döntően anyaggyűjtésre, kapcsolattartásra használt fel és a fennmaradó időben pedig a tengeren túl dolgozott a kézíratain. Továbbra is előadásokat tartott a cigányság megoldást sürgető viszonyairól, mint például a Rakpart Klubban a *380.000 magyar állampolgár – A cigánykérdés Magyarországon* címmel, vagy a pécsi campuson *Megoldható-e a cigánykérdés?* felkiáltással. 1988-ban nyomtatásban is megjelent a *Cigányon nem fog az átok* című riportkötete, mely a Szerző szerint kevesebb figyelmet kapott, mint ami kijárt volna neki, szerinte „*elvezett a rendszerváltás körüli jogos könyvdömpingben.*”¹⁴

A rendszerváltás időszaka több szempontból is felforgatta az életét. Egyrészt beköszöntött a várva várt siker és elismerés, másrészt hazaköltözött Magyarországra: „*Ma már annyira felgyorsultak az itthoni események, hogy négyhavi itthon tartózkodás nem elég ahhoz, hogy naprakész állapotban legyek. Ha én most lennék New Yorkban, akkor azt érezném, hogy Izlandon vagyok, vagy Mucsán... Itt viszont történik a történelem. Most én egyszerűen nem tudok ott lenni. Itt a helyem, a munkám. Eddig hozhattam újdonságokat New Yorkból Budapestre, most már úgy érzem nem lehet.*”¹⁵ Számos díjat elnyert ez idő tájt (Év Könyve Jutalom, IRAT-nívódíj, Bölöni György-díj, Déry-jutalom, Israel State Medal emlékérem, Nagy Imre emléklapett, Tolerancia-díj, József Attila-díj), mind több kötete jelent meg külföldön angol, francia, lengyel, ukrán fordításban, valamint az 1989-es évben öt könyve látott napvilágot („*A, D-E-Fisz-G, A, D, D*”, *Börtön volt a hazám, Egy téglát én is letettem, Fel a kezeikkel!, M. Lajos*). Továbbá az újságírás felé fordulva számos cikke jelent meg a *Magyar Hírlapban*, az *Élet és Irodalomban* és a *Népszabadságban*, valamint különböző lapok hasábjain a nyilvános napló műfajának szentelt sorokat. Tevékenyen bekapcsolódott a politikába is az SZDSZ színeiben, azonban összebékíthetetlen nézeteltérések miatt végül elhagyta a párt sorait. Mindeközben a Raoul Wallenberg Egyesület elnökévé választották, mint a szervezet vezetője az 1993-as egrifantifasiszta tüntetésen beszédet mondott a cigányság melletti kiállás fontosságáról,

13 Uo. 107. p.

14 Uo. 123. p.

15 Uo. 124. p.

Soltész Márton: *Csalog Zsolt*,
Argumentum Kiadó,
Budapest, 2015, 512 oldal

melynek emblematikus mondatává a következő sorok váltak: „*És most szeretném oda-kiáltani cigány barátainknak, vagy legalább megéreztetni velük, megfordítva a Marosvásárhelyen elhangzott jelszót, hogy ne féljete, cigányok, megjöttek a magyarok.*”⁶ A viszontagságos élet azonban kikezdte Csalog Zsolt szervezetét; tüdőrák és agydaganat következtében 1997. július 18-án hunyt el.

Cserti Csapó Tibor

Emberi erőforrásaink 21. százada Polónyi István értelmezésében

Egy ország jelene, gazdasági potenciálja, jóléte, s ezek jövőbeni alakulása elsősorban lakosságától, annak lélekszámától, korszerűségétől, az aktív korú munkaerő képzettségétől és a gazdasági szerkezethez illeszkedésétől, egészségi állapotától függ. Nevezhetjük ezeket a tényezőket humán erőforrásnak. A jövő pedig a jelen folyamataiba és tendenciáiba van kódolva.

Hogy alakul hazánk humán potenciálja napjainkban és milyen folyamatok vezethetők le a jelen statisztikai adataiból? Ezekre a kérdésekre keresi a választ Polónyi István *Emberi erőforrásaink 21. százada* című könyvében.

A szerzőt, a Debreceni Egyetem BTK Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet professzorát az oktatáspolitikai, a neveléstudományok, a társadalomtudományok iránt érdeklődő olvasóközönségnek bizonyára nem kell bemutatni. Azok, akik viszont eddig nem köteleződtek el e témák felé, Polónyi könyvének elolvasása után biztosan közelebb kerülnek ezekhez a tudományokhoz.

Hazánk emberi erőforrásairól gondolkodva hajlamosak vagyunk elégedetten hátrádólva megfogalmazni, jól állunk e téren a nemzetközi mezőnyben; elég csak Nobel-díjas tudósaink tekintélyes sorára gondolni. A szerző e gondolattal felütve indítja az eszmefuttatást, rögtön érzékeltetve azonban, hogy ez az irány téves elégedettségbe ringathat bennünket. Ha tovább gondoljuk, a hazai szellemi, társadalmi közeg csak a csíráit ültette el annak a hosszú útnak, amely e tudósok nemzetközileg elismert sikereihez vezetett, s mint tudjuk, jelentős részük ennek az útnak nagyobbik részét már külföldön tette meg. Hova vezetett volna az út, ha a hazai társadalmi-gazdasági közeg körülményei között, fogalmazhatnánk úgy is, a hazai humán tőke potenciál adottságai között kellett volna azt megtenniük? Nincs értelme persze a „Mi lett volna, ha...” típusú kérdéseken gondolkodni, de az olvasó mégis választ adhat majd e kérdésre saját szája íze szerint, ha végigolvassa a kötet egyes témaköröket jól feltáró és bemutató, s a jelen helyzetre épülő különböző lehetséges szcenáriókat felvonultató, de ahol az lehetséges, ott azért a legvalószínűbb prognosztizálható forogatókönyvre rámutató fejezeit. Milyen jövőt vetít elénk ez a sokszempontú megközelítés? Valójában nincs okunk a felhőtlen elégedettségre:

„A hazai emberi erőforrás helyzetének áttekintése nem ad... igazán pozitív képet, azonban nem is ígér... katasztrófát.” – Összegzi főbb következtetéseit a szerző. „Mert az végül is nem katasztrófa – csak a hazai politikai osztály teljesítményének szomorú eredménye –, hogy Magyarország a bemutatott elemzéseink alapján a kelet-európai poszt-socialista országok közötti valamikori vezető helyét nem egyszerűen elveszíti, hanem lényegében az Európai Unió leggyengébben teljesítő országainak egyikévé kezd válni.”

A felütésben megfogalmazott óvatos aggodalomra okot adó képet a könyv úgy festi árnyalttá, hogy az olvasót három nagyobb szerkezeti egységen vezeti végig. Az első rész az emberi erőforrások fogalmát, s fejlesztéséhez kapcsolódó közgazdasági elméletet foglalja össze, illetve bemutatja azokat a fontosabb mérő rendszereket, nemzetközi sztenderdeket (human capital index, global talent competitiveness index, global innovation index, human development index, better life index), amelyek a fejlettség-fejletlenség értelmezéséhez nélkülözhetetlenek lesznek. Sajnos a csatolt adatsorokat tanulmányozva mindegyik mutató tekintetében Magyarországnak az OECD és az EU tagországok sorában is a hátsó középmezőnybe, vagy a sereghajtók közé történő lecsúszását vehetjük észre. A fejlett országok csoportjában hazánknak többek közt pl. a diplomások aránya tekintetében is jelentős lemaradása van. S ez a lemaradás várhatóan hosszútávon meg is marad, 2025-re az OECD országok legalacsonyabb harmadában lesz, éppen csak megelőzve Mexikó, vagy Törökország értékeit. Ugyanez mondható el az átlagos iskolázottságról, amely 2010-ben hazánkban 11,1 év volt, s 2050-re némi javulással eléri a 12,6 évet, 2100-ra 13,1 évre emelkedik. Ám a relatív lemaradás fokozódik (Ausztria pl. 2010-ben 0,9 évvel, 2100-ban már 1,5 évvel; Szlovákia ma 1,0 ill. a jövőben már 1,4 évvel jár előttük). De jó célkitűzés-e a felsőoktatás tömegesítése? Jól megfigyelhető jelenség – mint írja a szerző – hogy minél magasabb egy országban a diplomások aránya, annál alacsonyabb azoknak a középfokú végzettséggel rendelkező foglalkoztatottakhoz viszonyított bérelőnye. Baj-e akkor a túlképzés? Mint a fejezet közgazdaságtani, szociológiai és más társadalomtudományos megközelítések alapján levezetett okfejtései igazolják, valójában nincs olyan, hogy túlképzés. Az oktatásba fektetett tőke, idő és energia végső soron minden mennyiségben hasznosul.

A második nagy fejezet a humán erőforrás minőségének egyes elemeit veti górcső alá a demográfiai állapottól (népesség, termékenység, mortalitás, születéskor várható élettartam, elöregedés) a foglalkoztatottságon, iskolázottságon át olyan, napjaink szociológiai kérdésfeltevéseiben központi témáig, mint a család és a házasság intézményei, a nők helyzete a fejlett világban, az etnikai kisebbségek problematikája (hazai vonatkozásban a cigányság kiemelt kérdésköre) és a migráció Európát erősen áttematizáló problémaköre.

Az talán keveseknek okoz meglepetést, hogy miközben a Föld népessége, ha lassuló ütemben is, de a feltartóztathatatlan túlnépesedés felé tart, Magyarország egyre inkább az ún. „demográfiai tél” állapotába süllyed. Az azonban mindenképpen elgondolkodtató, hogy az Európai Unióban hazánkon kívül (ahol 2014-ben -3,3 volt az ezer főre vetített, migráció nélkül számított ún. természetes népesség csökkenés) csak néhány ország tekintetében találkozunk rosszabb mutatókkal: Litvániában és Lettországnban -3,4 ‰, Romániában -3,5 ‰, Bulgáriában pedig -5,7‰. A migráció viszont ezeket a

számokat tovább rontja, mert bár a hazai statisztikák a bevándorlások miatt kicsiny népességnövekedést mutatnak, az ellenoldali tükörstatisztikák adataival kiegészítve a természetes népességcsökkenés folyamatát már -4,2 és -6,4 % körüli népességfogyást regisztrálhatnak.

A demográfiai trendek azonban nem csak a statisztikus játékaik, mint arra a termékenység alakulásával foglalkozó fejezet rámutat, a csökkenő gyermekszámok társadalmi következményei is kézzel foghatók: elkényeztetett egykék, hiányzó testvér kapcsolatok és a családszerkezetből hiányzó nagybácsik, nagynénik, a házasságok felbomlása miatt egyre gyakoribb csonka családok – melyek mind-mind a majdani oktatási rendszer számára jelentenek kihívást. Azon oktatási rendszer számára, amely szereti a családokra hagyni a házi feladat elkészítését, a szünetekben a gyermekmegőrzést, a nevelés és oktatás számos ezeken túli feladatát. A társadalom és politika viszont pont az oktatás szereplőitől várná, hogy vegye át a széthulló családokból, a hiányzó szülői mintákból eredő nevelési feladatokat. Az az oktatási rendszer, ahol ezt a nemes feladatot nagyrészt pedagógusnőknek, jelentős részben gyermektelen, vagy gyermeküket egyedül nevelő női pedagógusoknak kellene ellátnia, akik éppen úgy nem tudják a családi nevelést pótolni az iskolában, mint ahogy nem képesek azt otthon sem megvalósítani.

Bár a magyar népesség születéskor várható élettartama (2010-15 közt 74,9 év) nem csak ma (hiszen pl. Szerbiában ugyanez a mutató 75,1; Horvátországban 77,3, Albániában 77,5; Csehországban 78,1; Szlovéniában pedig 79,5 év), de a prognózisok szerint hosszabb távon is vélhetően elmarad majd a régió többi országától (a 2045-50 közötti évekre várhatóan Horvátországtól 1,5 év, Albániához 1,6 év, Szlovéniához 3,1 év, Csehországhoz viszonyítva pedig 4,2 év lesz a lemaradásunk; 2095-2100 közt pedig ugyanebben sorrendben 3,2; 2,6; 4,4; illetve 2,8 év), mégis az elöregedés tendenciája határozza meg végig a századunkat. Ez megmutatkozik majd az ún. munkaképes korú (15-64 éves) népesség erős csökkenésében. A maihoz képest 2060-ig majdnem negyedével lesz kevesebb, a jelenlegi közel 7 millió helyett kb. 5 millió. A 65 éves és idősebb korosztály ugyanakkor több, mint 50%-kal emelkedik és 2060-ban a várhatóan 8,9 milliós hazai népességből 2,7 millió fő lesz. Ebből a 80 évnél idősebbek csoportja 1,1 millióra várható. S hogyan hat ez a gazdaságra, a társadalomra? A szerző Hamish McReat idézi: *„Egy idősödő ipari világ elkerülhetetlenül lassabban növekvő is lesz.”* Csökken az egy főre jutó GDP. Viszont alacsony lesz az infláció, hiszen az idősebb szavazók megtakarításaik védelmében ilyen irányú nyomást gyakorolnak a kormányzatokra. Alacsony lesz a munkanélküliség, mert csökken a munkaképes korú népesség aránya. Alacsony szinten lesz a bűnözés az idősebbek antiszociális és konvenció ellenes viselkedés iránti toleranciájának alacsony szintje következtében, s nagyobb a hajlandóság az ilyen viselkedés ellenőrzésére, az autoritás elfogadására. Ez a liberalizmus halálát, a populizmus és az autoriter kormányzás előtérbe kerülését vetíti elő. Az olvasó döntse el, számára pozitív változások-e ezek!

Külön alfejezetek szólnak az emberi élet kitolásának lehetőségeiről és ennek társadalmi következményeiről, a házasság és a család szerepének átalakulásáról, a jövő társadalmának sokszínűbb párkapcsolati formáiról.

A magyar nők helyzetéről szóló egységből talán érdemes kiemelni, hogy miközben iskolázottság és egészségi állapotuk tekintetében nem érzékelhető számottevő különbség, a gazdasági lehetőségeket tekintve, a karrierépítés terén már jelentős lemaradás látszik (az üvegplafon jellemzően csak egy bizonyos határig, általában a második

vezetői szint eléréséig engedi érvényesülni a „gyengébbik nem” képviselőit), a politikai döntéshozatali pozíciókat illetően pedig óriási eltérés mutatkozik a nők hátrányára.

Szintén külön egység foglalkozik az üvegplafon és a kirekesztettség által még erősebben érintett társadalmi csoport, a roma népesség jelen helyzetével és társadalmi integrációjuk lehetséges folyamataival. Sok társadalmi elemző mellett Polónyi István is a sikeres 21. századi Magyarország egyik kulcskérdésének tarja ezt. A jelen helyzet bemutatása mellett ez a gondolatmenet sem szűkölködik a jövőre való kitekintésekben. Ilyen pl. a roma népesség lélekszámának vizsgálata, miszerint az ENSZ becsléseiben 2050-re előrevetített 8 318 000 fő hazai lakosságon belül 1 175 000 fő lesz a roma csoport nagysága (a népesség 14-15%-a), s 2100-ra ez az arány tovább növekszik 17%-ra (az ENSZ előreszámítás 6,5 milliós ország lakosságot tartalmaz, benne a szerző 1,1 millióra becsült roma népességével), ami körükben is a demográfiai átmenet késői szakaszába való átlépést jelent. Felhívja arra Polónyi István a figyelmet, hogy ezek nem riasztó adatok, ha a vizsgált csoport korstruktúráját nézzük, s értelmezzük azt az emberi erőforrások szűkössége kapcsán bemutatott várható nehézségekkel. Ám sok, ha a roma csoport társadalmi integráltsága felől közelítünk, amelynek emelése alapfeltétele annak, hogy potenciális erőforrás tartalékként tekintsen a fiatalos cigány népességre akár a jövő iskolája, akár annak munkaerőpiaca. Ezen integráltság bemutatására az iskolázottságban jelentkező üvegplafon hatást veszi alapul a tanulmány, miszerint az Ún. GCI (Glass ceiling index) az európai országok között hazánkban a középmezőnyben helyezkedik el, ha a roma populációnak az össznépességhez viszonyított lemaradását nézzük, s valamivel jobb a kép, ha csak a fiatalabb generációk iskolai előrehaladásában mutatkozó különbségeket vizsgáljuk. Ez utóbbi mutatóban ráadásul némi javulás is is megmutatkozik, pl. 2001-ben a 15 év feletti romák 85,2%-ra legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkezett, 2011-re ez a mutató 80,6%-ra csökkent, s a prognózis szerint 2021-re tovább redukálódik 74%-ra. Ez azonban az esélyegyenlőségtől igen messze lesz még mindig. Ismert, hogy hasonlóan rossz adatokkal jellemezhető a foglalkoztatásba való bekapcsolódása a romáknak. Márpedig az előregedő országban a munkaképes korú népességben növekedni fog a cigány populáció részesedése. Az ő, a többségi társadalom tagjaival megegyező munkapiaci részvételük elengedhetetlen lesz, hogy egy kifele ilyen mértékben a migráció elől elzárkózó országban fedezhető legyenek majd az előregedés miatt emelkedő nyugdíj-, egészségügyi és egyéb költségek. A szerző érdekes számítása, hogy ahhoz, hogy 2011-ben a hazai cigány népesség iskolázottsági lemaradását meg tudták volna szüntetni, 104 ezer roma ember iskolázottságát kellett volna 4 osztállyal emelni. Ez az akkori, a középiskola elvégzésére fordított költségek alapján 215,5 milliárd forintba került volna. 2011-ben a 8 osztályt végzetek foglalkoztatási rátája 25,9% volt, a nem gimnáziumi érettségit szerzetteké 65,7%. Az iskolázottság növekedés hatására tehát csaknem 40%-kal nőhetett volna a foglalkoztatottság a roma népesség körében. Ez 41 ezer többlet munkaerőt jelent. Az akkori gazdasági adatokból kiszámított egy foglalkoztatottra jutó termelési érték 7,5 millió Ft volt, így a többlet munkaerő foglalkoztatásából további 200 md Ft GDP többlet keletkezett volna. Ha feltételezzük, hogy még 20 éven keresztül termeli a továbbképzett többletmunkaerő ezt a hasznot, 4000 md Ft jön ki a 215,5 md Ft-os iskolai befektetéssel szemben. Ez viszont nem valósul meg ebben a formában, az iskolai rendszer problémái, a roma tanulók kora iskolaelhagyása, a munkaerőpiaci diszkrimináció akadályozza a foglalkoztatást.

A következőkben, hogy a roma népesség társadalmi integrációjának mértékét bemutassa, Polónyi István megvizsgálja az elmúlt évtized egyik legjelentősebb európai projektjének a Roma Integráció Évtizedének számokban kifejezhető eredményeit a romák beilleszkedését, vagy lemaradását különböző területeken mérő 27 mutatót tartalmazó roma integrációs index (RII) segítségével. A programban részt vevő tagországok által az induláskor, illetve a dekád zárásakor szolgáltatott adatokból leginkább az válik nyilvánvalóvá az olvasó előtt is, hogy annak ellenére, hogy sok pénzt fordítottak a partnerek a társadalmi beágyazottságot erősítő, a lemaradást mérséklő projektekre az oktatás, a foglalkoztatottság, az egészségügy és a lakhatás területein, a többségi népességhez viszonyított lemaradás a legtöbb országban és a legtöbb mutató vonatkozásában alig csökkent, sok esetben inkább nőtt. Bár a partnerek 11-es mezőnyében 2005-ben Magyarország a 4. volt a romák kirekesztődése tekintetében, s 2014-re sikerült a dobogó 3. helyére előre lépni, ez hazánk esetében sem a mutatók javulásának köszönhető, hanem annak, hogy a többi országban a kizáródás még erősebben romlott.

Ezek a tendenciák megint csak rossz perspektívát vetítenek az erőforrás gazdálkodás szakemberei elé.

A könyv harmadik nagy egysége pedig az emberi erőforrások alakítása terén legmeghatározóbb faktort, az oktatást, illetve annak jelenét és jövőjét elemzi.

Egy előregedő társadalomban – mint a hazai is – különösen fontos az a munkaerőforrás, amit a munkaképes korú, de inaktív rétegek biztosíthatnak. Alapvető tehát a kérdés, mennyire tudja az adott társadalom mérsékelni, vagy felszámolni azokat a nehézségeket, méltánytalanságokat, amelyek egyes társadalmi csoportok iskolázottságának, ezáltal a foglalkoztatottságának emelkedését akadályozzák. Magyarországon ilyen emberi erőforrás tartalékot jelent a jelentős arányban inaktív cigány népesség iskolázottságában és foglalkoztatottságában, de rajtuk kívül a nők munkaerőpiaci helyzetében megfigyelhető üvegplafon hatások felszámolásának igénye.

Ahogy a szerző megjegyzi, gyorsan változó világunkban társadalmi és emberi viszonyaink radikális átalakulása közepette azért az iskola, az iskolarendszer meglehetősen stabil és változatlan konstrukció. Lehet, hogy új bútorok vannak a termekben, azokat másképp rendezik el, lehet, hogy már nem a zöldre festett tábla, hanem interaktív van a főfalon, esetenként új felszerelések, új laborok színesítik a taneszközök skáláját, új tanárok vannak más ismeretekkel és motivációkkal, kisebb létszámú diákcsoportok más és sokszínűbb társadalmi háttérrel, családi neveléssel..., de maga az „iskola” azért ugyanaz, mint szüleink, nagyszüleink, dédszüleink idejében. Ugyanakkor az iskolát és az oktatást minden országban szinte mitikus elvárások övezik. Tőle várják a csonka családok és a társadalmi elidegenedés nyomán hiányos nevelés feladatainak átvállalását, a társadalmi felzárkóztatás és integráció megvalósítását, a társadalmi kohézió megteremtését, a demokrácia megerősítését, de a gazdasági fejlődés, felzárkózás háttér támogatását is. Hogyan tud ez a nehezen mozduló intézményrendszer megfelelni a gyorsan változó társadalmi-gazdasági kihívásoknak? Milyen alternatívái vannak a mai iskolának? Milyen irányokba indulhat el a változás? Ezekre a kérdésekre keresi a választ a harmadik fejezet elején a szerző, majd a felsőoktatás világát, intézményrendszerét, a felsőoktatást alakító szakpolitika irányait és szándékait elemzi.

Összegző gondolatait kicsit a rendszerváltás utáni politikai elit iránt megfogalmazott bírálatként is értékelhetjük, bár ezt Polónyi nem fogalmazza meg ebbéli szándék-

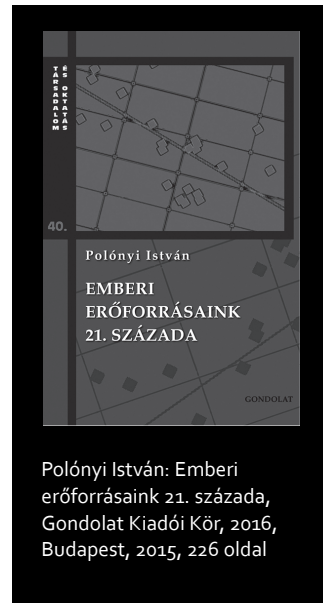
kal, mondatai, s leginkább talán a mögöttük meghúzó-dó tények, tendenciák, az arra fogékony kormányzati szakember számára is jó visszacsatolásként értelmezhetők. „A 2000-es évek második évtizedének oktatáspolitikája, migrációs politikája, cigánypolitikája, nőpolitikája és tudománypolitikája mind abba az irányba mutat, hogy nem vagyunk képesek megfelelően fejleszteni humán erőforrásainkat. Az ország lakosságának vertikális képzési szerkezete meglehetősen torz, amely a 2010-től regnáló oktatáspolitiká nyomán még tovább deformálódik. Még tovább szélesedik azon középfokú rétegek aránya, akiknek át- és továbbképzése az alapképzettség hiányosságai miatt szinte lehetetlen. Emellett mind az általános középfokú képzést szűkíteni igyekszik a kormány a kisgimnáziumok bezárásával, mind a felsőoktatás expanzióját próbálja visszafogni, visszafordítani. Ezekkel a lépésekkel éppen ellenkező irányba mozdul el az emberi erőforrások alakítása..., mint amilyen irányba az Európai Unió vagy a fejlett világ vezető országai haladnak.”

Kívánjuk, hogy ne csak a civil olvasó, de a kormányzati körök is érezzék ezt a feedbacket!

Természetesen azt is hozzá kell tennünk, hogy e statisztikák, bár informatívak, tévedést is magukban hordozhatnak, különösen óvatosan kell bánnunk a cigányságra vonatkozó adatbázisokkal és az azokra épülő következtetésekkel. Miután nem tudjuk biztosan a cigányok számát, következésképpen iskolázottságukat, és az ennek következtében változó életmódjukat sem; a statisztikák (más vonatkozásban is) fontosak, de félre is vezethetnek, ha nagyon hiszünk nekik; ugyanez vonatkozik bármely tendencia előre becslésére is. Ám figyelmeztetésnek mindenképpen jók.

A kiragadott baljóslatú képek ellenére is az az érzés alakul ki az olvasóban, Polónyi István könyve nem volna alkalmas hollywoodi katasztrófafilmek forgatókönyv alapanyagául. Nem egy a szakadék felé gyorsuló ütemben száguldó ország képe a végkifejlet, inkább egy óvatos figyelmeztetés, a számokból kiolvasott folyamatok és azok továbbgondolt következményei ezen az úton haladva egy a mainál kevésbé élhetőbb ország, mindennapi gondokkal és problémákkal küzdő társadalom irányába vezetnek. Tehát itt az ideje ténylegesen tenni valamit!

A könyv a Gondolat Kiadó Társadalom és Oktatás sorozatának 40. köteteként jelent meg 2016-ban.

Polónyi István: Emberi erőforrásaink 21. százada, Gondolat Kiadói Kör, 2016, Budapest, 2015, 226 oldal

INTERJÚ

94 Forray R. Katalin: Egy élettörténet a pécsi cigányság köréből: Kőszegi Lajos története

Egy élettörténet a pécsi cigányság köréből: Kőszegi Lajos története

A Wikipediából a komáromi vár Magyarországon maradt részéről, a Csillagerődről az alábbiakat tudhatjuk meg: 1586-ban épült Szent Péter-palánk néven, elnevezését négyágú csillag alakja miatt kapta. 1850-70 között újjáépítették, ekkor nyerte el végleges formáját. A Csillagerőd 1938-ban, a komáromi öregvárral együtt lőszerraktár lett, s miután Németország lerohanta Lengyelországot, a lengyel menekültek egy része itt kapott ideiglenes menedéket. Az 1944. októberi nyilas hatalomátvétel után a Csillag- és az Igmándi erőd internálótábor lett; zsidók és cigányok ezreit indították innen a megsemmisítő táborokba. A háború után a Csehszlovákiából áttelepített magyar családoknak itt alakítottak ki szükséglakásokat.

A család Pécs egyik külvárosi kerületében lakik, szép, nagy családi házban. A házat Kőszegi Lajos fia kapta az önkormányzattól, miután saját gyermekei mellett nevelőapaként magához vette öccse három fiát és öccse második feleségének két fiát. Körülbelül húsz személy lakja ma a házat. Interjúpartnerünk 70 év körüli, jó tartású, fiatalos ember. A legfiatalabb nemzedék nagyapja. Az interjú azért készült, mert kisgyermekként részt vett abban a menetben, amelyben a Baranya megyei cigányokat – más cigány családokkal együtt – a komáromi várba hurcolták a háború végén a német koncentrációs táborokba való átadás és meggyilkolás áldozatául. Az áldozatokkal alig készült adatfelvétel, a beszélgetés különös jelentőségét ez adja.

Egy nappali jellegű szobában beszélgetünk. A beszélgetés oldott, jó hangulatú. Többen veszünk részt benne, ez persze – a résztvevők diszkrét magatartása ellenére – zavaró körülmény lehet egy életút-interjú felvételénél. Partnerünket azonban a körülmények nem hozzák zavarba.

Komáromba vittek engem, Komáromba ötéves koromban. Elmeséltem én a Máriónak, föl is vette valamire. Somogyapátiban laktunk akkori időben, Szigetvár mellett. A cigánytelepen laktunk. Ott is volt egy kunyhó, itt is volt egy kunyhó. Most halastó van Somogyapátiban a helyükön. Tíz körüli lehetett a házak száma. Egy helyisége volt általában abban az időben a házaknak. Minden család külön házikóban lakott. A gazdája építette, anyám, apám. Nagymama, nagypapa már nem volt, nem is ismertem őket. Hát abba az időbe apámék napszámba jártak. Kapáltak a faluban a népeknek, abból éltek valamennyire. Mink négyen voltunk testvérek, én voltam a harmadik. Eggyel fiatalabb is volt, az kislány volt. A két nagyobbat is elvitték, azok két évvel idősebbek, mint én, de azok is kicsik voltak még. Nem nagyon jártak abban az időben iskolába. Volt a faluban iskola, jártak cigány gyerekek is, de ők nem.

A szülei végeztek iskolát?

Nem, hát írni, olvasni sem tudtak.

Jó volt ott lakni?

Persze, hát cigánytelep volt, sok gyerek, és a sok gyerek játszott mindent. Mentek ki a rétbe, a mezőbe játszani.

A családja milyen cigány csoportba tartozik?

Mi kolompár cigányok vagyunk. És azt mondják nekünk, hogy mi vagyunk az oláhok, pedig mi nem vagyunk az oláhok. Mi kolompár cigányok vagyunk. Az oláh cigányok azok a beások. A beás meg az oláh az egy. A románok közt is van ilyen cigány, mint mi, igen. És olyan cigány, mint az oláhok, oláhcigányok, beások. A romungrók, azok magyar cigányok. Mi kolompárok vagyunk.

Tudja a nyelvet is?

Én tudom. A család is. Az unokák nem tudnak, de az én fiaim, azok tudnak.

Ott a telepen csak kolompárok laktak?

Igen, igen. Beások nem laktak ott.

Hogyan történt az elhurcolásuk?

Akkor úgy történt, angyalom, hogy jöttek azok a csendőrök. Azok a tollas gyerekek. Tollas kalapjuk volt a csendőröknek. Azok összerugdaltak mindent, a kunyhókat, az edényeket is, amiben főztek. Szétrugdalták a tüzet, mindent szétrugdaltak ottan. Napközben jöttek, főztek épp az asszonyok. Azt mondták: „többet ti ide már nem jöttök úgyse soha”, és összeszedtek bennünket, összeállítottak. „Indulás!” Szigetvárra kísérték bennünket. A férfiak is voltak, aki otthon volt, az én apám is ott volt. Mindenkit elvittek, mindenkit összeszedtek a cigánytelepen. Sorba állítottak. Semmit nem mondtak azok, nem mondtak, hanem ütötték a népeket. Mertek volna visszaütni, hát mindjárt megölték volna! Mindenkit összeszedtek, gyerekeket is, öregeket, mindenkit, ott nem volt kivétel. Semmit nem mondtak, csak sorba állítottak, és kísérték bennünket. Kísérték Szigetvárra be, gyalog, ez hat kilométer Somogyapátitól. Szigetváron aztán ki a vasútra, beraktak bennünket a vagonokba.

A dokumentum szerint (átadja a dokumentumot) május 1-jétől szeptember 1-jéig tartott a fogság.

Szép idő volt, szép. Nekem volt cipőm, a lábamon volt. Akinek nem volt cipője, az mezítláb ment. És az anyám, hát éppen főzött. Az ennivalót szétrugdalták, lerugdalták a tűzről. Ottan kint raktak tüzet, és ott főztek az udvarban. Ezek a csendőrök szétrugdalták a tüzet, az edényeket. Kutyánk is volt, ott maradtak, ott maradtak azok. Semmit-semmit se engedtek vinni, csak ahogy voltunk. Az idősebbeket ütötték. A kisgyerekeket nem ütötték, minket nem ütöttek. A gyerekek engedelmeskedtek, hát mit tudtunk csinálni. Csináltuk, amit mondtak.

A felnőtteket miért ütötték meg?

Ha visszabeszéltek nekik, akkor ütötték őket. Vagy mondták, hogy ők nem mennek, akkor már ütötték őket. Nagy jajgatás volt. Meg kellett, hogy sorba álljanak. Nők, kis-

gyerekek, mindenki. Akinek kis karon ülő babája volt, azt is kellett, hogy vigye. Gyalog mentünk, Szigetvárig.

Magyarok voltak a csendőrök?

Igen, magyarok. A németeknek a parancsa volt, amit csináltak ezek a csendőrök. Mind-egy volt az, nem válogatták, hogy beás vagy kolompár. Nem is tudták, hogy milyenek, nem is ismerték. Csak cigány-cigány, hadd menjen. Oda a gázkamrába!

Mit szóltak a magyarok, amikor látták ezt a csoportot elgyalogolni?

Semmit se, elbújtak. Félték azok is, elbújtak a faluban, ahogy kísértek keresztül minket. A cigánytelep lent volt a rétben. A falun túl, hát a falun keresztül kellett menni. De elbújt mindenki, bementek a házakba. Hát lehet, hogy félték ők is, a magyarok is. Hát én is félttem. A falun keresztül mentünk, a köves úton hajtottak bennünket egész Szigetvárig. Szigetvárig majd hat kilométert kellett gyalogolni, mert ott volt a vasútállomás. És odáig be kellett menni, kivittek a vasútra, ott voltak a vagonok, beraktak bennünket. Tehervagonok voltak. Együtt voltam anyámmal, testvéreimmel, apám is ott volt. És féltünk, csak sírtunk. Nem tudtak volna azok semmit csinálni, angyalom. Bezártak, mint a marhákat, ahogy bezárjuk a vagonba, meg a disznókat, úgy csináltak velünk. Akkor elvittek, kiválogatták őket, hogy aki olyan, hogy munkára tudják elvinni, azt külön állították. Komáromban volt ez.

Megnézte a térképen?

Én nem néztem soha semmit. Én azt tudom, hogy ilyen bunkerok voltak, arra emlékszek. Bunkerok voltak, és abban voltunk mink bent. És akik meghaltak, akkor szépen oda rakták őket abba a bunkerba, letemették őket mésszel, és mink ott voltunk rajtuk, a tetején. Az élő család, igen. A végén már sehol senki nem volt, én egyedül voltam, azt se tudom, hova ment, hova lett anyám, apám, a testvéreim, semmit nem tudtam, egyedül maradtam. Azt vettem észre, hogy egyedül vagyok. Az udvarba kiengedtek bennünket, és a bunkeroknak a tetején volt ilyen füves rész, és onnét dobáltak ilyen apró kukoricafejeket. Száraz kis apró fejeket. Száraz kukorica volt, és aki el tudott kapni egyet, evett, aki nem, nem. Egy pár szem volt rajta ilyen kis csutkán. Azokat dobálták le a katonák. Hát egyszer, emlékszek rá, egyszer én is elkaptam. Egy kis fejet elkaptam, fölvettem, de volt rajt 2-3 szem, itt is egy, ott is egy, ilyen ritka. Aztán láttam sokszor, voltak olyan nagy kondérok, és ottan a nagy kanalakba, aki sorba állt, annak adtak valami kis edényt, amibe beleteszi azt a lét.

Hogyan történt, hogy egyedül maradt?

Válogatták ki a népeket, szedték össze őket. Mindenkit, aki jó állapotban volt, akit úgy dolgozni el tudtak vinni, azokat mind összeszedték. Nőket, férfiakat, mindenkit. Németországba elvitték őket. Hát gondolom, hogy tudták, hova viszik őket. A gyerekek ott maradtak. És úgy volt ottan, hogy ott voltak olyan asszonyok, akiknek nem volt gyerekük, és az mindegyik fogott magához egy gyereket, hogy őneki gyereke van, hogy ne vigyék el a németek az országból. És engem is megfogott egy asszony, hogy én az ő fia vagyok. Ezeket a gyerekeket megint egy másik asszony elvitte. Nem mondtam én semmit. Így megmaradt az az asszony is, ő hozott haza. Az kálmáncai volt. Nem oláh-cigány asszony volt. Olyan cigány volt, mint mi, és azt hiszem, apámnak valami rokona volt.

GALÉRIA

Nem tudom, hogy tudta vagy nem, és az magával fogott, és mikor eljöhettünk, akkor eljött, elhozott, ő elvitt Kálmáncsára. Ott maradtam én, de akkor hazakerült apám valahonnan. És értesítették apámat, hogy én ott vagyok náluk. És úgy jöttek el, apám jött értem. És úgy hozott haza. Az édesanyám is itthon volt már, mire engem hazahoztak. A többi gyereket is hazahozták. Hazahozták, igen. Helyreállt a család persze, mikor jöttek az oroszok, mert ha az oroszok nem jöttek volna, akkor cigány nem maradt volna.

És még annyit szerettem volna mondani, hogy úgy jöttünk gyalog haza. Az asszony ment előttem, én meg mentem utána, haladtam utána, és egyszer egy réten, egy ilyen valami pusztá lehetett, kisgyerekek játszottak sokan. Akkor én ottan elmaradtam azokkal a kisgyerekekkel játszani. Ott maradtam, és ez az asszony elment, nem láttam sehol. Elment, ott maradtam akkor én valahol az erdő között, és ottan valahol lefeküdtem az erdő szélébe. És reggel jött egy lovas kocsi, szántani ment. Az látta, hogy én ott vagyok az erdő szélébe egyedül. Megállt, engem fölvetett, és visszafordult, nem ment szántani. Elvitt magához, az istállóba. Ez közel lehetett, valahol ott Kálmánca körül lehetett. Arafelé volt, és ez az ember bevitt az istállójába, mert persze, hát tele voltunk tetűvel, mindennel, jó hogy nem visz a házába!

Ott jó meleg volt a lovak között! És akkor üzent ki ez az ember a cigányokhoz, a cigánytelepre, mert ott is cigánytelep volt Kálmáncsán: van itten egy kis cigánygyerek, úgy találtam az erdőben, jöjjenek érte. Úgy jöttek értem, az az asszony, aki hozott engem, az értem jött, és elvitt oda, oda a cigánytelepre. Üzentek apámnak, hogy jöjjön értem, mert én ott vagyok. Hát az apámnak a rokonai voltak ezek, ő gondolta, hogy oda tartozok, hogy ők tudnak csinálni valamit velem. Hát ez nagyon rossz történet volt, ami én-

velem történt gyerekkoromban, öt éves koromban történt, angyalom. Hát nem nagyon éreztem sok jót, mert utána meg megölték apámat. Utána az volt a baj, mindig baj ért engem, mindig baj, mindig baj.... Még most se vagyok jól, ahogy vagyok. 76 éves vagyok, beteg vagyok. Hú, angyalom, a szívem, a tüdőm. Beteg vagyok, angyalom, nagyon sok gyógyszert szedek, nagyon sokat, még a zsebembe is itt tartom, mikor megyek valahova. Nézze, az szívgyógyszer, ezek meg a vérnyomások, beteg vagyok én nagyon.

Komáromban az oroszok szabadították ki?

Igen, igen. Hát úgy történt, hogy húúú kiabáltak ott a népek: „itt vannak az oroszok, itt vannak, itt vannak már az oroszok!” Hát a nagy népek kiabáltak, a vének, a kisgyerekek: „elmegyünk, haza, itt vannak az oroszok”, és úgy szabadultunk valahogy onnan ki. Hát menekültek a németek, akkor mi is, ment mindenki, amerre tudott, vagy amerre mehetett. Borzalmas életem volt nekem végig, angyalom. Végig. Még ezután is. Mindig, mindig. Jobb életem nekem nem volt soha, angyalom.

Utána agyonlőtték apámat. A rendőrök, azt már a rendőrök csinálták. A magyar rendőrök, mikor fölléptek valahol ott Kálmánca környékén. Én nem tudom minek, vagy miért ölték meg. Követeltem, meg írtam a katonai ügyészségre is mindent, de nem derült ki soha. Nem is olyan régen írtam oda, de nem írtak nekem. Hát 45-ben volt ez. Anyukám nem régen halt meg, 93-ban. Hát anyám fölnevelt bennünket. Járt tovább napszámba, vállalt el ilyen harmados kukoricát, harmados krumplit. Hogy a harmadát a gazda adja, aki dolgozik, a harmadát megkapta anyám, a többi a gazdáé.

És hol laktak akkor?

Visszamentünk oda. Megint újra építették a házat, de tovább, följebb mentünk a falu közelében. Hát ottan én nem tudom ki építette, anyám csináltatta valakivel ottan. Jártam én is, jártam iskolába, igen. És a bátyáim is jártak, a faluban volt iskola, Somogyapátiban. Én jó tanuló voltam. Hát én 7-es voltam abban az időben. Hát nem voltam gyenge, én tanultam jól. Jól tanultam. Nem sokat jártam, mert 8 osztályt jártam.

Utána mit csinált?

Hát nem sok mindent. Ja, elmentem kanásznak. Kanásznak elmentem. Hát a falué volt a disznó. Jó volt, ottan először kanász voltam, utána csordás voltam. A falusiak szerettek engem, tiszteltek. Mindig hívtak engem az asszonyok, szerettek engem azok a falusi asszonyok. Én jól csináltam a dolgot. Jól kapáltam, rendesen, és meg voltak elégedve velem. Hát elég sokáig csináltam. Több évig, igen, és utána elmentem dolgozni. Ez is dolgozás volt, ez igaz, de talán a munkakönyvembe benne se volt. Hát őrizni kellett az állatokat. Utána elmentem az uránbányába. Kubikoltam, ezt-azt csináltam. Itten Szőlősön voltam, mert itt volt egy uránbánya. Hát bezárták, be hát. Aztán hát eljöttem ide Pécsre, és akkor elmentem dolgozni, itt dolgoztam. Hát tudta a világ, hogy szén- és uránbánya van, jól lehetett keresni. Nem is tudom, olyan 30 körül voltam akkor. Nem pásztorkodtam már, dolgoztam máshol is. Máshol is, ott ahol én jártam, ezt-azt, hát sok munkahelyem volt.

Mikor nősült?

Mikor nősültem meg? Nem tudom angyalom. Hol egyik volt hol a másik volt. Hát több volt, hát. Olyan 30 éves koromban. Három gyerekem van, 30 éves korom után születtek, oszt azzal az asszonnal 42 évig éltem.

(A falra kirakott családi fényképeket nézegetjük.)

Ott van az, az asszony. (Hosszú fekete hajú, szép cigányasszony) Az én vagyok, katonaruhában. De ott van, a fiam, nézze, a Sanyi. A gyerekeknek az apjuk. A Sanyikára hasonlít jobban, a Sanyikára. Ő meghalt, igen, ő az igen. Az a Laci. Nincsen róla kép, de van ott egy kis kép. Egy picit ottan. Az anyjával van. Na, itt a Laci. Ez a kisgyerek volt ő, ez kicsike kép, de van neki nagyobb képe is. Az a Szabina, a Móninak a lánya, az. Az ott a feleségem, már idősebb. Olyan 30 körül volt ő is.

Kolompároknál nem szokás ilyen idős korban nősülni, férjhez menni.

Így hozta. Így hozta a sors, angyalom. Addig nem volt olyan, aki megfelelt volna nekem. Hát ő rendes volt, rendes volt ő. Szép vagy nem szép ... 42 évig együtt éltem vele. Itt Pécsen ismertem meg.

Én laktam nagyon sok helyen itt, Pécsen. Nekem volt saját házam, angyalom. Hát én nekem úgy lett, hogy szedtem össze egy kis pénzt, és vettem magamnak itt Pécsen egy kis házat. Hát dolgoztam! És volt nekem Deindolba, Kisdeindolba, volt Mecsekalján. Volt a Gerle utcába. Volt Patacson. Nem egyszerre, egymás után volt nekem sok házam itten. És mindig saját házam! Aztán eladtam a házat. Deindolban olyan szép házak voltak, azok ott, kis gyönyörűk: Hát szerettem volna még most is benne lakni, persze. Így sikerült, hogy eladtam őket, pedig annyi házam volt, hogy higgyc el, hogy nagyon sok. Az asszonnyal laktam ezekben a házakban, igen.

Hogyan költöztek ide?

Ez a ház Lacié, nem az enyém. Nekem nem maradt egy darab házam sem végén. Most kaptam egy házat, Fekete gyémánt tér 5 szám. Hát a tanácstól igényeltem, szóval bent volt az igénylés már. Én is ott vagyok, csak napközben vagyok itten. Hát egy kis szobát kaptam. Szabóné adott volna nekem egy nagy házat, óó, mondom, nekem nem kell. Nekem nem, mondom, egy kis szobát adjon nekem. És megkaptam a kis szobát. Hát minden van benne. Én itt is vagyok, ott is vagyok.

Itt elég sokan laknak?

Sokan laknak hát. A fiam, a felesége. Van két kicsike gyermekük. Hét van a Lacinak azt hiszem, hét saját, még három fiú, akiket elhozott, akiknek meghaltak a szülei. És utána kapták ezt a házat, amikor a fiam meghalt. A Sanyinak volt nyolc gyermeke, mind a Laci nevelte föl őket. Márió, Krisztián és a Sanyika egy anyától van. Az ő apjuk második felesége hozta az előző házasságából a másik kettőt. Igen, sokan vannak hát. Nagyon, nagyon szeretnek, úgy, hogy még sokszor be se jönnek ide, vagy ide se szólnak hozzám. Nem úgy van, ahogy ők mondják. Nem veszik figyelembe az embert. Szeretnek – szeretnek, de hát nem annyira, ahogy ők állítják azért. Én szeretem őket. Az egészet szeretem. Az egészet! Azt szeretem nagyon, a fiamat, aki idehívta a többieket. .

Kérdeztem a két nagy fútól, hogy ők miért nem tudnak cigányul. Azt mondták, hogy nem tanították meg őket.

Ó, nem tanították hát... Hát az én fiaimat sem tanítottam, én nem mondom, így tanuljatok, úgy tanuljatok. Ahogy mi beszéltünk, ők is. Megtanulták. Hát én honnan tudjam, ők

GALÉRIA

miért nem tanulták meg? Hát magyarul szólunk hozzájuk, de hát cigányul is beszéltünk mink velük, mikor kicsik voltak. Meg az apjuk is beszélt velük cigányul. Nem maradt meg nekik-. Nem mernek! Hát miért nem mernek? Én tőlem nem kell, hogy féljenek, mert én nem bántom őket. Soha az életembe. Még a fiamat se ütöttem meg soha, vagy még rá se szóltam, soha az életemben. Az anyjuk se volt szigorú. Mi a gyerekeket nem bántottuk soha. Soha az életben!

Milyen rendes emberek lettek belőlük!

Csak legyen valami belőlük, tudja? Hogy valamire vigyék ezt a nagy iskolát, már annyit tanulnak, akkor legalább legyen belőlük valami. Igen, hát legalább legyen belőlük valami. Hát a Jóisten még velem van. Én igen, vallásos, az vagyok. Nem járok templomba, de szoktam menni ide a gyülekezetbe, ahova a Laci jár. Pénteken meg ide jönnek, pénteken ide. Ez a Gábor tartja a gyülekezetet itten, azt jönnek többen. Hát szoktak lenni 5-en 6-an. Igen római katolikusok vagyunk, de hát ezek az emberek már nem római katolikusok, ezek (baptisták) nem tudom én, pápisták, vagy mik ezek, mik ezek.

Azt hiszem, hogy befejezzük a beszélgetést, és megköszönjük.

Jól van, angyalom, jól van, én is köszönöm! Köszönöm, hogy meghallgattak!

Pécs, 2016. március 18.

Az interjút készítette: Forray R. Katalin